MIHAI BOTEZ

Românii despre ei înșiși

O cercetare de comunismologie

Versiune digitală
2016

MIHAI BOTEZ

Românii despre ei înșiși.
O cercetare de comunismologie prospectivă

Versiune digitală îngrijită de
Magda Botez și Viorica Oancea

2016

CUVÎNT ÎNAINTE

(la ediția din 1992 – București, Editura Litera)

Mulțumesc pe această cale celor care au făcut posibil ca manuscrisul meu din 1987 să ajungă la publicul românesc în 1992:

Mariana Celac, inegalabilă camaradă de co-disidență, fără de care foile mele nu ar fi părăsit niciodată România;

Regretatul Vlad Georgescu și minunații săi colegi de la postul de radio Europa liberă *– München și, în special V. Socor, M. Shafin și N. Stroescu Stănișoară, care, după difuzarea (în fragmente) a textului, l-au păstrat în arhivă și nu au îngăduit accesul la el;*

Viorica Oancea și colegii săi de la Editura Litera, *fără de entuziasmul dezinteresat al cărora manuscrisul meu ar fi așteptat și astăzi momentul contactului cu publicul.*

Cît despre manuscrisul ca atare, îl rog pe cititorul – om de știință, care așteaptă să găsească sub titlul meu un studiu de profesionist, să-l considere literatură, iar pe cititorul doritor de pamflete săltărețe și eseuri – să-l privească drept aridă cercetare…

MIHAI BOTEZ
Santa Barbara California,
aprilie 1992

Povestea acestei lucrări ar putea fi, cred, interesantă prin ea însăși pentru cei ce studiază fenomenul comunist. Acesta este motivul pentru care, în cele ce urmează, Istoria acestui eseu și eseul însuși nu vor fi despărțite, cum cere buna tradiție științifică.

*

În octombrie 1985 am fost invitat să particip la o masă rotundă asupra viitorului României. Masa rotundă urma să aibă loc în cadrul unui congres, la Paris în 1986, iar titlul exact al dezbaterii era „România după Ceaușescu". Am primit propunerea de participare în timp ce mă aflam pentru cîteva zile în capitala Franței, „ieșit" nouă ani după ultima mea vizită în Occident (petrecusem anul 1976 la Washington, în S.U.A.); cererile mele de viză pentru o călătorie în străinătate – fie în interes profesional, ca invitat al unor instituții sau personalități științifice, fie din motive personale, ca invitat al unor prieteni – îmi fuseseră refuzate de 34 de ori.

Evident, am acceptat invitația organizatorilor Congresului și, întors în România, am început să-mi pregătesc contribuția. O veche deprindere cărturărească îmi cerea să încep prin a consulta „bibliografia" problemei. În afara unor scrieri ce dezvoltau – de altfel destul de imprecis – punctul de vedere oficial asupra viitorului luminos al României comuniste, nu am găsit nimic relevant, nici în bibliotecile prietenilor români (oricum precauți cînd era vorba de păstrarea și cu atît mai mult de circularea unor texte neconformiste), nici în bibliotecile străine din București (ce nu includ în colecțiile lor

nici un fel de lucrări care ar putea fi considerate „neprietenoase” pentru regimul de la București) și nici în bibliotecile personale ale prietenilor străini; diplomații sînt deosebit de atenți cînd atitudinea lor ar putea fi considerată ca inamicală de autoritățile române – iar difuzarea unor texte conținînd păreri independente asupra politicii Bucureștiului este de regulă înțeleasă în acest mod.[1]

M-am văzut astfel în situația nu tocmai confortabilă de *a neglija* documentarea necesară – cu riscul evident de a ignora contribuții importante, de a repeta altele, posibil interesante, în necunoștință de cauză, riscînd evident sancțiunile comunității științifice pentru lipsă de informare și abordare diletantă. O primă variantă – repede părăsită – ar fi fost un eseu de autor în care mi-aș fi depănat cîteva păreri despre ceea ce va să vină. Am abandonat ideea acestui demers pur subiectiv pentru că nu am aroganța să cred că reprezint „poporul român” sau măcar o parte a sa și pentru că, în ultimă instanță, cred că singura justificare a participării mele la o masă rotundă cu un subiect atât de periculos pentru români ca cel de față ar fi aducerea în dialog a glasului românului mijlociu, care – în țara sa – se exprimă atît de rar. Dar cum poate oare un român ca mine să vorbească – cu oarecare îndreptățire – în numele românului în general?

2. Aici, formația (ori deformația) mea științifică și-a spus cuvîntul. Adunîndu-mi cunoștințele de prospectolog, am construit

[1] Singurul text obținut a fost o xerocopie (fără paginile de titlu) a unei cărți vechi de Ghiță Ionescu, *L'avenir politique de l'Europe de l'Est.*

trei scenarii alternative de viitor, încercînd să aplic tehnicile previzionale ce îmi sînt de multă vreme obiect de cercetare teoretică: din 1970 m-am consacrat cercetării viitorului și am publicat cîteva zeci de articole în acest domeniu.

Pornind de la descrierea prezentului și identificarea tendințelor de evoluție a României – pe plan politic, economic, social, cultural și uman – am imaginat o variantă de (aproximativă) conservare a acestor tendințe și alte două variante, de schimbare a tendințelor (în sensuri opuse, desigur).

Din punct de vedere pur tehnic treaba nu era deloc ușoară. Ce înseamnă oare „descrierea prezentului" și „identificarea tendințelor" pentru România de azi? În științele sociale mai ales, nu operăm atît cu fapte-așa-cum-sînt (afirmația a devenit de acum o banalitate), ci cu imagini asupra acestor fapte. Dar orice proces de creare de imagini implică un observator și un punct de vedere.

Asupra realității românești există însă cel puțin două puncte de vedere diferite: cel al puterii, care declară epoca actuală drept cea mai măreață din întreaga istorie a României, și punctul de vedere opus, care socoate că România se află într-o criză profundă și parcurge una dintre perioadele cele mai dificile din întreaga sa existență (punct de vedere pe care sînt gata să mi-l asum). Între aceste extreme se înscriu numeroase alte atitudini, eventual mai nuanțate și cu o pondere socială mai mare, dacă definim ponderea unui punct de vedere prin ponderea aderenților săi în masa populației. Un spectru de atitudini eventual și mai larg apare cînd nu

mai vorbim de fapte ci de posibilități – „obiecte” deci ce mobilizează spațiul viitorului.

La aceste dificultăți ar trebui adăugate și altele, cum sînt cele referitoare la lipsa de informații și date directe ca și cele privind calitatea puținelor date ce ar fi putut fi folosite de o cercetare[2]. După cum se știe însă, scenariile prospective anticipează, pornind de la prezentul cunoscut, alternative de evoluții posibile utilizînd anume logici și etici, ce prescriu consecințele „firești” (respectiv logice) ale unei stări ori ale unui eveniment și le evaluează (după criterii etice); în funcție de anticipările alternative și evaluarea lor se operează opțiunile ce angajează viitorul. Am utilizat deci, în construcția acelor variante, ceea ce numisem în alte lucrări „logica comunistă” și „etica comunistă” – respectiv modurile proprii de a concepe ,,ce implică logic un anume context” precum și „ce este bine în acel context”.[3]

Dar cum aș fi putut oare introduce în studiul meu, pe lîngă punctul meu propriu de vedere, și dialogul unor puncte de vedere diferite asupra prezentului și viitorului? M-am regăsit în situația de a trebui să inventez demersuri noi, capabile a integra puncte de vedere atît de diferite ca acelea cu care operam eu.

Pentru diagnoza asupra prezentului și detectarea tendințelor

---

[2] În România marea majoritate a datelor centralizate se află sub incidența legii privind „păstrarea secretului de stat” și nu sînt date publicității; în același timp, puținele date disponibile sînt adesea într-o discordanță evidentă atît cu realitatea propriu-zisă cît și cu alte date, eventual provenite din aceeași sursă. Se justifică astfel ipoteza manipulării și deformării constante a informațiilor în scopuri politice.

[3] Logica comunistă și etica comunistă sînt logici și etici guvernate de obiectivele doctrinei comuniste. Pentru detalii se poate vedea studiul nostru „Alternative Logics and Ethics in International Relations”, WWICS, Washington

actuale de evoluție a României, ca și pentru imaginarea și datarea unor evenimente viitoare posibile, am fost nevoit să utilizez tehnici de investigație indirectă, anume un proces ad-hoc de codificare a întrebării și de decodificare a răspunsurilor primite. Voi descrie pe scurt aceste abordări, interesante poate pentru o viitoare istorie a comunismologiei structurale[4]. Oricine cunoaște România de astăzi[5], își dă seama că este practic imposibil să organizezi anchete de opinie, cu caracter social, cu întrebări de tipul „Cum apreciați situația (politică, economică, socială, culturală) a României de azi (eventual în comparație cu cea de acum 10 ani)?"; ori „Cum evaluați calitatea vieții Dumneavoastră și a familiei Dumneavoastră"? Acestea sînt întrebări legate de o eventuală *diagnoză* asupra realității românești, care ar fi astfel supusă scrutinului în interiorul țării. La fel de greu imaginabile sînt și chestionările ce ar trebui să surprindă tendințele evoluției României, de tipul „Socotiți centralizarea continuă a puterii o tendință a vieții politice românești?" sau „Considerați accentuarea cultului liderului ca o tendință concomitentă cu micșorarea *de facto* a rolului P.C.R.?" sau „Este oare abandonul rolului P.C.R. în favoarea aparatului central, numit și controlat direct de lider, o tendință evidentă a vieții politice în România în ultimii 15 ani?" sau „Credeți

---

D.C., 1976 (mimeo).

[4] Comunismologia structurală este o analiză a fenomenului comunist controlat, care urmărește să completeze kremlinologia și comunismologia tradițională (marcată, după părerea mea, de o pronunțată orientare istoristă) cu considerații asupra structurilor proprii și evoluțiilor viitoare ale societăților comuniste. Problemele și concluziile acestor analize au fost explorate în cartea mea „Lumea a doua: introducere în comunismologia structurală", 1980, aflată (încă) în manuscris.

că dezvoltarea economică a României după 1970 este axată pe dezvoltarea unor ramuri ale industriei (ca petrochimia și siderurgia) în dauna altor ramuri – ca agricultura și serviciile?” ori „Considerați sporirea rolului organelor de control (securitate, poliție) o caracteristică vizibilă a anilor '70 și '80?” ori „Considerați că în ultimii 15 ani controlul statului asupra culturii s-a accentuat?” ori „Dependența individului de organizațiile de stat a sporit în ultimii ani, după opinia Dumneavoastră?”.

De neconceput într-o anchetă publică ar fi și întrebări de tipul „Cum apreciați evoluția calității vieții Dumneavoastră și a familiei Dumneavoastră în ultimii ani?”, ori „Care credeți că este impactul dezvoltării industriale a României asupra vieții Dumneavoastră cotidiene?” ori „Socotiți că programele de construcții inițiate în România în ultimii ani (canale, reconstrucția centrelor orașelor) contribuie la sporirea prestigiului țării?”, ori „Sînteți de acord cu politica internă (sau externă) a României?”, „Dacă nu, de ce?”.

Și mai greu de imaginat ar fi chestionarea opiniei publice asupra viitorului prin întrebări de tipul „Oare cum și cînd va lua sfîrșit epoca Ceaușescu?”, „Ce șanse dați Elenei Ceaușescu sau lui Nicu Ceaușescu de a deveni succesorii de drept ai lui Nicolac Ceaușescu?”, „Ce șanse dați grupului ce se află acum în jurul lui N. Ceaușescu de a supraviețui politic dispariției (sau retragerii) liderului său?”, „Ce alternative (grupuri, oameni) la conducerea României vă apar plauzibile?” și, în sfîrșit, „Care ar fi opțiunile fundamentale

[5] A anului 1986, cînd a fost scrisă lucrarea (n.red.).

(politice, economice, sociale, culturale) caracteristice acestor grupuri alternative? După cum de neconceput rămîne și întrebarea-cheie, după opinia mea: „Credeți că actuala apatie a maselor, care par resemnate, lăsînd în sarcina exclusivă a puterii rezolvarea tuturor problemelor publice, va continua și în viitor?” și „Este oare posibilă o renaștere a participării sociale, cu efecte de presiune asupra clasei politice și a opțiunilor ei?”.

Spuneam înainte că anchetele publice cu astfel de întrebări sînt inimaginabile în România de astăzi; specialiștii vor fi observat, în plus, că formularea ca atare a astfel de chestiuni ar putea fi contraproductivă, fie și numai din motive pur tehnice – de dificultate a prelucrării răspunsurilor, de pildă. Problema pe care mi-am pus-o a fost să încerc să obțin, prin alte întrebări – depinzînd de subiecți și de context – răspunsurile de care aveam nevoie pentru ceea ce aș fi vrut să devină o cercetare. M-am transformat astfel într-un fel de investigator de ocazie – și timp de patru luni (din decembrie 1985 pînă în aprilie 1986) am explorat toate grupurile sociale în care am putut pătrunde spre a găsi subiecți și răspunsuri[6]. Au devenit astfel asociați involuntari ai studiului meu prieteni ori numai cunoștințe, colegi și oameni de diferite profesiuni cu care ami intrat întîmplător în contact (de la furnizori casnici până la șoferi de taxi), în cursul unor scurte călătorii în jurul Bucureștiului, am explorat „pulsul” provinciei. Am încercat apoi să utilizez evenimentele mondene la

[6] Pot acum mărturisi că desfășurarea acestei activități a rămas strict confidențială: de existența ei nu au avut cunoștință nici cei mai apropiați dintre prietenii mei (desigur, pentru a-i proteja).

care am participat în acea perioadă – recepții diplomatice, spectacole la bibliotecile străine din București – în același scop; și am „provocat” cu întrebări adaptate împrejurărilor funcționari de stat, și foști sau chiar actuali demnitari. O categorie specială de subiecți au fost diplomații străini acreditați la București ca și oaspeții străini în trecere prin România (parlamentari în vizite de rutină, ziariști de diferite orientări etc). În sfîrșit am primit multe sugestii interesante (din punctul meu de vedere) de la colaboratorii serviciilor securității care nu au încetat o clipă să se intereseze de soarta mea și care mă vizitau cu nedezmințită regularitate. Este de prisos să adaug că eventuala lor contribuție la cercetarea mea a fost în întregime involuntară.

3. Investigația de opinie propriu-zisă nu a fost defel ușoară. Actor improvizat și fără prea mult talent, nu am reușit totdeauna să îmi plasez suficient de spontan întrebările – și nu de puține ori am văzut fețe mirate ori nemulțumite de cursul pe care îl lua conversația. Am încercat însă să folosesc situațiile întîlnite; neîncrederea față de mine, ezitarea în a răspunde, răspunsurile premeditat banale ori depărtate de convingerile autentice ale purtătorilor lor – toate și-au găsit locul în analiza pe care o desfășuram. În retrospect, aventura acestei, anchete de opinie conține episoade ce par a ține mai curînd de romanul nepretențios de aventuri. Cum subiecții involuntari trebuiau protejați și nimic care i-ar fi putut face identificabili nu trebuia nici înregistrat și nici păstrat, am imaginat o serie de semne grafice – cruciulițe, puncte, steluțe – pentru a codifica persoanele,

întrebările și răspunsurile. Rezultatul unei serate diplomatice, de pildă, se materializa astfel, pentru mine, în semne ce veneau să se adauge altor semne pe foi de hîrtie, risipite în dosarele și cărțile din biblioteca mea.

M-am gîndit adesea – și mi se pare și acum – că astfel de precauții au fost exagerate, parcă alimentate de acea manie a persecuției și a suspiciunii pe care o întîlnești adesea în scrierile disidenților est-europeni. Mă întreb însă ce s-ar fi întîmplat dacă, la o percheziție de rutină, ar fi fost găsite notele mele în clar sau măcar ar fi putut fi identificate persoanele ce participaseră la ancheta mea. Am bune motive să cred că, în această ipoteză, cel puțin un lucru este sigur: cercetarea mea nu ar fi putui fi terminată – nici măcar pînă la stadiul său de azi.

Revenind la ancheta mea, voi semnala că răspunsurile au fost, în mare parte, cele așteptate, spre decepția metodologului din mine, care spera surprize antiintuitive, recompensă pentru folosirea unor instrumente mai sofisticate de lucru. Răspunsurile au inclus totuși și unele amănunte interesante – pentru mine chiar inedite. În cele ce urmează, voi încerca un comentariu al acestor răspunsuri – vizînd sfera economicului, a socialului, a politicului și a culturii. Nu am fost mirat, de pildă, de faptul că la capitolul „diagnoză”, puțini români împărtășesc versiunea „epocii de aur”; în același timp însă, nu m-am așteptat ca ponderea celor ce, în ultimă analiză au avut pe cîștigat de pe urma acestei epoci să fie atît de mare – evident, în selecția cu totul

nesemnificativă a populației care a făcut obiectul cercetării mele[7].

Explicația cea mai plauzibilă îmi pare a se găsi în constatarea că „starea de urgență" – economică, socială, culturală – în care se află România, crează, paradoxal, excelente scuze pentru lipsa de performanță, confortabilă pentru categorii destul de largi de oameni.

3.1. Voi începe cu capitolul *economic*, cel aflat, evident, în criza cea mai adîncă.

S-a spus de multe ori că sarcinile de plan nerealiste[8], orientarea pe direcții greșite a eforturilor de modernizare a economiei, ca și lipsa de competență a conducerii în evaluarea lucidă a performanței au creat un haos statistic și informațional în care *toată lumea minte:* conducătorii (poate cu excepția celor de foarte sus, trăind de mulți ani în propriile lor visuri utopice, fără legături cu realitatea) știu că sarcinile pe care le fixează sînt imposibil de îndeplinit, dar și admonestează cu duritate subalternii invocînd directivele venite „de sus", iar cei conduși, în fața dilemei între a raporta cinstit ceea ce se întîmplă (și a fi destituiți) sau a minți, prezentînd false performanțe, aleg de regulă cea de-a doua cale. Singura grijă este de a acoperi falsurile cît mai legal și a evita controlul. Situația pare, la prima vedere, disperată; dar nu toată lumea pierde, cel puțin în termenii avantajelor imediate. În fața sarcinilor prea mari muncitorii au scuza de a nu-și îndeplini nici

[7] Voi arăta mai departe cum am încercat să măresc caracterul reprezentativ al selecției cu care am operat.

[8] Citez, de pildă, dublarea productivității muncii în întreaga economie în 5 ani, sau reducerea consumurilor energetice fără diminuarea producției cu 50% în

acele obligații ce intră în sfera posibilităților. Situația devine foarte confortabilă pentru chiulangii și incompetenți, mai ales că diferențele dintre cei conștiincioși și cei superficiali ca și dintre cei bine pregătiți și cei prost pregătiți dispar în situația în care toți sînt puși în situația să mintă.

Aceleași lucruri se repetă și la alte nivele. Tehnicienii și inginerii incompetenți și neconștiincioși sînt așezați pe același plan al aprecierii cu cei competenți și doritori a face treabă; directorii și conducătorii depășiți de complexitatea sarcinilor se văd apreciați la fel cu cei activi și buni gestionari ș.a.m.d. Competiția pentru promovare este deplasată din sfera competenței și utilității sociale spre alte sfere, parazit – ca aceea a abilității de a-ți ascunde eșecurile, de a evita controlul ori de a-ți asigura, de la nivelele superioare, sarcini de executat mai ușoare și prin urmare mai ușor de îndeplinit.

Rezultă deci că *mediocrii* (cu atît mai mult cei bine aliniați) sînt „în cîștig”, căci în fața eșecurilor inevitabile devin comparabili cu cei *capabili;* și cum oriunde și oricînd mediocrii sînt mai numeroși, dezastrul economic pare astfel în mod paradoxal a aduce beneficii unor largi categorii pasive și indolente.

Haosul statistic și informațional creează apoi și condiții excelente pentru înflorirea corupției – care împînzește astăzi toate ungherele vieții sociale și ia cele mai diferite forme. În rîndul celor ce profită de situația existentă trebuie deci trecuți cei ce beneficiază – direct ori indirect – de pe urma corupției generalizate: atît coruptibilii

---

cîteva luni, sau realizarea independenței energetice pînă în 1990 etc.

cît și cei ce își pot atinge obiectivele personale prin coruperea altora – nu chiar atît de puțini.

Situația economică catastrofală și degradarea în masă a nivelului de trai sub limitele unei elementare decente au, la fel de paradoxal, efecte benefice pentru unele categorii de oameni. Mi-am propus de mulți ani să întreprind un studiu sistematic a ceea ce aș numi „economia penuriei”, definită în opoziție cu economia de consum și afluență drept o economie în care, structural și perpetuu, oferta se află mult sub cerere, nesatisfacerea cerințelor și pauperizarea populației fiind justificate prin rațiuni neeconomice (ca accentuarea dependenței individului de stat prin reprimarea programatică a oricărei forme de autonomie economică, întărirea autorității centrale prin programe de prestigiu etc): fără a dezvolta aici prea mult aceste note[9], aș menționa că o astfel de economie, al cărei exemplu tipic este oferit de România anilor '70-'80 – are, dacă pot spune așa, „meritele” ei, atît pentru populație cît și pentru putere.

Voi evoca aici întîi *oboseala* socială ce pare să se fi așezat atît de trainic în România. Populația – sărăcită și amenințată de lipsuri mereu mai mari decît cele suportate pînă acum – este epuizată de lupta continuă pentru asigurarea traiului zilnic. Cînd simpla deplasare de acasă la locul de muncă devine un coșmar, cînd procurarea hranei rămîne o preocupare ce consumă atîta energie, cînd aproape jumătate de an trăiești – acasă și în orice loc public – la

[9] O primă schiță a structurii și funcționării unei astfel de economii se află în manuscrisul cărții mele *Lumea a doua…*

temperaturi inferioare celor la care organismul funcționează normal, rămîne puțină forță (fără a mai vorbi de timp) pentru altceva – de pildă pentru critică și contestație. În plus, un organism atît de ostenit se mulțumește cu puțin; am întîlnit nu rareori oameni aproape satisfăcuți cu lucruri în fond cu totul neînsemnate. La rîndul ei și puterea pare obosită: „chemările” sună tot mai puțin energic și convingător, iar lipsa de entuziasm se face și aici simțită. Oboseala socială extinsă nu înseamnă însă și dorință de schimbare: aș aminti aici mai degrabă ușurința cu care se pot obține, în aceste condiții, satisfaceri neînsemnate ale unor aspirații de un nivel extrem de scăzut.

Iată încă o fațetă interesantă a problemei. Extraordinara sărăcire a tuturor membrilor societății are drept urmare această coborîre dramatică a nivelului aspirațiilor și obiectivelor individuale sau ale grupurilor: oamenii nu doresc să fie fericiți, ori influenți, ori să aibă succes, ci se mulțumesc să supraviețuiască, eventual în condiții ceva mai bune decît ceilalți membri ai cercului lor de referință. Măsura succesului social devine astfel nu atît promoția socială, cît asigurarea unui confort – pentru sine și propria familie – comparabil cu cel al privilegiaților oficiali din „burghezia roșie” sau „nomenklatură”. Și trebuie spus că în condițiile corupției generalizate, astfel de succese devin tangibile pentru un număr destul de însemnat de oameni – ca cei ce lucrează în sfera serviciilor, în contact direct cu publicul, de la vînzători și ospătari pînă la unii medici și profesori, ori cei ce dețin posturi-cheie în relațiile dintre

întreprinderi sau instituții (ca responsabilii cu aprovizionarea, cu contractele, cu desfacerile etc.) sau cei ce au acces la bunuri străine (de la aviatori și marinari pînă la diplomați). Existența acestor privilegii „neplanificate” – pe care le numesc așa pentru a le deosebi de cele „planificate”, ale nomenklaturii – oferă așadar exemple de succes personal tangibil unor categorii destul de largi de cetățeni, ce, ignorînd dificultățile stării prezente, se angajează în competiția obținerii unor avantaje economice similare cu cele ale răsfățatei clase conducătoare.

Voi aminti aici și faptul că satisfacerea unor modeste aspirații de consum (asigurarea unei hrane normale, a unei locuințe decente, a unor concedii civilizate etc.) este mult mai ușor de acoperit de către societate decît satisfacerea unor aspirații de alt ordin – ca acelea abstracte, spre fericire, libertate sau participare. Iar faptul că, în pofida dezastrului generalizat, unii oameni pot avea un trai normal devine un neașteptat izvor de mulțumire.

Surprinzătoare a fost pentru mine lipsa în mintea interlocutorilor mei a unei viziuni globale asupra crizei economice prin care trece țara și a rădăcinilor ei reale. Românul mijlociu nu pare a face legătura între creșterea industrială artificială, axată pe ramuri evident falimentare ca siderurgia și petrochimia, dificultățile agriculturii, exporturile agricole excesive și lipsa de produse alimentare de primă necesitate pe piața internă, după cum pare mai ușor de convins decît socoteam eu de necesitatea unor construcții de dimensiuni exorbitante, erijate în scopul eternizării memoriei

actualilor lideri. Uriașele „ctitorii” ale ultimilor ani, de tipul Centrului politic și administrativ din București sau regularizării foarte costisitoare a apelor Dîmboviței, au un efect de masă relativ important, în orice caz mai important decît anticipasem eu înainte de a-mi începe cercetarea. Numeroși oameni par înclinați să creadă că actualele greutăți sînt exclusiv efectul cumulării unor mari eforturi legate de desăvîrșirea marilor construcții începute sau de plata datoriei externe, că sînt – prin urmare – trecătoare și că ei, oamenii, sînt astfel martorii și eroii unei epoci care va lăsa o urmă în viitor. Sărăcia și lipsurile se suportă astfel mai ușor, viitorul ipotetic devine o scuză și o justificare pentru criza socială și disconfortul personal, suportate nu arareori cu oarecare înțelegere și chiar cu sentimentul asocierii la o glorie viitoare, în același timp, precaritatea situației economice aduce o serie de mari avantaje puterii. În dezordinea statistică și informațională instalată, cadrele de conducere devin vulnerabile în fața controlului, mai ales a unui control rău intenționat. Obediența și supunerea în fața puterii devin astfel condițiile necesare păstrării oricărei poziții privilegiate. Iată cum falimentul economic devine în mîna puterii un extraordinar instrument de descurajare a oricărei critici ori chiar atitudini independente în rîndul executivilor. În plus, în condițiile sărăciei generalizate, „prețul oamenilor” a scăzut și el: organele de control și securitate își pot asigura colaborarea informatorilor la costuri foarte mici, iar privilegiile ce însoțesc funcțiile de conducere, reduse la avantaje materiale, sînt și ele mai ușor de asigurat.

„Cooperarea cu puterea” pare a deveni astfel una din rarele căi de acces la un trai decent; se instalează așadar un straniu sentiment de înțelegere pentru colaboraționistul de orice fel. Ponderea socială a acestui fenomen nu pare neglijabilă, cel puțin în estimațiile obținute prin cercetarea mea.

În rezumat, criza economică prin care trece România mi-a apărut a fi evident un izvor de insatisfacții – dar, într-o anume măsură, și un factor de stabilizare a situației, atît pentru putere cît și pentru populație.

3.2. Să trec acum la sfera vieții *politice*. Principala concluzie a cercetării mele este lipsa de interes a românului mediu pentru problemele puterii. După 40 de ani de guvernare totalitară, puțini sînt aceia care își pun problema legitimității puterii exercitate asupra lor sau a schimbării eventuale a esenței ei. Preocuparea esențială pare a rămîne nu atît elucidarea naturii autorității cît utilizarea ei pentru atingerea unor obiective care nu sînt neapărat personale ori egoiste[10].

Este adevărat că puțini sînt aceia ce socotesc actuala conducere și viață politică din România drept normale – și criticile la adresa liderului sau a soției sale și a protejaților lor mi s-au părut nu o dată lipsite de nuanțe. Este însă interesant de remarcat că

---

[10] Un exemplu mi se pare edificator. Spre a obține publicarea unui roman cu pagini cenzurabile, scriitorii preferă să utilizeze presiuni personale și jocuri de influență pentru fiecare carte în parte; a cere abrogarea cenzurii ori modificarea mecanismelor de aprobare a editării unei cărți li se pare mult mai puțin eficient. Rezultatele nu sînt totdeauna rele. Voi recunoaște că în cele din urmă sub cenzură se publică și literatură bună, cu destule pagini curajoase și chiar nonconformiste. Ceea ce îmi pare esențial însă, în contextul de față, este acceptarea sistemului cenzurii.

Șirul exemplelor de acest fel ar putea desigur fi continuat.

majoritatea obiecțiilor se îndreaptă nu împotriva sistemului ca atare – considerat, de regulă, ca ineficient dar imposibil de schimbat – ci împotriva utilizării sale abuzive de către grupul aflat la conducere. De la partidul comunist, românul așteaptă în special „să fie lăsat în pace” și ar trebui să spun că acest sentiment este împărtășit și de masa membrilor de partid[11], ce nu sînt niciodată consultați în probleme de principiu și sînt reduși la rolul unei mase docile; de la aparatul de partid, numit și nu ales, se așteaptă deci „să ceară cît mai puțin” de la oameni.

Evident, din opiniile politice ale românului nu lipsesc referirile la excesele actualului grup de la conducere – și aici ar trebui amintite în primul rînd favoritismul și nepotismul, ca și aspectele ridicole ale culturii liderului și familiei sale; alternativa dorită însă pare una autoritar-luminată, cu o meritocrație care să rezolve problemele obștii după criterii tehnocrate și cu un partid care să guverneze amestecîndu-se cît mai puțin în viața oamenilor. Este surprinzător ce lipsit de interes se arată românul față de lupta pentru putere ce pare importantă atît analiștilor din România cît și observatorilor străini[12], în ultimă analiză, se poate deduce că cetățeanului român îi este indiferent cine va urma la putere lui N. Ceaușescu, Elena ori Nicu

[11] Trebuie amintit că P.C.R. este un partid de masă, însumînd cel mai mare procent în masa populației active în raport cu celelalte partide comuniste din Europa de Est. În termeni practici, aceasta a dus la anihilarea sa ca organizație politică și în același timp la creșterea puterii aparatului de partid, inclusiv sub raport financiar: aparatul poate administra astăzi, fără nici un control, fonduri importante provenite din cotizații.

[12] Este într-adevăr curioasă această apropiere de preocupări între observatorii străini și analiștii – nu actorii – fenomenului politic românesc.

Ceaușescu, dacă Bobu sau Dăscălescu vor fi alternative ori succesori sau dacă există șansa reală a unui Den Xiaopin local reformist (ce s-ar numi Paul Niculescu-Mizil, Ion Iliescu, Constantin Olteanu, Ștefan Andrei, Miu Dobrescu ori Cornel Burtică[13]). Cetățeanul așteaptă schimbări la nivelul vieții sale. Dar experiența îi spune că acestea depind de mulți alți factori, în afara unor nume despre care, în cele din urmă, nu știe mai nimic.

Problemele succesiunii lui N. Ceaușescu și ale viitorului par puse sub semnul lui „fie la ei acolo”; cu un corolar însă: o schimbare ar fi desigur de dorit, iar aceasta nu poate veni decît o dată cu schimbarea conducerii. Dar cine, cînd și cum ar produce schimbarea – asta nu mai este treaba omului de rînd.

Spre deosebire de românul mijlociu, aparatcikul și nomenklaturistul – și ei prezenți în cercetarea mea – sînt interesați de aceste evoluții, de eventualele raporturi de forțe și de schimbarea lor. Opiniile pe care le-am colectat au fost uneori suficient de neașteptate. Nu voi transcrie aici zvonurile mult circulate despre un vîrf divizat, în care N. Ceaușescu și E. Ceaușescu, aparent uniți, sînt în fapt rivali în lupta pentru putere. Unanim blamată pentru rolul de soție-discipol pe care și-l asumă în stil quasi-maoist și pentru aroganța sa, atît de vechea gardă cît și de aparatul de partid format în anii lui Gheorghiu-Dej, Elena Ceaușescu ar încerca, în această versiune, să-și creeze propria „bază de putere”, promovîndu-și

[13] Astfel de întrebări revin obsedant în orice conversație cu diplomații ori vizitatorii străini.

devotații în funcții de răspundere: faptul este posibil, dată fiind poziția ei de președinte al comisiei de cadre a P.C.R., deși rămîne dezaprobat de promotorii „disciplinei de partid”. Am asista deci, sugerau unii dintre interlocutorii mei, la o competiție extrem de strînsă, în care oamenii „lui” – ori ai aparatului tradițional – și oamenii „ei” se concurează cu șanse de victorie împărțite. Schema avansată de ei ar explica aparenta nehotărîre și blocajele curente, ca și zig-zagurile evidente ale deciziei politice. Mai mult decît atît, modelul propus de acești observatori face apel direct la maoismul tîrziu: în această viziune, N. Ceaușescu, în pofida probelor de energie și bravură fizică dispensate în fața aparatelor de filmat, ar fi suferind și, din motive de sănătate, din ce în ce mai dependent de soția sa. Ea ar fi singura în care pare a mai avea, cu tot temperamentul său atît de bănuitor, o încredere absolută.

Adevăratul conducător al României de azi ar fi deci, în viziunea amintită, Elena Ceaușescu care, ca și soția lui Mao în ultimii ani, vorbește ea, înlocuind glasul din ce în ce mai slab al soțului său.

Nu astfel de speculații mi s-au părut însă cele mai interesante, ci altele. Cu toată rezerva privind veridicitatea lor, transcriu aici cîteva dintre ele, tocmai spre a ilustra distanța dintre preocupările poporului și cele ale clasei sale politice.

Privind structura actualului grup de la conducere, am aflat astfel că ar exista un grup de „inatacabili” – ce ar cuprinde cel puțin pe C. Dăscălescu, E. Bobu, M. Mănescu, I. Dincă, G. Oprea – nume

ce se bucură de încrederea totală a perechii prezidențiale. Un alt grup ar cuprinde pe toți ceilalți, supuși rotației și eventualelor capricii ale conducătorilor. Mi s-a vorbit despre „clanurile” regionale ce se înfruntă – prahovenii, argeșenii, oltenii și ardelenii, fiecare cu ramificații și prezențe și în familiile lui Nicolae și ale Elenei Ceaușescu; mi s-a povestit despre încercările Elenei Ceaușescu de a-și lărgi baza personală de putere, prin asocierea – în perspectiva succesiunii – cu fiul ei Nicu, cîteodată mai bine văzut decît mama sa în „cluburile” prin tradiție macho-iste ale armatei și securității; mi s-a evocat o interesantă „luptă între generații” în aparat, prin care Nicu Ceaușescu, cu sprijinul parțial al mamei sale, ar începe să își promoveze devotații personali (porecliți în România „Nicușori” și aparținînd generației de 35-40 ani) în funcțiile-cheie, spre iritarea simultană a vechii gărzi dar și a generației de mijloc, între Ceaușescu-tatăl și Ceaușescu-fiul, ce se vede înlăturată de la putere în urma dezvoltării dinastice a comunismului românesc; și mi-au fost descrise eforturile (uneori grotești) pe care le-ar face tînărul Nicu spre a-și crea și întreține o imagine diferită de cea a tatălui și mamei sale, sugerînd deci posibilitățile de înnoire pe care le-ar aduce ca succesor.

Ținînd seama de încărcătura prospectivă a acestui aspect am încercat să obțin evaluări ale personalității lui Nicu de la interlocutorii mei. Răspunsurile au diferit destul de clar după generații – lucru poate previzibil, dar în orice caz interesant. Astfel, cei cu un oarecare „trecut revoluționar” (respectiv ilegaliștii ori cei

formați în anii stalinismului) socot că, deși mai puțin educați decît tinerii de azi și marcați de formația lor stalinistă, conducătorii comuniști din generațiile mai vîrstnice sînt încă animați de elanuri mesianice egalitare; animați de convingerea că sînt învestiți în misiunea lor de legile obiective ale istoriei, păstrînd în memorie obiectivele inițiale ale revoluției și un trecut de privațiuni, veteranii și-ar pune singuri limite voluntarismului. În schimb „tinerii” ar fi, în această versiune, creația dictaturii personale, cu o experiență de viață redusă la apartenența la un partid oportunist și corupt. Urmarea ar fi că, chipurile, aceștia sînt cu atît mai înclinați către abuzuri și voluntarism.

Din contră, subiecții din generațiile mai noi văd în vechea gardă din jurul lui N. Ceaușescu un grup eminamente retrograd, incompetent și arogant, ce ar fi trebuit în mod natural să fi fost de mult înlocuit cu tehnocrați, dacă liderul nu ar fi întreținut și promovat, din motive personale, o „elită” sub nivelul de competență și angajare firesc după mai bine de patru decenii de guvernare comunistă. În raport, cu acești lideri depășiți, „Nicușorii” sînt priviți mai degrabă cu încredere și cu oarecare speranță: vindecați de visuri utopice, ei ar putea să aducă în conducere pragmatism și moderație tehnocrată.

Voi menționa pe scurt și existența unor opinii pe care, de regulă, presa occidentală le unește sub denumirea de „disidente”. Mă refer aici la criticii deschiși ai comunismului românesc – oameni ce plătesc adesea greu curajul de a se confrunta cu regimul totalitar. Am

pomenit mai sus doar *existența* unor astfel de păreri, deoarece estimarea ponderii lor reale în masa populației rămîne o treabă extrem de anevoioasă. Mă gîndesc aici nu atît la aproximarea numărului celor ce gîndesc „altfel” cît a celor ce sînt gata să recunoască public că gîndesc „altfel” asumîndu-și urmările gestului lor. Întîmplarea a făcut să îi pot întîlni personal pe aproape toți cei ce s-au manifestat „cu voce tare” în ultimii ani drept critici publici ai regimului instalat de N. Ceaușescu. Nu am avut astfel nevoie de tehnici speciale de investigație a acestor opinii: purtătorii lor le oferă singuri; părerile lor sînt apoi reluate de posturi de radio și de presa occidentală.

Spectrul opiniilor disidenților nu pare prea larg; opiniile însele diferă tot după generație. Astfel, supraviețuitorii vechilor partide politice – ca național-țărănistul Ion Puiu ori liberalul Ion Brătianu – pun în discuție legitimitatea guvernului comunist invocînd temeiuri istorice, ca nerespectarea literei acordurilor de la Yalta, alegerile falsificate din 1946 prin care comuniștii s-au instalat la putere, acțiunile prin care partidele istorice au fost puse în afara legii și represiunea politică ce a urmat. Cu autoritatea morală pe care le-o conferă trecutul lor de martiri în lupta împotriva totalitarismului, acești oameni de nedezmințit curaj civic comentează adesea de pe poziții moralizatoare fenomenul românesc. Așa cum scriam înainte, este însă dificil de estimat impactul real al acestei atitudini asupra conștiinței publice. Cît despre mine, mi se pare că avem de a face mai degrabă cu aspecte morale decît cu unele politice, care să

angajeze direct realitatea zilelor noastre.

Tot în sfera aspectelor morale ar trebui probabil introduse și apelurile pentru renovare și renaștere spirituală, lansate de oameni curajoși și angajați, ca profesoara Doina Cornea ori preotul Gh. Calciu-Dumitreasa; aș clasa tot aici pamfletele usturătoare ale unor scriitori ca Dorin Tudoran[14].

Am inclus printre disidenți și pe cei cîțiva tehnocrați independenți (în sensul de neafiliați unor partide politice istorice) ca inginerul N. Stăncescu, arhitectul I. Fiștioc și alții. Membri ai unor generații mai noi, ei nu par a pune în discuție legitimitatea sistemului comunist, ci rămîn preocupați de funcționarea și îmbunătățirea sa. Multe din analizele economice ale acestor specialiști nu au în ele însele nimic ostil comunismului; în ce mă privește, nu înțeleg de ce regimul ignoră cu atîta obstinență demersuri izvorîte neîndoios din bună-credință și dragoste de țară. Aspectele politice apar în comentariile lor mai ales sub forma condițiilor *necesare* pentru reforme economice, într-un spirit apropiat de cel cultivat de M. Gorbaciov în U.R.S.S. Unele dintre apelurile întîlnite în texte difuzate sub semnăturile de care am pomenit au însă după mine o coloratură utopică; mă refer, de pildă, la invitația adresată P.C.R. și conducerii sale de a se expune unui referendum în care poporul ar urma să se pronunțe asupra structurii sistemului politic dorit; ori chiar la cererea privind introducerea unor termene limitate ale

---

[14] În rîndul disidenților, din motive de spațiu, nu au fost trecuți decît cei ce se aflau în 1985 în România; Gh. Calciu-Dumitreasa și D. Tudoran erau la acea dată emigranți atît de recenți, încît au fost înglobați în analiza mea.

mandatelor conducerii de partid (de pildă, de 5 ani, ori 2x5 ani) – încercând astfel evitarea despotismului.

Cînd spun *utopic* nu mă refer, firește, la logica în sine a unor astfel de propuneri, ci numai la realismul lor. Îmi pare evident că, dacă nu va fi obligat (eventual prin forță), P.C.R. nu va renunța la rolul său de unic conducător politic al României și că singurele variante ce l-ar putea împinge la renunțare ar fi o extrem de puternică și solidară mișcare internă de masă, ori o extrem de puternică presiune externă, ambele la fel de improbabile în zilele noastre. La fel de greu de crezut mi se pare că, după mai bine de 20 de ani de guvernare autoritară, N. Ceaușescu s-ar hotărî să își limiteze singur puterea.

În sfera politică – ori, mai exact, a disidenței politice – ar fi trebuit probabil trecute și opiniile unor lideri religioși, deveniți în ultimii ani purtătorii de cuvînt ai poporului oprimat, în special în ochii opiniei publice din S.U.A. Cercetarea mea nu a reușit însă să integreze în mod sistematic aceste vederi. În cercurile prietenilor mei direcți nu am avut prilejul să întîlnesc exponenți reprezentativi ai cultelor. Prin urmare toate discuțiile au avut loc „printre străini”, devenind prin aceasta mai puternic marcate de neîncredere decît altele.

Liderii religioși pe care i-am întîlnit erau fie oficiali – și atunci, din punctul mevi de vedere, părerile lor se aliniau altor păreri oficiale – fie disidenți (în raport cu ierarhiile religioase respective) – și atunci preferau să discute doar probleme privind viața religioasă,

insistînd asupra caracterului nepolitic al părerilor invocate. Trebuie să mărturisesc că am înțeles cu greutate toleranța pe care liderii religioși o dispensează față de puterea atee și agresiv anti-religioasă de la Bucureşti. Este probabil că avem de a face cu rezultatele unor estimări oneste și realiste ale costurilor și avantajelor pe care un comportament ferm și mai puțin conciliator le-ar aduce cu sine. Oricum, după părerea mea, fenomenul religios din România de astăzi, în ansamblu, nu pare a pune puterii politice probleme serioase. Mai degrabă aş spune că proliferarea sectelor (în special a celor neo-protestante) si competiția inerentă pentru afilierea unor noi adepți oferă regimului instrumente noi și eficace atît în propaganda ateistă cît și în efortul de a ține religia cît mai departe de viața socială și politică a țării.

În cursul investigației mele, nu de puține ori, am auzit preoți ortodocși afirmînd că sectele reprezintă principala preocupare a bisericii; mult mai puține lucruri au fost spuse despre preocupările de educație religioasă, de apărarea pașnică a omului de rînd de abuzuri, cum se întîmplă în Polonia; mi s-a explicat chiar că biserica este sprijinită de stat în competiția ei cu sectele – lucru explicabil clacă ne gîndim că statul va fi totdeauna ostil unor forme de organizare ce ar putea scăpa controlului său. Corolarul acestui fapt este că biserica susține în schimb statul și politica sa, deși acesta nu se oprește în fața demolării unor biserici ori interzicerii sărbătoririi Crăciunului și Paștilor – ritualuri intrate de mult în tradiția populară.

În același timp sectele și conducerile lor știu că pot fi cu

ușurință etichetate drept oficine străine de neam, eventual manipulate din afară, urmărind scopuri diferite de cele declarate. Lipsa preocupărilor politice apare deci ca o garanție de supraviețuire. Chiar biserici cunoscute în lumea comunistă ca generînd continuu probleme politice (ca biserica catolică) sînt în România aliniate la strategia de non-ingerință în sfera politicului pe care o practică și celelalte culte. Există, fără îndoială, și rare nuclee independente, ce încearcă să exprime opinii non-conformiste în numele enoriașilor lor. Astfel de voci sînt adesea invitate la tăcere de propriile ierarhii bisericești și devin repede „probleme interne” ale diferitelor organizații religioase; ecoul lor social este astfel foarte slăbit. Dacă vom adăuga la acest tablou atitudinea tradițională a ortodoxismului românesc, care socoate că orice putere vine de la Dumnezeu și trebuie în consecință respectată, vom conchide că biserica ortodoxă română a devenit un asociat valoros al puterii comuniste, iar celelalte culte se aliniază ei în principalele probleme politice.

Pentru simetrie, la capitolul religiilor ar trebui probabil să menționez și problema evreilor din România și a religiei lor, cu toate că aceste aspecte au din ce în ce mai puține componente politice. Emigrarea evreilor din România este practic încheiată: această minoritate, cu atîtea merite în progresul economic și social al României moderne, nu mai are o prezență activă în contemporaneitate. Există, desigur, o mică comunitate evreiască, mai pot fi întîlnite mici grupuri risipite, cu o viață religioasă și comunitară completă. Dar prețul care s-a plătit pentru dreptul la

emigrare și emigrarea în masă a fost și rămîne obediența și uneori susținerea activă a politicii regimului comunist. În rezumat, fenomenul religios în România nu capătă aspecte politice relevante. El nu pare a candida la rolul de factor destabilizator al actualei vieți politice.

Trebuie să mărturisesc că, de la început, nu am dat o prea mare importanță problemelor minorităților naționale. Privite de la București, aceste aspecte se văd probabil altfel decît de la Cluj ori de la Timișoara, iar șansa mea de a întîlni răspunsuri reprezentative la chestiunile importante în mediul improvizat unde mi-am desfășurat cercetarea nu era prea mare. Dar și în aceste condiții sărăcăcioase, unele concluzii par interesante. Astfel, interlocutorii mei de origine maghiară nu mi-au părut a avea despre realitatea românească opinii mult diferite de cele ale românilor din aceeași categorie socială sau intelectuală. Și maghiarii și românii inteligenți și de bună credință dezaprobă șovinismele exclusiviste și socotesc că agitarea unor probleme fără finalitate – ca aceea privind „cui aparține de drept Transilvania” – nu e altceva decît o diversiune, construită pentru a mobiliza emotiv spirite primare și a întreține iluzia unui pericol în fața căruia se cere unitate – evident în jurul liderului.

În plus, cu toții dezaprobă excesele propagandei – și de o parte și de alta. M-am întrebat adesea dacă intelectualii de origine maghiară cu care am stat de vorbă erau sinceri spunînd că, în fapt, ei nu sînt discriminați, deși li se amintește atît de des că sînt cetățeni de rang inferior sau, în cel mai bun caz, oaspeți tolerați; oare nu

dovedește contrariul însăși această afirmație? În schimb, nu puțini cred că pasiunile stîrnite în Occident de problema maghiarilor din România sînt exagerate, alimentate poate și de alte rațiuni în afara apărării drepturilor unei minorități marginalizate. Mai mult, ei cred că minoritatea maghiară, deși marginalizată, este în definitiv tratată la fel cu populația majoritară de un regim despotic, iar rațiunile aflate în spatele exagerărilor de care vorbeam mai sus s-ar putea lega de obținerea unui suport cît mai larg în străinătate în condamnarea autocrației de la București prin activarea și a altor grupuri de emigranți decît cei români[15].

Pentru completarea tabloului opiniilor politice ar trebui desigur să adaug și imaginile pe care românii le construiesc asupra străinătății. Recolta de păreri a fost vastă iar spectrul lor foarte variat[16]. Nu am să dezvolt acum aceste aspecte: ele ar justifica desigur un studiu de dimensiunile celui de față. Mă voi opri însă la problemele ce angajează direct viitorul – obiectul cercetării mele.

Voi începe prin a aminti faptul aparent paradoxal că, puțin interesat de problemele interne, pe care evită să le discute din motive de prudență, și cu totul absent din viața politică, românul este avid de informație privind viața externă (chiar politică) și discută mult pe marginea ei. Sursele sale de documentare diferă; este însă sigur că un

---

[15] Ar trebui adăugat că, în ipoteza menționată, rezultatele obținute sînt adesea depărtate de cele scontate. Problema maghiară din România a devenit un factor ce dezbină emigrația română (și presupun că și pe cea maghiară), aducînd astfel indirecte servicii regimului de la București.

[16] Am urmărit ani în șir această problemă. Detalii pot fi găsite în studiul meu „Relațiile dintre guvernul S.U.A. și România, 1968-1985”, în *L'autre Europe* nr. 10,

rol mare este aici jucat de posturile de radio *Europa Liberă, BBC, Vocea Americii, Vocea Franței* (ori a Parisului), de televiziunea bulgară (în Muntenia și Oltenia), maghiară, cehă și iugoslavă (în Transilvania, Banat și Crișana) și chiar cea sovietică (în speță basarabeană) în Moldova. Deși singura parte pe care o socoate lizibilă din presa română este pagina externă și deși singurele momente ale jurnalului televizat pe care le ascultă sînt cele privind evenimentele internaționale, românul rămîne puțin încrezător în informația oficială: el știe cum este manipulată informația internă și nu are motive să creadă că cea externă s-ar bucura de un tratament diferit. Drept urmare, o consideră de la început codificată și deformată și o decodifică el însuși, după capul și opiniile sale.

Voi încerca să schițez aici cîteva din aceste opinii preexistente oricărei informații; ele lasă să se întrevadă Weltanshauung-ul politic standard al cetățeanului acestei țări, așa cum a fost perceput prin investigația mea, dar și prin toată experiența mea de pînă acum.

Încep prin descrierea modului în care românul își imaginează Occidentul în speță[17] – și lumea necomunistă în general.

Subiectul meu, care trăiește sub un regim comunist și se socotește adesea o victimă a comunismului, este sceptic în ceea ce

---

1986.

[17] O detaliere a imaginii pe care românul mijlociu o are asupra societății occidentale depășește cadrul acestei lucrări. Voi menționa numai că, în ochii săi, societatea occidentală apare ca o societate a belșugului dar și a riscurilor (de șomaj, de violență, de drog etc.). Ceea ce pare însă a fi ignorat este legătura dintre prosperitate și democrație: românul nu crede că occidentalul se implică în viața sa și ia parte activă la activitatea politică ori profesională. Rămîne de văzut dacă o astfel de angajare îi pare atrăgătoare, comparată cu divorțul real de propriul său destin și

privește capacitatea lumii libere de a opri expansiunea ordinii comuniste. El crede că Occidentul este slab și naiv și consideră drept semn de slăbiciune avansurile pe care acesta le face lumii comuniste. Dovezile de stimă pe care atîția lideri occidentali le-au exprimat, în ultimii 20 de ani, față de N. Ceaușescu și soția sa îi întăresc convingerea. Mai mult decît atît, familiarizat cu lipsa de politețe a vieții politice din țara sa, el pare înclinat să vadă pînă și în elementara civilitate[18] a relațiilor Occidentului cu liderii comuniști mărturii ale aceleiași toleranțe naive ce a permis întinderea petei roșii pe harta lumii pînă la dimensiunile ei de azi, cînd „găzduiește" peste 30% din populația lumii. Pe acest fundal se înscriu opiniile cetățeanului privind evoluțiile specifice ale vieții internaționale; și trebuie spus că o formă curioasă de contestație politică apare a fi „curajul" unor români de a nu fi de acord cu guvernul în probleme externe – dar asta numai în cursul unor conversații în grupuri suficient de mici.

Se vor găsi astfel puțini români care să-l privească cu ochi buni pe liderul libian Gadaffi, pe palestinianul Arafat ori pe unii prieteni din lumea a treia ai lui N. Ceaușescu. Și se vor găsi și mai puțini români care să creadă că rezistența afgană este mînuită din afară, ori că contras-ii din Nicaragua nu urmăresc obiectivele unei lupte patriotice pentru democrație, opunîndu-se întinderii

---

starea sa de asistat și condus – suficient de confortabilă în cele din urmă.

[18] Presa română exploatează adesea acest aspect. Este suficient să citez schimburile de telegrame protocolare dintre N. Ceaușescu și liderii străini, cu sfințenie reproduse de toate ziarele.

comunismului – cu corolarul că lipsa de hotărîre și unitate a lumii libere în a-i sprijini vine să confirme slăbiciunea și naivitatea democrațiilor, adesea aflate în regres și defensivă.

Ar trebui precizat aici că, dacă nu neapărat născut, dar în orice caz crescut sub dictatură, românul mijlociu nu are nici o înțelegere a mecanismelor democratice. Pentru el – ca de altfel și pentru liderii săi – democrația pluralistă este o formă, eventual mai sofisticată și mai costisitoare, a aceleiași structuri ce guvernează și ordinea totalitară, unde există numai conducător și conduși, unde domină forța și unde nici un dialog nu este posibil. Relațiile internaționale sînt percepute ca relații între conducătorii statelor – și ar trebui adăugat aici că excesele cultului personalității din România ultimilor 20 de ani, ca și extraordinarul succes pe plan extern de care s-a bucurat N. Ceaușescu. au făcut mult pentru a-i întări această convingere[19].

Românul de azi pare convins că, pe arena mondială, toată lumea identifică țara sa cu N. Ceaușescu și drept urmare se simte în fapt abandonat în mîna puterii comuniste de către „restul lumii”. Bănuitor, el își imaginează adesea înțelegeri și alianțe încheiate fără știrea sa, în care devine un simplu obiect; pare în schimb convins că în astfel de tîrguri Occidentul naiv va fi totdeauna tras pe sfoară și că,

[19] Este suficient să urmărești, de pildă, pagina externă a ziarelor românești: orice relații externe ale României sînt reduse la transmiteri de urări între șefi de state, la schimburi de mesaje ori la activități care se desfășoară conform celor convenite între șefi de state.

în ultimă analiză, tot el va avea de plătit[20]…

Reacția față de această conjunctură percepută ca fără ieșire este diferențiată. Oamenii simpli par să o accepte fără crîcnire, poate cu acea resemnare fatalistă la care recurg atît de des căutătorii „specificului românesc”. În rîndul intelectualilor se întîlnește însă adesea mirarea și chiar ostilitate la adresa acelora care, cred ei, trafichează astfel destine și istorii[21]. În orice caz, din cercetarea mea reiese că românii cred că .Occidentul este dornic de statu-quo și că sînt puține șanse ca de acolo să parvină factori destabilizatori pentru prezentul și viitorul țării. Nu ne mai aflăm în anii '50, cînd multă lume trăia cu gîndul că eliberarea de sub comunism este foarte aproape: acum regimul comunist român este privit ca legitim de către comunitatea mondială, ce își exprimă adesea înțelegerea și uneori chiar admirația pentru performanțele sale[22].

---

[20] Un amănunt semnificativ: niciodată nu am auzit oameni de rînd vorbind despre clauza națiunii celei mai favorizate acordate de S.U.A. României, ci numai comentarii pe tema „i-o dau ori nu i-o dau americanii” (se subînțelege *lui*, adică lui N. Ceaușescu).

[21] După părerea mea, o mare parte a șovinismului exacerbat al noii drepte intelectuale poate fi explicată prin sentimentul că noi, românii, am fost și sîntem mereu victime ale unei conspirații ce asociază Occidentul (în particular, marile puteri occidentale, respectiv S.U.A., Marea Britanie, Franța) și Orientul (în particular U.R.S.S. azi, iar în trecut Imperiul Otoman); urmarea firească ar fi că singura speranță rămîne „în noi înșine” – cu corolarul că spiritul nostru are nevoie de stimul și încurajare, chiar pe calea costisitoare și vag periculoasă a exacerbării unicității și excelenței sale.

[22] În ultimii 20 de ani, 3 președinți ai S.U.A., 3 președinți ai Franței, regina Marii Britanii și mai mulți prim-miniștri ai Regatului Unit, 3 președinți ai R.F.G., împăratul Japoniei și încă multe alte personalități ale vieții internaționale și-au exprimat public simpatia pentru liderii comuniști români și performanțele lor. Cetățeanul român se poate opri, la palatul Muzeului de Istorie din București, în fața exponatelor etalate pe două etaje – mărturii ale stimei și adîncului respect (cum ne anunță titlul expoziției permanente) de care se bucură soții Ceaușescu în întreaga

În plus, „experiența mondială” este decodificată de românul mijlociu tot ca aspirație a Occidentului spre statu-quo. El socoate, de pildă, că revoluția poloneză din 1980 a eșuat și că Vestul acceptă de fapt „normalizarea” impusă de conducătorii polonezi poporului lor – așa cum a acceptat și „normalizările” precedente în Cehoslovacia și Ungaria, susținînd eventual respectivele procese prin măsuri de bunăvoință[23]. La fel sînt interpretate eforturile de eliberare a disidenților și a altor prizonieri politici ai autorităților comuniste: emigrarea lor în Vest este interpretată tot ca un semn al bunei cooperări dintre democrații și regimurile comuniste. În acest fel, adversarii deveniți incomozi sînt expediați într-un spațiu unde sînt evident mai puțin vizibili și unde, integrați în preocupările legate de supraviețuire și adaptare, se interesează de altceva decît de destabilizarea sistemului comunist.

Românul are convingerea că Vestul susține guvernul comunist de la București și pentru a-și recupera banii; el nu se miră deci că democrațiile occidentale nu protestează împotriva condițiilor de trai ce sînt impuse oamenilor de conducătorii lor; el crede că austeritatea are drept obiectiv oficial lichidarea datoriei externe către creditorii occidentali.

În relațiile cu lumea a treia, românul mijlociu este în genere conservator. Bănuitor și de astă dată, el crede că, peste capul său, liderii săi și prietenii lor „în curs de dezvoltare” fac afaceri proaste,

---

lume.

[23] Cum ar fi eforturile continue de îmbunătățire a relațiilor cu Polonia, cu Cehoslovacia etc.

mereu în pierdere. Aparatul de partid și conducerea lui văd însă adesea în lumea a treia aliați potențiali și posibilități de manevră politică. Aș cita astfel frecvența cu care ziare din Bangladesh sau Pakistan publică articole ditirambice, scrise într-un stil care amintește curios de stilul presei de la București, despre realizările României comuniste și despre măreția liderului său. Dar, evident, nu de la lumea a treia se așteaptă semnele care să destabilizeze situația actuală din România.

Am lăsat la urmă prezentarea modului în care românul mijlociu percepe U.R.S.S. și lagărul comunist în general. Față de sovietici – ori „ruși” cum îi numește de regulă – la ostilitatea moștenită din străbuni față de marea putere – opresor tradițional, se asociază adversitatea față de cei care au impus actuala ordine comunistă pe pămîntul românesc. În același timp însă, largi categorii nutresc și altfel de sentimente. Aparatul și liderii săi sînt conștienți că, în fond, poziția și privilegiile lor sînt datorate sovieticilor. Ei au transformat, după 1944, un partid cu totul minoritar într-o forță politică excepțională, exterminînd la propriu adversarii ce îi stăteau în cale și constituindu-se în conducător unic al destinelor țării. Aparatul și liderii săi simt că, în ultimă analiză, sovieticii sînt cei care – prin forța militară și politica lor pragmatică – sînt garanții ordinii comuniste în țările unde aceasta este instalată, descurajînd orice posibile tentative – interne ori externe – de schimbare, favorabile democrației pluraliste[24]. Pe aceste convingeri de fond se

[24] Citez aici opinia unui demnitar: „Sovieticii ne înțeleg, ei au aceleași

așază chiar și neînțelegerile dintre comuniștii români și cei sovietici, pe marginea cărora s-a speculat suficient de mult ele către analiștii occidentali în ultimele decenii. Despre acest conflict s-a spus aproape totul: i s-au detectat rădăcinile în existența a două fracțiuni în minusculul partid comunist antebelic, fracțiunea moscovită (externă) și cea naționalistă (internă); i s-au analizat începuturile, legate de refuzul comuniștilor români de a se destaliniza, urmînd linia hrusciovistă; i s-au cercetat justificările, ce vizau instalarea unei oarecari legitimități[25] prin înlocuirea rolului tradițional de „agent al Moscovei” cu acela de „apărător al intereselor naționale” – chiar împotriva Moscovei, la nevoie[26]; i s-au descris manifestările, de la refuzul rolului de rang inferior în comunitatea economică socialistă – respingerea „planului Valev” (în anii '60) pînă la „boicotul boicotului” sovietic la Olimpiada de la Los Angeles, în 1984.

Ceea ce s-a văzut mai puțin, cred eu, este că independenți (ori, mai bine zis, autonomi) de Moscova, liderii români nu au devenit mai puțin comuniști, mai precis au rămas comuniști-staliniști în cea mai pură tradiție neeuropeană. Sînt probabil puține partide comuniste mai tributare modelului stalinist, militarist în esența sa, ca partidul

probleme ca și noi. Dar cu occidentalii lucrurile se schimbă, și nu putem rămîne «pe mîna lor». Ce ne facem dacă, de pildă, cer alegeri libere sub control internațional, cu numai 6 luni de pregătiri și posibilități de creare de alte partide? Intrăm în opoziție pentru 100 de ani…”.

[25] „Independența este legitimitatea noastră”, i-a spus un demnitar român unui diplomat străin în post la București.

[26] Ar trebui poate adăugat aici și interesul personal al tînărului și ambițiosului N. Ceaușescu care, după moartea lui Gheorghiu-Dej, a simțit că, pe cartea independenței, poate juca un rol interesant pe arena internațională, cu implicații importante pentru poziția sa de lider de succes în partid.

independent al comuniștilor români. Și dacă în acest partid așa-zisele „norme-leniniste” nu au fost niciodată respectate, asigurînd teoretic cel puțin, prin intermediul paradoxalului „centralism democratic”, un minimum de inițiativă, dezbatere și participare, este sigur că în ultimii 15 ani ai independenței sale am asistat la o stalinizare marcată a vieții de partid din România. Cred că nicăieri în Europa dogmele comunismului de început nu sînt respectate cu aceeași rigoare ca la români: preponderența elementului muncitoresc la conducere[27]; descurajarea prin orice mijloace a discuției libere, chiar în cadrul organelor de partid; promovarea spiritului militar în aparatul de partid, unde tonul de comandă, admonestarea și conformarea fără crîcnire sînt regula generală; iar în ultima vreme, reducerea voinței partidului la glasul liderului și al familiei sale.

Este evident că un partid atît de rigid și dogmatic în structura sa internă cum este partidul comuniștilor români a fost și rămîne profund ostil oricărei forme de reorganizare orientată spre democrație – fie că ea se referă la punerea în discuție critică a performanțelor conducerii trecute (ca pe vremea lui Hrușciov ori, mai recent, a Ini Den Xiaoping sau Gorbaciov), ori la modificarea preceptelor leniniste despre partid (ca în mișcarea eurocomu-nistă). În esență deci, partidul comuniștilor români – redus în fapt la conducerea sa – a fost și continuă să fie relativ deschis oricăror idei

[27] După 40 de ani de regim comunist, faptul este paradoxal: astăzi, cînd învățămîntul este gratuit, numai cei ce nu vor ori nu pot să-și continue studiile rămin muncitori. Este oare acesta un merit atît de mare încît să devină principal atu – în accesul la conducere, în epoca revoluției științifico-tehnice?

ce vin, în alte partide, „de sus” și extrem de refractar oricărei mișcări „de jos”[28].

Pe acest fundal general au evoluat relațiile dintre comuniștii români și cei sovietici în ultimele decenii. Opiniile în partid diferă și aici, după formație și vîrstă.

După formație profesională – și probabil și înclinație spirituală – în partidul comuniștilor români (mai exact: în aparatul de partid) coexistă cei ce sînt numiți printr-un consens remarcabil în Vest „dogmatici” și „liberali”. Nu voi discuta aici detaliile acestei dihotomii sau limitele sale, nu o dată puse în lumină de analiștii fenomenului comunist. Printre „dogmatici” sînt clasați cei cu convingeri comuniste profunde și, de regulă, cu o experiență în viața de partid stalinistă, căreia, la timpul respectiv, i s-au adaptat și au supraviețuit în consecință; prin „liberali” sînt desemnați cei cu experiență profesională în afara aparatului de partid – tehnocrați, diplomați etc. – deschiși în principiu și altor idei decît cele ce prezidează viața oficială de partid. În prima categorie ar intra, de pildă, aparatchiki proveniți din muncitori, care formează activul de bază și care lucrează în sectoarele de organizare, de control și de cadre ale partidului. În cea de-a doua categorie, managerii vieții economice, cu studii superioare și eventuale specializări în străinătate, diplomați, scriitori și artiști aliniați, eventual cooptați în

[28] Astfel se explică, de pildă, diferențele în atitudinea oficială a comuniștilor români față de *primăvara de la Praga* și față de mișcarea Solidarnost. Prima, aprobată, era pornită „de sus”; cea de a doua, dezaprobată, este un produs al maselor, venind „de jos”.

aparatul de partid dar cu exercițiul gîndirii personale autonome. Cititorul va fi înțeles singur cît de aprorimative sînt aceste delimitări. Exemplele au urmărit doar să ilustreze categoriile introduse. Deci, în perioada de după Hrușciov, dogmaticii din partid par să fi înclinat către respectarea în continuare a modelului sovietic, de tip neostalinist, neîncrezători în aventura ceausistă dar susținînd-o din motive de disciplină de partid. O parte din liberali însă par să fi fost mai curînd atrași de gîndirea eurocomunistă, deosebită prin definiție de standardul sovietic.

Deosebiri apar și dacă privim diferitele generații. Veteranii mișcării din „partidul interior” au privit cu ochi huni despărțirea de Moscova[29]; alții, din „partidul exterior”, în bună măsură marginalizați de noua conducere din 1964, ce s-a arătat urmașa ostentativă și exclusivă a partidului interior, au fost de la început sceptici în privința aventurii naționaliste, anticipînd eșecul ei costisitor. În generațiile mai noi de demnitari am întîlnit mai degrabă opinii pragmatice: relațiile cu rușii nu ar fi atît colorate ideologic ori sentimental, cit dictate de interese politice și economice. Ceea ce este caracteristic acestui demers îmi pare a fi conștiința faptului că neînțelegerile cu rușii sînt trecătoare, că ele sînt superficiale și nu de fond și că, oricum, viitorul nostru comun nu poate fi evitat[30].

---

[29] Este probabil că unii dintre acești veterani și-au luat astfel „revanșa” față de umilințele la care au fost supuși pe vremea Kominternului.

[30] Ceea ce noi am respins, în anii '60, nu a fost atît ideea integrării în C.A.E.R., cît mai ales *forma* acestei integrări – sub tutela și controlul Moscovei, care uzurpa astfel prerogativele conducerii noastre naționale – și *locul* rezervat atunci României în această integrare, de partener de rangul doi, furnizor de materii prime și

Cercetarea mea s-a desfășurat în fapt pînă în aprilie 1986, deci într-o perioadă în care reformismul lui Gorbaciov nu depășea, cel puțin în viziunea noastră, a românilor, nivelul promisiunilor și al declarațiilor de principiu. Trebuie deci precizat că modelul sovietic era prin definiție asociat neo-stalinismului patronat de Brejnev și grupul său, iar atitudinea față de sovietici se echivala cu atitudinea față de acest model. Pe scurt pro-sovieticii din P.C.R. erau astfel adepții neo-stalinismului iar printre anti-sovietici (ori naționaliști) se numărau atît susținători ai neo-stalinismului (ce susțineau dreptul românilor de a-și argumenta propriul neo-stalinism, fără intervenție din afară) cît și cei ce puneau în discuție temeiurile însele ale neo-stalinismului. Cercetarea mea se întemeia deci, în 1986, pe aceste imagini privitoare la sovietici. Am să anticipez însă și am să adaug aici și ceea ce s-a petrecut *după* aprilie 1986 – data la care mi-am încheiat investigațiile.

„grădina de legume" a „lagărului socialist" mi-a spus un demnitar, adăugînd: „Noi știam atunci, și știm și acum că, mai devreme ori mai tîrziu, tot cu Moscova va trebui să mergem dacă vrem să rămînem comuniști – și asupra acestui aspect al comunismului sîntem cu toții de acord. Ce ar fi trebuit deci să facem spre a obține schimbarea atît a structurii integrării cît și a locului ce ni se rezerva în noua ordine est-europeană? Pentru primul aspect – al structurii integrării – nu avem decît o soluție: să așteptăm vremuri mai bune, cînd o nouă conducere sovietică se va dovedi mai puțin doritoare de dictat și mai înclinată să asculte și glasurile aliaților săi – ceea ce nu se întîmpla în perioada Brejnev. Pentru cel de al doilea aspect, ținînd seama de teoria și practica sovietică ce asimilează nivelul de dezvoltare cu nivelul forțelor de producție – în fapt al capacităților de producție – ceea ce aveam de făcut era să dezvoltăm cît mai rapid și cît mai mult aceste capacități, astfel ca, în momentul cînd vom discuta din nou condițiile integrării să avem o „zestre" cu care să putem cere un loc mai bun decît cel pe care îl puteam reclama în 1960 în comunitatea comunistă. Aceasta este explicația întregului model de dezvoltare a României după 1965".

Am transcris aici o convorbire particulară, purtată în 1979 la București cu un demnitar român.

Reformismul sovietic, luat „în serios” și venind „de sus”, a surprins pe toată lumea. Iar comuniștii români – și în special aparatul superior de partid – par să nu fi fost deloc pregătiți pentru această evoluție a comunismului în U.R.S.S. Pro-sovieticii marginalizați, prin tradiție neo-staliniști, s-au văzut în situația de a constata că modelul lor a luat-o pe căi pe care le socotiseră totdeauna eretice. În refuzul „gorbaciovismului” s-au descoperit pe aceeași parte a baricadei cu adversarii și rivalii lor din grupul comuniștilor „independenți” de Moscova. La rîndul lor, anti-sovieticii liberali, ce socoteau modelul sovietic ca o sursă de erori și vedeau în distanțarea de Moscova condiția absolut necesară creării „comunismului cu chip uman” decorat în culori românești, s-au regăsit pe aceeași parte a baricadei cu actualii conducători sovietici ce promovează reforma economică și politică. Vizita lui M. Gorbaciov la București, în mai 1987, avea să constituie, din acest punct de vedere, un moment de cotitură. Ea a scos în evidență izolarea din ce în ce mai accentuată a neo-stalinismului românesc chiar în sînul mișcării comuniste din Europa de Est. Voi reveni însă mai tîrziu asupra acestei vizite și consecințelor sale.

Să trecem acum de la opiniile vehiculate în partid la cele ale oamenilor.

Atitudinile românilor de rînd față de sovietici sînt suficient de diverse. Există desigur opinia tradițională că „tot ceea ce vine de acolo a fost și este rău” și că „trebuie să ne ferim de ei cît putem” – cu corolarul, aparent contradictoriu, că „N. Ceaușescu ne apără de

sovietici” și că, totodată „nu face ce ar trebui să facă” – în speță spre a ne feri de vecini inamicali dintotdeauna. După cercetările mele, această opinie nu este prea răspîndită.

Am întîlnit însă mai frecvent sentimentul că, de vreme ce au introdus prin forță comunismul în România, sovieticii *ar trebui* să se simtă responsabili pentru consecințe – și, în particular, pentru situația catastrofală de astăzi, în fața crizei se pronunță adesea fraze ce ar fi părut de neconceput altădată. Am auzit astfel spunîndu-se că „ar trebui să vină rușii să ne dea de mîncare” ori „lasă că vine el, Gorbaciov, și pune ordine” sau „ne scapă ei de familia Ceaușescu și de clica incompetentă de la conducere”.

Atitudinile intelectualilor sînt, în schimb, mai nuanțate. Aș remarca pentru început interesul și chiar admirația pentru știința și cultura rusă și pentru urmașii ei de azi – respectiv, știința și cultura sovietică. Similitudinea problemelor pe care trebuie să le înfrunte intelectualii în regimurile comuniste creează apoi un soi curios de solidaritate ,,de castă”. Oamenii de știință din România sînt adesea confruntați cu situații asemănătoare celor din U.R.S.S. – conduceri birocratice obtuze, seeretomanie, obligația de a rezolva probleme greșit formulate; a ști cum se descurcă confrații sovietici în asemenea situații este totdeauna interesant și chiar instructiv.

În spațiul culturii – al literaturii, artelor plastice ori cinematografiei – această solidaritate este și mai manifestă. Intelectualii români știu că, asemeni lor, cei sovietici funcționează sub imperiul cenzurii; ei sînt prin urmare foarte sensibili la

codificarea și decodificarea mesajelor înglobate în producția de artă, adesea învățînd din această experiență fraternă[31].

În afara acestei percepții mai degrabă favorabile a realității sovietice se întîlnesc desigur și opinii extreme. Există intelectuali (unii dintre ei formați în U.R.S.S.) care continuă să creadă necondiționat în valoarea și relevanța a mai tot ce vine de la Răsărit, după cum există șt intelectuali ce resping în bloc tot ceea ce vine de la Răsărit, în rîndul acestora din urmă se întîlnesc, suficient de paradoxal, și anticomuniști fanatici și neostaliniști naționaliști, cunoscuți în cercurile de la București sub numele de „noua dreaptă proletcultistă". Printre intelectualii anti- (sau măcar non-) comuniști mai sofisticați sînt abordate și explicații ingenioase ale evoluției politice românești. Voi cita astfel versiunea conform căreia, conștient ori mai degrabă inconștient, dar cu aprobarea tacită a Kremlinului (inteligent și interesat în evoluțiile pe termen lung), N. Ceaușescu și echipa sa național-comunistă[32] pregătesc în fapt integrarea viitoare de facto a României în imperiul sovietic, în această optică, comunizarea totală a economiei și „decapitarea" spirituală a țării prin politica agresiv anti-intelectuală va avea drept efect *dez*europenizarea României (dacă pot spune așa), întreruperea legăturilor firești cu

[31] Intelectualul român – ca și confrații lui est-europeni de altfel – este astfel mult mai interesat decît spectatorii occidentali de lucrările sovietice „cu probleme" (filme oprite, cărți cenzurate etc). Uneori aspectul politic domină net interesul pur artistic.

[32] Am folosit expresia „național-comunism" spre a desemna un comunism stalinist independent de Moscova, consolidat prin activarea sentimentului naționalist chemat să-l legitimeze și să-l susțină. Pentru detalii se poate vedea manuscrisul *Lumii a doua*.

țările comuniste europene ce ne înconjoară (ce țin de Europa Centrală și evoluează în mod cu totul diferit, chiar sub umbrela sovietică) și crearea unei ordini interne ce nu va mai putea intra în rezonanță decît cu marele vecin stalinist de la Răsărit[33]. Voi reveni mai departe asupra acestor aspecte.

În sfîrșit, pentru completitudine ar trebui să adaug aici și rezultatele cercetării mele privind modul în care românii au perceput comunismul chinez, considerat multă vreme, mai ales în Vest, o alternativă la modelul sovietic. Voi porni de la observația că, spre deosebire de contactul cu prototipul sovietic, legăturile cu comunismul ne-european (chinez, nord-coreean, vietnamez, cubanez etc.) nu sînt mediate de prejudecăți istorice ori culturale. Mai degrabă aș remarca aici sentimentul unei mari distanțe istorice, cu consecința firească a lipsei de legătură între ce se întîmplă acolo și realitatea românească.

Totuși, comunismul asiatic a influențat evident, deși în mod artificial, cel puțin ultimii 18 ani ai României. Și în rîndul

---

[33] De regulă, această opinie se asociază unor critici la adresa Occidentului, care, se spune, odată mai mult „a jucat prost”. Încurajat de Occident, mi se spune, N. Ceaușescu și a comunizat și chiar stalinizat țara fără a fi fost determinat de sovietici să o facă: independent deci. Aparent împotriva sovieticilor, au fost instalate și dezvoltate în România structuri anti-occidentale, pro-rusești în esență. Dimpotrivă, sateliții docili ai Moscovei – ca Ungaria, Cehoslovacia, R.D.G., ori Polonia – au implantat sub tutelă sovietică structuri economice și culturale avansate, de tip occidental, antisovietice în cele din urmă.

Aici intervin două explicații: ori Occidentul n-a știut și nu a înțeles asta – și astfel competența analiștilor și strategilor săi politici poate fi serios chestionată; ori Occidentul a știut, a înțeles, dar, din motive pragmatice, a acționat așa cum a acționat – patronînd instalarea de fond a stalinismului în singura țară latină din Europa de Est. Ținuta morală a lumii libere este pusă aici serios în discuție”.

Am transcris aici discursul unui intelectual român.

interlocutorilor mei am întîlnrt opinia quasiunani mă cum că rolul (considerat tot în quasiunanimitate nefast) pe care l-au avut, pentru definirea comportamentului liderilor de la București, vizita la Mao din 1971 și contactele dese cu Kim-Il-Sung și echipa sa rămîn de primă mărime. Pare acum în afară de orice dubiu fascinația exercitată de cultul lui Mao și revoluția sa culturală asupra familiei Ceaușescu. ,,N. Ceaușescu a văzut acolo tot ceea ce ar fi vrut să facă, dar nu izbutise pînă atunci, respectiv să instaleze o societate și un partid în care unul gîndește și decide și toți ceilalți execută" îmi spunea un fost demnitar, adăugînd: „Iar Elena Ceaușescu a găsit un «model» în care rolul de soție a unui lider comunist era oficializat și care îi oferea un acces imediat și sigur la puterea absolută. Perechea Mao – soția sa apărea astfel ca o împlinire a celor mai adinei și secrete aspirații ale pe atunci tînărului cuplu de la comanda României. Nu trebuie deci să ne mire entuziasmul cu care modelul a fost îmbrățișat".

La spusele interlocutorului meu ar mai trebui desigur adăugată și atracția către simplismul doctrinar al revoluției culturale maoiste. Anii '60 promovaseră o anumită tendință tehnocrată, legată de dezbaterile privind o posibilă reformă economică[34]; viața jsocială era dominată de chemări la „eficiență", „competență", „specializare".

[34] Aceste discuții aveau loc, mai mult sau mai puțin concertat, și în alte țări comuniste – în Cehoslovacia, în perioada pregătirii *primăverii de la Praga*, în Ungaria, unde, fără prea multă publicitate și teoretizări, cursul reformist a fost instalat – și în Polonia. În esență, reforma mult discutată era legată de descentralizare și mărirea autonomiei întreprinderii productive, devenită sediul activității economice. Spiritul inițiat atunci pare foarte apropiat de cel promovat astăzi de

Pînă și „conducerea” devenise obiect al cunoașterii și cercetării, iar prospectiva – ca investigație lucidă a posibilităților cure să premeargă fixării obiectivelor acțiunii, – părea să-și fi cîștigat un loc important în procesele de planificare și decizie.

„Exportizarea” ca proces era desigur resimțită de către aparatul de partid ca o amenințare: căci, dacă în orice domeniu de activitate există specialiști anume pregătiți pentru conducere și decizie, ce rol mai poate avea activistul de partid? În plus, pregătirea și antrenarea – mai ales cu mijloace moderne de neevitat în epoca informaticii și automatizării – implică și o anume intelectualizare a deciziei; iată un proces ce pare incompatibil cu dogma conducerii tuturor sectoarelor vieții sociale de către aparatul de partid, selectat în mod tradițional dintre cei ce refuză calitatea de intelectual.[35] El însuși activist de partid de profesie, N. Ceaușescu nu se poate să nu fi simțit frustrarea ce începuse a-și face loc în aparat. Modelul maoist al revoluției culturale, cu violența sa antiintelectuală și cu sloganurile sale populiste, îi părea în schimb familiar: conceptele inconfortabile de „competență” și „eficiență” sînt înlocuite cu altele, din repertoriul clasic al comunismului de război al anilor '30 – „revoluționar”, „elan”, „ideologie”, „angajare”, „entuziasm” etc., specialitate a celor formați în școlile de partid.

Iată ce îmi spunea un fost demnitar: „Cu inteligența sa politică, N. Ceaușescu a dat lovitura vieții sale prin (mini)revoluția sa

---

echipa lui M. S. Gorbaciov.

[35] Amintesc aici că în politica de cadre a P.C.R., preponderența elementului muncitoresc în aparatul central a rămas o trăsătură neschimbată încă din anii '50.

culturală din 1971 – respectiv reideologizarea cerută prin tezele din iulie și politica de cadre derivată din ea”. Și interlocutorul meu a continuat astfel: „Aparatul și-a văzut aspirațiile secrete transformate în realitate, s-a recunoscut el însuși în lider și, implicit, l-a recunoscut drept patron absolut, apărător neclintit al intereselor sale fundamentale”. Un alt partener de discuție sublinia aparentul paradox al maoismului românesc: „În China, revoluția culturală a fost în fapt o mișcare a lui Mao împotriva aparatului de partid, care amenința să se autonomizeze; în România, mișcarea inițiată de Ceaușescu nu a fost îndreptată împotriva aparatului de partid ci, din contra, a urmărit reinstalarea acestuia în postul de conducător absolut al țării. Că N. Ceaușescu a devenit astfel liderul necontestat al aparatului recunoscător este urmarea firească a acestei acțiuni. Tot restul – inclusiv cultul său și al familiei sale, ca și voluntarismul în conducere – a venit apoi de la sine”.

Iată cum sub forma reideologizării s-a produs restalinizarea. A reapărut „omul nou” și s-a proclamat necesitatea „construirii sale conștiente”. Principiul „conducerii de către partid” a tuturor sectoarelor vieții – în bună măsură căzut în desuetudine pe la finele anilor '60 – a fost repus violent în drepturi. În fapt, acesta s-a transformat în practica dictaturii absolute a aparatului de partid și, firește, a liderului acestui aparat. Problemele conducerii, deciziei și viitorului, care fuseseră o vreme probleme profesionale, ce se cer cercetate cu mijloacele de investigație ale epocii revoluției științifice și tehnice, redevin probleme exclusive ale politicii – cu alte cuvinte

ale partidului și liderilor săi[36]. Sînt limitate și în cele din urmă abandonate încercările de creare a unei „științe a conducerii" adaptate cerințelor societății socialiste în reformă – ca acelea timid începute la CEPECA[37]. Și, fapt după mine esențial pentru viitorul țării, renasc școlile de partid – pepiniere de cadre ale aparatului.

Am putea deci spune că maoismul a influențat prezentul și viitorul comunismului românesc?

Mulți dintre interlocutorii mei au răspuns afirmativ la această întrebare – iar eu sînt de acord cu ei. E adevărat că nu există nici un temei istoric ori cultural pentru un astfel de transfer; iar în varianta românească nu am întîlnit excesele revoluției culturale din China și nici acea „participare" de masă la procesele de anti-modernizare caracteristice fenomenului original. În schimb, chiar implementat artificial, modelul a funcționat „corect" și în context românesc. Faptul că, în 1970, maoismul era criticat de sovietici, i-a adus un oarecare „bun renume" în masele apolitice dar consecvente unei

[36] O amintire personală: în 1973 se hotărîse, în cadrul Conferinței Mondiale de Cercetare a Viitorului, crearea la București a unui Centru Internațional de prospectivă. Cînd, în 1974, autoritățile române și-au dat consimțămîntul și au emis aprobarea pentru funcționarea lui, am fost chemat (ca director propus de organizația mondială) și mi s-a explicat că „viitorul nu este o problemă a universitarilor, nici a cercetătorilor, ci a partidului" și că deci Centrul nu poate studia decît anume aspecte tehnice – ca cele metodologice, de pildă. Drept urmare, spre stupefacția și chiar iritarea colegilor străini, care nu vedeau necesitatea separării teoriei de metodologie, Centrul nou înființat a fost botezat „Centrul Internațional de Metodologie a Studiilor asupra Viitorului și Dezvoltării". Se pare că termenul „Dezvoltare" a fost adăugat chiar de o mînă ilustră…

[37] Creat la mijlocul anilor '60, CEPECA urmărea perfecționarea cadrelor de conducere a întreprinderilor, pregătind astfel, cel puțin în intenție, „factorul uman" în vederea descentralizării economiei, preconizate de reformele anunțate în acei ani. În 1971 CEPECA a fost inclusă și subordonată Academiei de Partid „Ștefan

tradiționale stări de spirit antiruse[38]; aparatul de partid l-a adoptat în varianta propusă de lider, care, în plus, îi asigura (lui, liderului) locul de conducător absolut; iar liderul l-a folosit pentru a-și instala o necontestată putere personală.

Au trecut de la minirevoluția culturală din 1971 aproape 20 de ani. Mulți dintre activiștii de astăzi și practic toți liderii viitori ai României s-au format în acea perioadă protnaoistă de reideologizare Își de critică a tehnocrației, „promovate" o dată cu diletantismul și dogmatismul. Acestea sînt adevăruri de care cred că trebuie să țină seama orice analist al evoluției României în viitoarele decenii.

Înainte de a încheia discuția privind influența maoismului asupra comunismului românesc voi menționa și rezervele cu care Bucureștiul a întîmpinat evenimentele din China după moartea lui Mao. Practic, presa română nu a explicat niciodată publicului român ce s-a întîmplat și ce se întîmplă acolo: românul nu ar fi aflat niciodată, dacă s-ar fi informat exclusiv din presa țării sale, de „banda celor patru", de disgrația și condamnarea soției lui Mao, de reformele lui Den Xiaopin, ori de tulburările studențești care au dus la schimbarea lui Hu Yaoban. Este clar că liderii români nu văd cu ochi buni astfel de răsturnări, iar comunicatele române de presă, invariabil confuze, vorbesc mereu despre „continuitate" și „unitate", eventual adăugînd „modernizare", lăsînd astfel să se înțeleagă că este

---

Gheorghiu".

[38] Voi înregistra aici și opinia curioasă a unor comentatori străini după care adoptarea „modelului chinez" în România era tot o dovadă de antisovietism, dezvăluind dorința liderilor români de a se deosebi „structural", printr-un comunism de alt tip, de prototipul sovietic.

vorba doar de niște ameliorări, „pe aceeași linie”, și nu de drastice schimbări. Faptul este, cred, semnificativ pentru izolarea ideologică a Bucureștiului în lumea comunistă a anilor '80.

Este oare comunismul chinez o posibilă sursă de destabilizare politică pentru regimul lui N. Ceaușescu? Unii dintre interlocutorii mei au răspuns pozitiv la această întrebare. „Similitudinile dintre maoismul tîrziu și ceaușismul ultimilor ani sînt atît de evidente încît ele nu pot scăpa observației aparatului, mi-a spus un astfel de comentator, adăugînd: „Oricine vede cît de mult seamănă azi perechea N. Ceaușescu – E. Ceaușescu cu perechea Mao – soția sa, din ultimii lor ani comuni. Și este probabil că mulți gîndesc că, așa cum în China are loc o „reevaluare critică” a perioadei altădată glorificate, tot așa și la noi va avea loc o „deceaușizare”[39] – cu implicațiile nu tocmai plăcute pentru supraviețuitori”.

Consecințele acestor raționamente sînt însă estimate diferit de diverși interlocutori. Astfel, unii consideră că „spectrul” deceaușizării ar avea un efect destabilizator în aparat: în perspectiva inevitabilului „moment al socotelilor”, fiecare încearcă să-și apere reputația și eventualul viitor politic, desolidarizîndu-se de lider și de erorile sale.

Alții cred că, dimpotrivă, teama de „deceaușizare” are un efect unificator în aparat: fiecare se simte co-autor la erorile comise, știe că, odată începută, eventuala purificare a partidului de elementele

[39] Termenul a fost construit prin analogie cu „destalinizare” și „demaoizare”.

fidele familiei Ceaușescu l-ar putea atinge și pe el și drept urmare „face totul” spre a împiedica repetarea situației din China, aliniindu-se disciplinat liderului și succesorilor săi numiți în dorința perpetuării actualei ordini. În sfîrșit, sînt și unii care socotesc că, în aparat coexistă ambele atitudini și tendințe; în această variantă, adevărata și esențiala preocupare a oricăruі politician „de vîrf” ar fi deci ca, solidarizîndu-se cu liderul actual exact cît este necesar ca „evenimentul” să îl găsească în „camera mortuară”, să aibă posibilitatea să fie măcar co-autor al schimbării inevitabile pe care să o utilizeze apoi în favoarea sa (ori măcar să prevină folosirea ei împotriva sa). Această versiune oferă o imagine interesantă a aparatului în zilele noastre: liniștea și unanimitatea ar fi doar aparente (și, în fond, adevărata luptă pentru succesiune se dă în surdină, între cei ce sînt atît de asociați actualului regim încît nu pot aștepta nimic bun de la o schimbare și cei care, din felurite motive, nu au fost atît de implicați și își păstrează șanse teoretice pentru viitor.

Principala preocupare a „compromișilor” este astfel efortul de a-i aduce pe cît mai mulți în situația de a deveni „compromiși” și ei spre a intra cu toții în aceeași oală; principala grijă a celor ,,ce-nu-sînt-de-tot-compromiși ar fi ca, fără a-și dezvălui adevăratele sentimente și intenții, să evite a se „compromite” într-un mod periculos pentru viitorul lor politic. Ducînd mai departe aceste speculații, am găsi explicații logice – în sensul logicii sistemului comunist – pentru fenomene ce cu greu și-ar putea găsi alte

justificări, susțin cei ce mi-au argumentat această versiune.

Voi reproduce numai două exemple, încercînd să urmez cu fidelitate spusele lor.

Primul exemplu se referă la exacerbarea cultului liderului și familiei sale pînă la dimensiuni ce par cu totul ridicole oricărui spirit lucid – și sînt, în plus, cu totul inutile. Fals, mi s-a răspuns. Să semnezi laude adresate familiei domnitoare este desigur o formă de serioasă compromitere pentru viitor; să nu semnezi înseamnă însă să rămîi în cercul eligibililor din aparatul de mîine și atunci cei ce au „semnat” deja îi vînează de-a dreptul pe rivalii potențiali pentru a-i pune în situația în care „să nu poată să nu semneze”, reducîndu-le astfel șansele în posibile competiții viitoare[40]. În același timp pentru aceasta este suficient să-ți provoci adversarul să se exprime în public: atunci cînd „compromișii” se întrec în laude la adresa familiei, cineva care ar ține doar un discurs normal îi va părea liderului neloial – și va fi rapid înlocuit. Singura scăpare rămîne să practici același ritual – cu implicația că, odată început jocul, va fi greu de dovedit că ești altfel decît cei ce au vorbit înainte și după tine. În felul acesta, proba formală de loialitate fiind dată, lupta pentru putere este

[40] Un raționament analog apare și în alte categorii sociale (în afara aparatului). De pildă, scriitorii aliniați fac mari eforturi de a-i afilia la această categorie pe ceilalți. Are astfel loc o adevărată vînătoare de texte ce ar putea compromite un nume sau altul. Odată găsite, astfel de mărturisiri sînt publicate la loc de cinste. Morala e simplă: „și ei sînt ca noi”. Drept care în fiecare an se editează volume omagiale consacrate soților Ceaușescu. O mare parte a contribuțiilor – ocazionale – sînt reproduse an de an (fără dată și uneori fără știrea autorilor). Uneori se inserează aici lucrări de primă tinerețe, ori texte anodine (despre țară, limbă, istorie etc.) semnate de literați mai rezervați cu laudele pentru a sugera că autorii lor „au făcut compromisuri”, după cum susțin cei aliniați „ca toată lumea”.

transferată spre alte zone (din care vor putea face parte și cele unde decisivă devine aptitudinea sau pregătirea sau competența profesională). Alți comentatori văd în cultul excesiv al liderului și al familiei sale un semn al dezangajării personale și chiar al unui protest abil mascat. ,,Eu nu pot spune direct că ceea ce se întîmplă este rău, și că ceea ce mi se cere să fac este eronat”, îmi explica odată un tehnocrat, „dar pot spune că tot ceea ce se întîmplă și mi se cere vine din prețioasele indicații ale lui N. Ceaușescu și soției sale – cu corolarul că întreaga răspundere pentru dezastru le revine in exclusivitate”.

Un al doilea exemplu de aplicație a logicii speciale ce ar guverna actuala perioadă „de așteptare” este caruselul numirilor în posturi înalte, de partid și de stat. Aparent, am avea a face cu capricii ale puterii, eventual justificate de interesele promovării devotaților. „Fals”, îmi explică un fost demnitar: „în haosul existent, cei fără viitor (pentru că sînt asociați dezastrului) îi numesc în posturi periculoase pe potențialii lor rivali și adversari de mîine; altfel, profitînd de poziția pe care o dă o funcție oarecare, aceștia i-ar putea critica pentru incompetență și asociere activă la dezastru. Așa ajung cu toții în aceeași oală”. Iată o perspectivă neobișnuită asupra rotației cadrelor, inventată de N. Ceaușescu și căreia, pînă acum, i se atribuiau alte explicații[41].

[41] Ca: împiedicarea demnitarilor de a-și crea baze proprii de putere în departamentele pe care le-ar conduce mai mult timp; canalizarea preocupărilor lor către consolidarea propriilor poziții pe „orizontala” ierarhiei – totdeauna șubrede și tranzitorii – și astfel descurajarea tentativelor eventuale de a reclama ascensiune pe „verticală”; crearea unei atmosfere de nesiguranță și provizorat în care erorile

Am urmărit pînă acum influențele maoiste și consecințele lor asupra comunismului românesc. A jucat oare și mai joacă încă modelul nord coreean al „marelui lider mult iubit” Kim Il-Sung un rol comparabil cu modelul chinez în evoluția ceaușismului?

Răspunsurile obținute în cercetarea mea sînt împărțite. Adevărat, sînt multe similitudini evidente între România de azi și Coreea de Nord – în ciuda diferențelor de tradiție și spațiu cultural și cu toată artificialitatea oricărui transfer de modele între țări atît de depărtate și diferite[42]. Probleme, de acest gen, explorate meticulos, au justificat adevărate cariere în științele politice din Vest. S-a remarcat astfel legătura dintre autarhia promovată în România sub denumirea de „dezvoltare multilaterală” și „independență economică” și „doctrina Giuce” cu care Kim-Il-Sung își justifică propriul național-comunism. Trebuie însă spus că românii știu destul de puțin despre concepția lui Kim-Il-Sung[43], care nu e citat aproape

---

economiei și haosul informațional sînt mai ușor de trecut cu vederea; întreținerea unor speranțe la activiștii nemulțumiți ca și a convingerii că nimeni nu poate fi stăpîn pe propria sa carieră, cu excepția centrului în jurul căruia are loc „rotația” etc.

[42] Aceste similitudini demonstrează, cred eu, că „responsabil” pentru tot ceea ce se întîmplă în țările comuniste este nu atît istoria și poporul cît sistemul însuși. Faptul că în Cehoslovacia și Mongolia se întîlnesc astăzi atîtea elemente comune, ori că România și Coreea de Nord par surori gemene cîteodată poate fi cu greu explicat altfel. Detalii în această problemă pot fi găsite în manuscrisul *Lumii a doua*.

[43] Deși concepțiile lui Ceaușescu și Kim-Il-Sung par extrem de apropiate în multe privințe. Ani de zile, la București, spre sfîrșitul anului, avea loc sesiunea (științifică, după spusele comunicatelor de presă) a unui ciudat Institut Internațional pentru Noua Ordine Mondială, condus de un italian, care avea două secții: studiul concepției lui N. Ceaușescu și studiul concepției lui Kim-Il-Sung. De la București, în fiecare an participanții la sesiune plecau la Phenian. Într-o discuție privată, unul dintre participanți mi-a spus că discursurile (ori comunicările) privind contribuțiile geniale ale celor doi lideri erau identice – ei le redactau o singură dată, schimbînd

niciodată. Nici relațiile oficiale nu sînt excesiv de calde. „Deși Ceaușescu îl admiră personal foarte mult pe Kim-Il-Sung, se cam „jenează” cu el în public, îmi spunea un diplomat, continuînd: „el știe că reputația lui Kim-Il-Sung în Vest este atît de proastă încît asocierea cu el poate aduce și prejudicii”. În plus – a speculat interlocutorul meu – este probabil că, în forul lor intim, cei doi lideri – Ceaușescu și Kim – se simt într-un fel în competiție; care dintre ei doi este mai mare? Nici unul nu pare dispus să accepte senioritatea celuilalt”.

A spune deci că Ceaușescu urmează servil modelul nord-coreean pare românilor excesiv. În schimb, mulți dintre ei sînt gata să recunoască că societatea nord-coreeană l-a influențat, se pare, foarte mult pe liderul român. „Pentru Ceaușescu, Kim este un Mao căruia timpul i-a dat răgazul să-și desăvîrșească opera” mărturisea odată un activist întors dintr-o călătorie în Coreea de Nord. Dimensiunea atinsă de cultul lui Kim îl încîntă, experiența coreeană îl încurajează să construiască monumente de prestigiu, chemate să-i eternizeze memoria, ignorînd prioritățile economice și sociale ale „furnicarului” peste care guvernează marele om – timp în care furnicarul rămîne într-o francă mizerie”. Nu puțini români văd în campania deșănțată de demolări și remodelare urbană urme ale sugestiei nord-coreene. În sfîrșit, o trăsătură fundamentală comună comunismului românesc și nord-coreean este exploatarea în aparat a

---

doar numele, după caz. Presa română, care relata foarte amănunțit desfășurarea sesiunilor, nu cred să fi menționat vreodată acest amănunt. Numitul „Institut Internațional” a dispărut fără urmă după scandalul politic italian legat de „P–2”.

legăturilor de rudenie – fenomen relativ rar întîlnit în alte țări comuniste.

Un „comunism de familie”, destul de asemănător în manifestările sale, pare teă se fi instalat și în Coreea de Nord și în România: să fii „neam” cu liderul devine astfel un foarte (dacă nu cel mai) prețios capital politic. Funcțiile-cheie sînt încredințate membrilor apropiați ai familiei; iar „restul” se distribuie pe baza relațiilor cu aceștia. În plus, Coreea de Nord a experimentat chiar înaintea României „comunismul dinastic”: după cum se știe, fiul lui Kim a fost deja desemnat drept „urmaş oficial” al tatălui său – ceea ce, în România, rămîne numai o posibilitate. Este posibil ca un rodnic schimb de experiență privind aspectele tactice și mai ales practice ale asigurării succesiunii comuniste în ifamilie să se desfășoare deja.

Ce cred românii despre toate acestea? Și aici opiniile diferă. Unii cred că modul de rezolvare a succesiunii lui Kim poate influența – prin exemplu, ori contra-exemplu – atitudinea aparatului. „Dinastia comunistă în Coreea de Nord ar da lui N. Ceaușescu aceleași «aripi» în rezolvarea succesiunii sale ca cele pe care i le-a dat vizita la Mao în stabilirea cultului său și al soției sale” este de părere un diplomat. „Astfel s-ar putea utiliza argumentul că așa ceva este posibil”. Alții socotesc că dinastia comunistă coreeană nu este decît un accident grotesc care, dimpotrivă, va arăta ce trebuie făcut pentru ca astfel de lucruri să nu se mai repete. „Ar fi o rușine pentru întreaga mișcare comunistă”, este de părere un vechi militant, adăugînd: „oare chiar

pînă aici să se fi ajuns cu denaturarea proiectului egalitar?”.

Evident, anticomuniștii nu își ascund satisfacția în fața acestei variante caricaturizate de socialism. „Era ultima probă necesară pentru a demonstra inconsistența ideilor comuniste”, îmi mărturisea un prieten istoric, azi emigrat; „Dinastia comunistă în Coreea, și poate și în România, iar însemna moartea unui mit. Limita ar fi astfel atinsă – și nu ar putea urma decît degringolada și declinul”.

Majoritatea celor întrebați nu cred însă că problemele succesiunii în Coreea de Nord ar putea influența evenimentele din România. „Nu Kim a inventat dictatura de familie, și nu de la el s-a inspirat Ceaușescu – e de părere un diplomat; despotismul are o istorie mult mai veche și psihologii ar putea demonstra cît este de greu, avînd puterea absolută, să n-o folosești și în mod abuziv – în particular pentru gloria propriei familii”. Alții sugerează alte argumente: „Dacă este vorba de exemple, de ce Kim și nu Tito, ori dictatorii din America de Sud?” – îmi replica un fost militant, precizînd că „ceea ce se întîmplă în România acum nu are nici o legătură cu comunismul și încă mai puțin cu marxismul – și trimite puternic la despotismele din republicile bananelor”. Cu titlu de curiozitate voi cita aici și o opinie ce a rămas singulară. „Despotismul actual și grija pentru dinastie la N. Ceaușescu sînt trecătoare, și cel mai mare adversar al acestora, inconștient, este chiar N. Ceaușescu”, încerca să mă convingă un intelectual bucureștean; de fapt, ca și Tito, el dorește să rămînă ultima mare personalitate și va face tot ce îi stă în putință ca cel ce vine după el –

chiar fiu de i-ar fi – să nu mai aibă posibilitatea de a repeta ceea ce a realizat el. Prin urmare N. Ceaușescu, în ultima perioadă a vieții sale, va distruge el însuși posibilitatea instalării unui nou N. Ceaușescu – așa cum a făcut Tito în Iugoslavia". În această variantă, cei din jurul liderului român – inclusiv familia – știind sau presimțind aceasta, ar încerca să îl împiedice să-și pună planul în aplicare. Am asista deci la o altfel de luptă pentru succesiune: ea s-ar duce nu între pretendenți la autoritate pur și simplu, ci între *cei ce vor să schimbe* actualele reguli ale aparatului și *cei ce vor să le păstreze* – printre „schimbiști" regăsindu-l paradoxal și pe N. Ceaușescu. „Toate acestea sînt speculații – îmi replica un politolog; perioada dintre moartea sau retragerea unui lider comunist și instalarea unuia nou este singura perioadă din ciclul sistemului comunist în care regulile de fier ale aparatului nu mai funcționează: atunci totul devine posibil. În cazul României de pildă, dacă la dispariția lui N. Ceaușescu, ținînd seama de izolarea ideologică atît de evidentă a Bucureștiului în mișcarea comunistă, din toate direcțiile (și mai ales din U.R.S.S.) ar sosi mesaje de tipul: „terminați, tovarăși, cu acel cult al personalității, acum cînd aveți prilejul", există mari șanse ca fracțiunea doritoare de continuitate să fie paralizată. Într-adevăr, fiecare s-ar teme de celălalt (devenit, eventual, lider), iar oricine ar aspira la funcția supremă s-ar teme că ar trebui să treacă manifest peste „sfaturile tovărășești" ale practic tuturor membrilor familiei comuniste (cu excepția puțin importantă a Coreei de Nord). Fără suficientă bază în partid,

profitînd de lipsa de reguli explicite și de vidul de putere, o nouă figură se poate impune: una deja cunoscută, dar marginalizată ori oprimată din motive personale de fostul lider (cum ar fi, de pildă, P. Niculescu-Mizil ori Ion Iliescu); sau o față complet nouă, cel puțin pentru public (din secretariatul cu problemele de cadre sau cele de securitate, de exemplu). Am asista apoi la evoluții reformiste, acompaniate de critica virulentă a ceea ce a fost – o perioadă cel puțin. Apoi… „apoi totul va intra în normal și «trebile» vor merge la fel ca înainte” – încheie tînărul politolog,

Obținem astfel un scenariu ușor diferit de cel ce pare azi cel mai verosimil și pe care îl repet din motive de simetrie: o conducere colegială, formată din „baronii” lui N. Ceaușescu i-ar succeda într-o primă etapă (chiar sub conducerea sau cu participarea familiei – Elena sau Nicu), urmînd apoi ca, sub umbrela „unității de nezdruncinat”, să se desfășoare adevărata luptă pentru succesiune și putere, în care toată lumea acordă prima șansă tehnocraților reformiști, în rezonanță cu ceea ce se întîmplă în U.R.S.S., China și în restul lumii comuniste. Efectele reformelor nu au șansa de a deveni vizibile înainte de minimum 10 ani. În această extrem de dificilă perioadă ar trebui întîi îndepărtate erorile monumentale ale ceaușismului, urmînd ca apoi, dureros, societatea românească să înceapă din nou să se modernizeze – cam cum începuse la mijlocul anilor '60.

Să rezumăm deci opiniile românilor asupra prezentului și viitorului politic al țării lor, așa cum au reieșit din cercetarea mea.

La întrebarea „Se află oare România astăzi într-o profundă criză politică?” răspunsul majoritar rămîne negativ, dacă termenul „criză politică” este pus în legătură cu stabilitatea puterii existente. Viața politică, cred românii, este concentrată exclusiv în aparatul de partid. Acest aparat pare, e drept, divizat în momentul de față și antrenat în direcții contradictorii. Ceea ce îl unește este însă mult mai puternic decît ceea ce l-ar putea scinda. Dacă ținem seama și de tradiția comunistă a antifracționismului în partid, sînt deci puține șanse ca disensiuni interne manifeste să zdruncine autoritatea absolută a familiei Ceaușescu. Ar trebui în plus reamintit că, tot în bună tradiție comunistă, „disciplina de partid” nu este în principiu imputabilă: executarea ordinelor – chiar eronate – este obligatorie și, mai ales pentru nivelele intermediare, niciodată periculoasă. Viitorul reformist și diferit de prezent ca și „deceaușizarea” nu par astfel a înfricoșa aparatul în proporție de masă și deci nu joacă un rol destabilizator. Ceea ce trebuie însă reținut este lipsa de relevanță pentru viitor a comportamentului actual al aparatului.

Din exterior – atît din lumea necomunistă cît și din cea comunistă – sînt puține șanse de apariție a unor factori perturbatori ai autorității lui N. Ceaușescu, cu toată izolarea ideologică aproape totală a regimului de la București în mișcarea comunistă. Situația pare deci încremenită pînă la dispariția lui N. Ceaușescu de pe scena politică. Și atunci, în vidul de putere apărut, vom asista poate la un alt început.

Există însă posibilitatea unei „revoluții de palat”, ca cea care a

dus la înlocuirea flamboiantului Hrușciov cu ternul dar stabilul Brejnev în U.R.S.S.? Ori posibilitatea unei crize sociale majore, în cursul căreia, pentru liniștirea maselor dezlănțuite, un lider impopular și responsabil pentru dezastru să fie înlocuit cu un altul, ca în cazul rotației Gierek – Kanja în Polonia?

Răspunsul la prima întrebare nu poate veni decît din evoluția aparatului superior de partid. În principiu se poate desigur întîmpla ca, în urma unor măsuri care îi ating direct și în condițiile în care își simt carierele personale in primejdie, asociații să se ridice împotriva liderului și săi înlocuiască cu unul mai puțin autoritar și mai dependent de voința colectivă. Pentru aceasta.însă ar ti necesară o minimă înțelegere și cooperare „pe orizontală” la nivelul imediat interior conducerii supreme. Și aparent, N. Ceaușescu s-a dovedit un real maestru în manevrarea locotenenților săi, greu dacă nu imposibil de asociat în acțiuni comune. Ar trebui apoi ținut seama și de ponderea familiei sale în rîndul locotenenților puterii. O revoluție de palat ar fi, în ultimă analiză, și o revoluție de familie. Este ea probabilă? Majoritatea celor ce s-au exprimat au răspuns negativ.

Răspunsul la cea de-a doua întrebare depășește sfera aparatului de partid și chiar a problemelor pur politice pentru a face aipel la starea și evoluția *socială.* Acestor aspecte ale cercetării mele le este consacrat paragraful următor.

3.3. S-a spus de multe ori că în țările comuniste, problemele *sociale* nu pot fi separate de cele politice și economice – și răspunsurile pe care le-am primit în cercetarea mea confirmă această

convingere. „Toate aspectele viitorului social depind evident și direct de viitorul politic al României – îmi spunea un sociolog; dar ceea ce mi se pare interesant ar fi cercetarea modului în care prezentul politic al României influențează viitorul ei isocial”, a adăugat el. Mi-a plăcut ideea și mi-am însușit-o ca sugestie pentru cercetare: am încercat să găsesc deci, prin întrebări și interlocutori, acele „fapte purtătoare de viitor” pe care le caută prospectologii de pe toate meridianele. Și un astfel de fapt esențial mi-a părut acceptarea quasi-unanimă a acelui îiescris (și nici măcar explicitat întotdeauna) „contract social”, ce generează de altfel viața socială în toată lumea comunistă: cetățeanul se angajează ,,să nu supere” puterea și în schimb aceasta îi oferă accesul la o viață socială și profesională „normală”. Orice violare a acestui contract este considerată și de către individ și de către putere drept nefirească și generatoare de represiune ori reparații. Cetățeanul cunoaște ce înseamnă „să superi puterea” – și represiunea, în replică, ia în România de azi forme pe care cu greu le întîlnim în alte părți. Nu atît pentru mine mi-e frică, îmi spunea un coleg, explicîndu-mi de ce nu protesta împotriva unor vizibile abuzuri ale liderilor, cît pentru familie și mai ales pentru *copiii* mei; cu ce sînt ei vinovați să sufere pentru curajul meu justițiar. Iar un distins romancier îmi explica astfel „alinierea” lui (de altfel excesivă, după părerea mea): „Cei ce au venituri sigure (oare la ce se referea interlocutorul meu?) își pot permite să miște în front, dar eu și familia mea trăim din scenariile de film și din ce public eu și, dacă nu mi se mai comandă scenarii și nu mi se mai publică

nimic, ce vom face cu toții?” Alții socoteau că, dimpotrivă, „lefegiii” ce abia își întind salariul de la chenzină la chenzină sînt „mai dependenți” de stat decît cei care, ca romancierul cu pricina, „adunaseră” deja milioane în conturile lor și deci își puteau permite măcar „să tacă o vreme”… La rîndul său, statul comunist se arăta adesea gata să repare nedreptățile pe care le-au suferit cetățenii săi, dacă aceștia demonstrează obediență. Aș cita aici cazul unui cunoscut regizor de film care a amenințat cu demisia lui din partid dacă filmul său nu e difuzat – dar care și-a retras imediat plîngerile (și și-a recăpătat carnetul) atunci cînd statul „a îndreptat” eroarea, permițînd filmului respectiv să aibă succesul pe care, de altfel, îl merita.

Aș adăuga aici o notă personală. Atunci cînd am intrat în disidență (1979) și multă vreme după aceea, autoritățile au dorit să găsească motivația acestei neobișnuite „ruperi de contract”, iar rațiunea cel mai des invocată era aceea a frustrărilor personale. „Știm cîte necazuri v-a făcut X, și cît ați pătimit de pe urma protejatei sale Y, mi s-a spus de nenumărate ori, dar nu este cazul pentru asta să vă supărați pe țară” (sic!), după care urma: „Ce doriți? Îi pedepsim noi pe toți și vă dăm tot ce doriți și meritați; dar, desigur, pentru asta trebuie să vă arătați patriotismul”' (decodificat: să-mi re-semnez contractul social, făcînd o declarație de fidelitate față de lideri). Este, firește, de prisos precizarea că n-am primit „tîrgul”; dar am motive să cred că astfel de propuneri nu erau atît de rare, în special pentru categoria intelectualilor ambițioși, totdeauna prinși în nesfîrșite

competiții pentru „recunoașterea publică” și „întîietatc” (cel puțin în domeniu…).

La toate acestea se adaugă și tradiția. Generația vîrstnică a „acceptat” contractul social comunist; părinții și profesorii noștri, deci „modelele” noastre, în covîrșitoarea lor majoritate nu l-au călcat.

După zeci de ani de funcționare, „contractul social” pomenit mai sus pare mai degrabă natural, normal, decît aberant: și cercetarea mea a arătat că mulți români sînt gata să plătească prețul – cu singura condiție ca, „în schimb” să ducă o viață normală.

Dar ce înseamnă oare o viață „normală”?

Trebuie să mărturisesc aici că rezultatele cercetării mele s-au îndepărtat mult de presupunerile mele pur intuitive. Născut și crescut la București, între intelectuali liberali europenizați de generații, eram tentat să gîndese societatea noastră în categoriile pe care mi le sugera literatura și puțina cunoaștere directă a societății românești: să cred deci că există o țărănime (forțat colectivizată, amputată prin anihilarea fruntașilor satelor – a chiaburilor – și deci în masă nemulțumită), o clasă muncitoare (mai degrabă pauperă, deci tot nemulțumită) și o intelectualitate (ce amestecă vechea intelectualitate cu cea nouă, creată în ultimii ani, și care, la rîndul său năzuiește la libertate spirituală drept condiție a muncii intelectuale). Surprinderea mea nu a fost mică atunci cînd am descoperit o altă Românie socială decît cea imaginată drept cadru pentru speculațiile mele imprudent sociologizante.

Prima concluzie la care am ajuns – discutată apoi ca prieteni sociologi – era că România din 1985 este profund, foarte profund diferită de România din 1945 și chiar de România din 1965.

Față de România din 1945 pe care, în familia mea o numeam „normală”, diferențele sînt evidente. Elitele burgheze și moșierești au fost lichidate și există puțini supraviețuitori activi ai rezistenței anticomuniste. Au rămas de asemeni puțini supraviețuitori ai vechii intelectualități – și chiar conținutul paradoxal european al noțiunii de „inteliguentsie” s-a modificat; fruntașii satelor au fost și ei suprimați, țărănimea s-a urbanizat masiv, iar resturile ei s-au transformat în noua clasă a cooperatorilor; proletariatul s-a metamorfozat în noua „clasă muncitoare”, lărgită mult prin pătrunderea unor elemente fără rădăcini proletare; în sfîrșit, s-a creat o nouă elită, cu legături extrem de vagi cu ceea ce a prezidat la modernizarea României între 1848 și 1938. Toate aceste modificări erau mai degrabă normale – deși ar trebui să recunosc că, în raționamentele mele, ele fuseseră adesea neglijate. Surprinzătoare mi s-au părut însă modificările care au făcut ca România din 1985 să fie atît de diferită de cea din 1965. În această perioadă, ritmurile schimbării au fost extrem de accelerate. Dezvoltarea industrială și urbanizarea au creat o nouă Românie. „Românul mediu” de astăzi este eventual născut la țară, s-a mutat însă la oraș, stă „la bloc” și muncește în uzină. Trebuie adăugat că, de regulă, el socoate această traiectorie drept un „progres”, iar istoria sa drept o „istorie de succes”.

Cu toate riscurile unor astfel de afirmații, aș spune chiar că, de

s-ar putea introduce un ipotetic „indice de satisfacție”, valorile lui ar fi probabil mai puțin scăzute decît își închipuie unii observatori din afară ai profundei crize românești actuale. Adevărat, calitatea vieții lasă în cele mai multe privințe mult de dorit; și românul „de la bloc” se gîndește probabil cu nostalgie, la hrana din copilăria sa de la țară, e nemulțumit de aprovizionare, de transportul în comun ori de salariu și înregistrează cu uimire dificultățile prin care trec părinții sau frații rămași la țară. În același timp însă, același român este impresionat de propria lui ascensiune socială; și dacă adesea e critic la adresa „lui Ceaușescu și ai lui” cînd așteaptă, prost hrănit și înfrigurat, autobuzul ce întîrzie cu orele să îl ducă acasă (deși, pentru a-l aduce la muncă, același autobuz nu întîrzie aproape niciodată), nu este mai puțin adevărat că nu rămîne indiferent la uriașele construcții; „Totuși, au făcut frumos aici și cînd o să fie gata…” auzi uneori în autobuz.

Nu s-ar putea spune apoi că propaganda comunistă, așa simplistă cum este ea, rămîne complet fără ecou. Atîta i s-a repetat omului simplu că orașul (industrial) este bun pe cînd satul (agrar) este retrograd și atît i s-a explicat că el este stăpînul țării, încît țăranul devenit muncitor industrial se simte purtător al progresului și solidar cu liderii comuniști, care, în definitiv, sînt cam ca el. Abuzurile și aroganța liderilor, deși îl revoltă, îl și liniștesc. Instinctiv, omul simplu ar face probabil la fel ca acești lideri de ar avea și el puterea fără control pe care o au ei. În plus, el se simte probabil „fără limite inițiale” cînd e vorba de ascensiune pe scara socială. Iată imaginea mobilității sociale pe care am întîlnit-o cu o frecvență notabilă și de

care analiza trebuie să țină seama.

Românul mediu nu mai percepe România anului 1985 ca pe o perturbație, ca pe o anormalitate a României anului 1938 (normale), pe care nici nu a cunoscut-o, și nici nu se poate referi la o ipotetică Românie democratică, pluralistă și industrializată, pe care nu și-o poate închipui. El o compară cu România anului 1965, și în raport cu momentul respectiv, se simte adesea în progres.

O mare surpriză a constituit-o pentru mine răspunsul la întrebarea „de unde provin elitele sociale ale României anului 1985”. Am constatat astfel că în rîndul celor cu funcții de răspundere la nivel intermediar, născuți la țară, un procent important este reprezentat de cei născuți în familii de țărani înstăriți (ori chiaburi, în terminologici anilor '50). După represiunea crudă din anii '50, mulți tineri din astfel de familii „și-au pierdut urma” la oraș și, cu bune deprinderi de muncă și agoniseală, au făcut „ceva carieră”. Mulți dintre ei au profitat de relativa liberalizare din anii '60, cînd au putut chiar invoca în sprijinul lor, „persecuțiile” din anii '50; și este aproape sigur că formula de comunism naționalist, al cărui promotor era N. Ceaușescu, să fi exercitat o reală atracție asupra acestor tineri. Un studiu al modului în care mentalitatea „chiaburească” se regăsește în multe din compartimentele României de astăzi ar fi desigur interesant și poate lămuritor pentru multe probleme încă deschise de psihologia socială în societatea comunistă românească.

În orice caz, originea țărănească a majorității covîrșitoare a muncitorilor industriali din România anului 1985 oferă explicații

convingătoare, credeau mulți dintre interlocutorii mei, pentru comportamentul clasei muncitoare de la noi. „Nu este posibilă nici o comparație între muncitorimea poloneză ori germană și muncitorimea noastră actuală – îmi explica un sociolog marxist. Aceasta din urmă nu și-a format încă un adevărat spirit de clasă, nu este solidară și nu știe cum să își apere drepturile. În plus, a adăugat el, calitatea vieții muncitorului este determinată de recunoașterea tacită că muncește prost și cam cum vrea[44] și asta merge împreună cu faptul că este prost plătit și că nu găsește bunurile de care are nevoie. Nu este deloc sigur că acest muncitor ar dori să primească mai mult, clacă pentru aceasta ar trebui să muncească mai mult și mai ordonat – și aici apare influența originii sale țărănești, cu o anumită libertate în auto-organizare greu compatibilă cu spiritul industrial modern”.

Am descris pînă acum anatomia societății românești și nivelul său de satisfacție. Pentru a răspunde realist la întrebarea privind posibilitatea creșterii presiunii populare asupra conducerii comuniste ar trebui însă să estimăm variația viitoare a indicelui de satisfacție al românului mijlociu. Pe *termen scurt*, numai coborîrea sa sub limite tolerabile ar putea declanșa tulburări ele masă. Violări ale frontierei suportabilului sînt posibile – și aș cita aici experiența teribilă a ultimelor ierni în mediul urban, cînd s-au combinat frigul din locuințe și din întreprinderi, datorat lipsei de combustibil, dezorganizarea practic totală a transporturilor (urmare a lipsei de

[44] Mi s-a citat chiar o glumă: „întrebare: de ce oare nu fac românii grevă? Răspuns: fiindcă tot nu s-ar vedea nici o deosebire”.

carburanți) și lipsa de alimente. Autoritățile au dat însă dovadă de multă inventivitate, intervenind operativ acolo unde „cuțitul ajunsese la os”, oferind din timp în timp scurte și locale ameliorări menite să dezamorseze nemulțumirea ce amenința să devină periculoasă.

Va fi oare această strategie eficientă și pe viitor? Răspunsurile la această întrebare s-au împărțit. Unii cred că „ulciorul nu mai merge la apă” și că poporul este excedat de paleative. Alții socotesc că, în criza cronică de solidaritate[45] și cu un curaj diminuat de condițiile iernii, poporul va continua să rămînă o pradă ușoară pentru abilitatea guvernanților.

Experiența ultimilor ani a arătat însă că, la orașe, nemulțumirea iar uneori exasperarea populației pot lua forme violente; s-a vorbit despre sabotaje, greve locale, răzmerițe „de cartier” – de regulă rapid „rezolvate” prin. satisfacerea imediată a doleanțelor astfel manifestate, urmată de pedepsirea celor considerați vinovați (în general „pe tăcute”, „pe rînd” și fără a invoca formal motivul real). Adevărat, drumul de la astfel de acte spontane izolate pînă la mișcări organizate este lung. Sub presiunea frigului și a lipsurilor alimentare, însă, el poate fi mult scurtat.

Să reținem deci că există posibilitatea unei crize majore în mediul urban, legată exclusiv de violarea limitelor de suportabilitate ale oamenilor în zona nevoilor de bază – chiar dacă ea (criza) nu apare astăzi ca foarte probabilă.

---

[45] După unii sociologi, lipsa de solidaritate ar fi caracteristică psihologiei sociale a poporului român.

Este însă pe *termen lung* posibilă menținerea indicelui de satisfacție la actualul nivel? Aici covîrșitoarea majoritate a celor întrebați de mine au răspuns negativ. „Cel venit de la țară la oraș și transformat în muncitor industrial nu poate asigura copiilor săi un salt social comparabil cu cel făcut de el însuși” îmi explica un sociolog, urmînd: „și nici tinerii născuți în blocuri nu văd posibilitatea unor astfel de salturi. Prin urmare, tinerii vor fi nemulțumiți. Lipsiți și de «elan revoluționar» și de exemplul părinților pe care îi vor judeca și pentru lipsa lor de perspectivă dar și de frînele morale ale religiei, tinerele generații vor deveni principala «zonă fierbinte» a societății în următoarele decenii. Numai de acolo ar putea porni o mișcare majoră, declanșatoare de criză”.

Există însă și alte păreri. „Tineretul este bine domesticit și foarte bine infiltrat de securitate – îmi spunea un psiholog, comentînd în continuare; de altfel, prezența poliției în viața socială este un fenomen esențial pentru ultimele două decenii. Largi pături de oameni socotesc foarte normal să aibă legături cu securitatea ori chiar să lucreze pentru acest veritabil stîlp al puterii”. În sprijinul acestei păreri mi s-a citat o anchetă asupra aspirațiilor desfășurată în mediul muncitoresc, din care reieșea că un procent important de tineri ar dori să devină securiști – cu tot ce înseamnă asta, în ochii lor, ca promoție socială și acces la putere fără prea multe obligații însă. În sfîrșit, unii dintre interlocutorii mei cred că nemulțumirea și alinierea tineretului par acum ca avînd ponderi egale, dar că de aici se pot trage cu greu concluzii pentru viitor: și drept argument mi s-a

citat exemplul polonez unde, în pofida estimațiilor sociologilor (care întrezăriseră, în anii '70 un tineret polonez dezabuzat și înclinat spre comunism și compromis) s-a născut extraordinara mișcare a Solidarității, cu preponderență tînără și muncitorească.

Orice sociolog ar avea probabil dreptul să considere speculațiile de pînă acum drept nerelevante, deoarece ele nu s-au referit la marea majoritate a populației – la țărănime. Sînt gata să recunosc că aici studiul meu este incomplet. Iar dintre subiecții cercetării mele puțini au fost țărani și cei ce îi pot de drept reprezenta. Din discuțiile cu sociologii și cu ceilalți subiecți chestionați a reieșit că indicele de satisfacție al țăranului este de regulă mai scăzut în comparație cu cel al orășeanului, deși acesta variază după generație și zone geografice. Astfel, nu se poate nega că satele s-au depopulat și că marea majoritate a tinerilor sînt atrași de oraș. Cei ce au putut s-au urbanizat, ceilalți visează la asta. Eșecul economic al agriculturii colectivizate – nu numai în România, după cum se știe – a adus cu sine un nivel de trai extrem de scăzut. Cu excepția puținelor zone necolectivizate și a celor din jurul orașelor mari, a căror prosperitate se leagă de proximitatea unui fel de piață liberă, cei rămași în sate o duc foarte greu. „Indicele de satisfacție al țărănimii este astfel scăzut – mi-a explicat un sociolog, el însuși fecior de țăran – dar aceasta nu pare să prezinte pericole reale pentru putere; țărănimea este prea obosită, împrăștiată și înspăimîntată pentru a reacționa. Ea acceptă pînă și ce mulți dintre noi nu credeau vreodată că ar putea suporta: distrugerea satelor ancestrale și

construirea de noi hibride urbanoide, purtătoare evidente ale altor valori decît cele moștenite, semne ale unui viitor fără nici o legătură eu trecutul". „Acestea sînt numai impresii false, încerca să mă convingă în replică un etnograf. Satul românesc nu a fost atins de comunism și nici sufletul țăranului, cel puțin în zonele de deal și de munte. Adevărat, nivelul de trai – ori mai sofisticat, indicele de satisfacție – rămîne foarte scăzut. Dar țăranul român s-a obișnuit de veacuri să supraviețuiască printre legi și guverne, ocolindu-le fără a li se opune. Asta se întîmplă și acum și asta va fi și în viitor".

Evident, rămîne posibilitatea unor revolte locale, nu lipsite de violență. Dar de aici pînă la presiunea organizată și eficientă asupra puterii e un drum foarte lung.

Să reținem în concluzie numai șansa mică acordată de toți interlocutorii unei crize majore generate de dezastrul satului românesc, dezastru ce nu se poate decît adînci, în viitorul apropiat cel puțin.

Am avut la început sentimentul că „indicele de satisfacție" al intelectualilor ar trebui să fie extrem de scăzut. Cercetarea mea a arătat însă că m-am înșelat. Marea majoritate a problemelor specifice culturii – și deci și ale producătorilor și, în parte, și consumatorilor ei, intelectualii – constituie obiectul paragrafului următor și nu vor fi tratate aici. Este însă știut că arareori intelectualii pot numai ei înșiși să se constituie în grup de presiune în fața puterii. De regulă, ei joacă rolul de catalizator și de inspiratori ai unor mase mai largi. Studiul meu a pus în lumină tocmai extrem de slaba legătură dintre

intelectualitatea română și celelalte pături ale. populației – muncitori ori țărani. Nu am întrezărit nici un interes al intelectualității pentru problemele de masă ale populației și nici o aspirație de a deveni, ca în Polonia, „conștiința” socială a țării.

Adevărat, există crizele ce apar în sfera culturii: ele nu sînt însă plasate de intelectualul român în contextul unei crize generale, ce reclamă cooperare cu alte pături ale societății. Elitist și mai degrabă preocupat de propriile sale probleme, intelectualul român din 1985, pentru care poporul este numai consumatorul pasiv al producției sale culturale, nu reprezintă astfel deloc un element neliniștitor pentru stabilitatea politică a regimului, și cu atît mai mult un posibil generator de crize. „Noi tot nu avem nici o putere de a schimba ceva în politică, îmi spunea un eminent filosof bucureștean, de ce să ne amestecăm în astfel de lucruri? Treaba noastră este cultura, și pe asta trebuie să o facem bine. O carte bună ce iese de sub tipar valorează mult mai mult decît o petiție în care aș protesta inutil – și oricine știe că, de semnez petiția, nu îmi mai apare cartea.

Evident, completa filosoful, există și cărturari mediocri pentru care apariția ori neapariția unei cărți tot nu are nici o importanță. Aceștia nu au decît să se amestece în tot felul de contestații. Dar noi, «excepționalii», nu avem acest drept. Și dacă nu irităm inutil puterea cu fronde fără viitor, aceasta poate fi destul de tolerantă cu noi: ne tipărește, ne lasă să călătorim și uneori chiar să vorbim și să criticăm – în sfera noastră culturală, firește[46]”. Și interlocutorul meu încheia:

---

[46] O remarcă personală: aici interesele filosofului coincid cu cele ale puterii.

„De altfel, importante nu sînt problemele materiale ale vieții de toate zilele, ci evenimentele spiritului. Dacă poporul nu are carne, noi putem să îi dăm cultură. Numai asta este treaba noastră. Carnea n-are decît să și-o ceară singur”.

Desigur, o astfel de poziție ar putea cu greu aprinde și ghida scînteia unei crize periculoase pentru ordinea comunistă. Pasivitatea socială a intelectualilor români nu rămîne însă fără urmări în masa populației. Din cercetarea mea reiese că mulți oameni simpli cred că, în majoritate, intelectualii sînt profitori ai regimului, care i-a cumpărat și îi plătește „să tacă” – cum îmi spunea un șofer de taxi. Oamenii îi judecă cu asprime pe cei ce se declară în favoarea regimului. „Cum se poate? Doar e om cu carte”, auzi adesea drept comentariu la versuri ori cîntece „de serviciu” închinate anilor lumină…

Viitorul social al României nu poate fi însă redus la anticiparea capacității de reacție a populației, problemă ce a făcut obiectul speculațiilor de pînă acum. În cercetarea mea am încercat să surprind și opinii'de interes major pentru orice alte aspecte ale viitorului României – ca problemele evoluției demografice, a stării de sănătate a populației, a familiei sau educației. Răspunsurile pe care le-am primit nu diferă însă de ceea ce îndeobște se știe – și anume că starea economică, socială și culturală a României în 1985 are influențe devastatoare asupra viitorului social al țării. Am avut

---

Puterea este interesată să instaleze, – cel puțin printre intelectualii din străinătate – sentimentul că viața spirituală din România este cu totul normală, intelectualii, chiar cu opinii vag diferite, scriu, publică, discută și circulă ca peste tot în lume.

confirmări ale implicațiilor dramatice ale crizei alimentare din ultimii 10 ani: alterarea fondului genetic al populației nu pune în pericol doar starea de sănătate a generațiilor ce vor fi mature în anul 2000. Mi s-au detaliat urmările de coșmar ale iresponsabilei politici pronataliste, promovată inuman în condiții de criză economică și morală. Mi s-a vorbit despre dezastrul pe care îl provoacă pe termen lung alcoolismul în creștere dramatică – în special printre femei și tineri.

„Sînt fenomene ce se petrec sub ochii noștri, dar care nu generează nici o reacție la nivel social", se mira un diplomat străin, adăugînd: „Oare răbdarea poporului român nu cunoaște limite?". La această întrebare răspunsurile interlocutorilor mei nu sînt prea variate. Covîrșitoarea majoritate blamează pasivitatea, incriminîndu-se pe ei înșiși. „Sîntem cu toții lași, am auzit de multe ori, dar totuși nu ne merităm soarta". Argumentele însă diferă. Mulți invocă ordinea introdusă din afară, prin forță și frica endemică de represiune instalată de două generații.de guvernare totalitară. „Supunerea de frică ar trebui să fie înțeleasă, îmi spunea un intelectual bucureștean; și mulți occidentali, în situații similare, ar face la fel ca noi. Natura umană este la mijloc, ea reclamă supunerea la forță". Alții în schimb caută precedente istorice: „Oare francezii sub ocupație au fost în masă eroi? Ori condamnă cineva pe evreii deveniți victimele holocaustului? Ori le reproșezi că nu s-au eliberat singuri?" Se mai aude și cîte o remarcă de tipul: „Occidentalii ăștia ne judecă și ne privesc de sus că nu facem pe martirii, dar sînt gata să scoată

castanele din foc cu mîinile altora. Ei înșiși se poartă cu mănuși cu sovieticii și cu comuniștii, de teamă să nu-i supere; în fond sînt gata să lupte contra comunismului pînă la ultimul dintre noi”.

Intelectualii sofisticați caută argumente istorice și culturale spre a justifica pasivitatea aparentă a poporului. „Istoria ne-a învățat cum să ne comportăm în situații de criză – îmi explica un distins intelectual: noi nu *facem* ceva anume, noi ne mărginim să *existăm* – și victoria noastră în asta constă: noi *sîntem*”. Alții descoperă mecanisme de reacție specifice poporului nostru, dar greu de explicat observatorilor. „La noi orice spune ori face puterea, românul răspunde cu un rîs. El nu ia în serios nimic din toată această mascaradă și în felul său particular îi rezistă *în fond*” căuta să mă convingă un eminent estetician.

Concluzia acestor discuții era însă destul de clară. Societatea românească a anilor '85, din motive felurite și probabil cu țeluri diverse, acceptă politica socială a guvernului de la conducerea țării, cu toate implicațiile devastatoare pe termen lung ale acesteia, de altfel cunoscute.

Și totuși, românilor le e frică de faptul că în viitor totul va rămîne așa cum este acum. Incapabili să inițieze ei înșiși o schimbare, care este totuși atitudinea majoritară în fața unei posibile schimbări?

Voi încheia aceste considerații privind viața socială cu un rezultat al acestei cercetări ce m-a surprins și care vădește, după mine, singularitatea dramatică a comunismului românesc al anilor

'85. În toate țările comuniste se vorbește despre reforme economice cu evidente urmări sociale. Ținînd seama de falimentul economic al economiei supercentralizate, ar fi de așteptat ca tehnocrații (respectiv intelectualii tehnocrați) să se numere printre partizanii cei mai deciși ai schimbării – așa cum se întîmplă, se pare, în U.R.S.S. ori în alte țări comuniste. Or, răspunsurile la întrebările privind atitudinea față de schimbare au fost pentru mine cu totul neașteptate. „În anii '60 ori chiar la începutul anilor '70 descentralizarea și autonomizarea întreprinderilor era posibilă și necesară – îmi spunea un fost cursant la CEPECA, devenit director de întreprindere, – dar acum cred că este deja prea tîrziu: ceea ce s-a dezvoltat în ultimii 15 ani, economic și tehnologic, este atît de aberant, încît datele problemei s-au schimbat. În condiții normale mi-aș fi asumat bucuros responsabilitatea unei întreprinderi autonome, a continuat interlocutorul meu, dar acum preget. După ce statul a construit o întreprindere fără nici o noimă, netinînd seama nici de resurse și nici de piață, mi-o dă mie pe cap, cu toate dificultățile de nerezolvat, cerîndu-mi să o fac rentabilă? Și amenințîndu-mă că, de dau greș, mă concediază ca incapabil? *Eu* sînt incapabil, *acum*, după ce s-a făcut ce s-a făcut?” încheia, aproape sufocîndu-se de furie fostul meu cursant, adăugînd: „*Ei* au făcut această industrie, *ei* să o suporte și să o plătească!”.

Alți interlocutori au fost ceva mai puțin drastici, deși și ei recunoșteau că trecerea la „autonomia” cerută de o eventuală reformă ar fi grea, și că în perioada de trecere și reajustări este probabil că

„toți vom pierde: și manageri, și muncitori”. Astfel de perspective desigur nu pot decît tempera zelul reformator și aspirațiile către schimbare.

Nici reforma în agricultură, cu decolectivizarea (parțială) și nici cea în sfera serviciilor, cu relativa reprivatizare a unor compartimente, nu pare a avea numai adepți necondiționați. Experiența i-a făcut pe oameni neîncrezători și puțin înclinați să se implice în experiențe de acest fel, așa cum ar reclama „schimbarea”. „Să zicem că ne-ar da pămîntul înapoi, îmi spunea un colectivist întâlnit pe un drum de țară; dar cine garantează că după un an-doi, după ce te-ai spetit să te pui pe picioare, nu vin să ți-l ia din nou la comun? Nu poți să ai nici o încredere” mă povățuia el. Și mulți meseriași și mulți posibili restauratori gîndesc la fel, după experiența „mandatarilor”.

Concluzia îmi pare clară, deși profund îngrijorătoare: *în România de azi, dezastrul economic și implicațiile lui sociale sînt atît de mari, iar resemnarea atît de așezată, încît pînă și o schimbare face frică.* Se pare, o tristă singularitate a fenomenului românesc într-o Europă de Est ce pare astăzi mai degrabă activă și optimistă.

3.4. Voi zăbovi puțin asupra problemelor culturii[47] și viitorului lor deoarece îmi pare că acestea sînt mai bine cunoscute decît alte probleme: intelectualii sînt totuși mai activi în difuzarea aspectelor legate de viața lor decît a celor ce nu îi privesc direct. Întrebările pe

---

[47] Aici și mai departe folosesc termenul *cultură* în sensul său larg, deci cel care înglobează și știința și tehnologia.

care le-am adresat interlocutorilor mei s-au referit, în principal, la diagnoza stării culturii la noi și la anticipări ale evoluției culturii românești – insistînd asupra implicațiilor *viitoare* ale stării *actuale*.

În ceea ce privește „starea prezentă”, în quasi-unanimitate mi s-a vorbit despre *criză* și *dificultăți*. Nu am întîlnit practic nici un intelectual care să laude cultura anilor-lumină și nici consumatori de cultură din alte pături sociale care să se arate mulțumiți cu ceea ce li se oferă. Oamenii de știință se plîng de lipsa de resurse necesare cercetării, de lipsa de înțelegere a factorilor de decizie pentru problemele reale ale cercetării, de lipsa contactelor cu literatura științifică de specialitate și cu colegii din străinătate (din motive ce țin de economia de valută și de limitarea drastică a schimburilor științifice), de imixtiunea continuă a autorităților politice în viața științifică și de obstacolele birocratice pe care le au de întîmpinat competența și talentul în afirmarea profesională. Oamenii de „tehnică” sînt nemulțumiți de sarcinile nerealiste care le sînt impuse, de dificultățile importului și contactelor cu colegii străini și de performanțele industriei chemate să pună în valoare produsele inteligenței lor tehnice. Oamenii de artă se simt frustrați de ingerința puterii în viața obștilor lor profesionale și în relațiile lor cu publicul, de încercarea puterii de a-i controla și manipula, ca și de rolul subaltern de „purtător de ideologie” ce li s-a rezervat. La aceste elemente ar trebui desigur adăugată și dorința autorităților de a-i izola de comunitatea internațională.

Motivele acestei situații de criză par a-și găsi originea,

conform majorității interlocutorilor mei, în *calitatea intelectuală a puterii de azi de la București*. „Din motive istorice și personale, N. Ceaușescu ca și E. Ceaușescu nu au avut condiții (cum se zice) să-și formeze și să-și desăvîrșească cultura, îmi spunea un cercetător. Lucrul acesta, în sine, nu înseamnă mare lucru, e foarte probabil ca și în alte locuri să se întîlnească situații similare. Periculos mi se pare însă că ei nu tolerează în jurul lor decît oameni cu aceleași carențe de cultură, că unii dintre aceștia devin conducători în știință și în artă și că, toți laolaltă, transformă părerile și impresiile lor în criterii de evaluare și conducere a activităților intelectuale.”

Sub forme diferite, aceste aspecte au apărut mereu în răspunsurile la întrebările mele. „Înțeleg că doamna Ceaușescu nu are de unde ști ce înseamnă cercetare științifică autentică, deși deține numeroase titluri științifice. Dar de ce oare să ne dea la toți lecții de știință?” (un fizician); „Nu este nici o dramă în faptul că gustul arhitectural și plastic al lui N. Ceaușescu este discutabil; dar de ce oare este necesar ca Teatrul Național din București, ori noul Centru civic să fie făcute numai după părerile sale?” (un arhitect). Șirul exemplelor ar putea fi continuat. „Problemele științei și culturii sînt probleme pentru care conducerea actuală a partidului nu are nici un fel de înțelegere, și în care nu se poate orienta în nici un fel” – îmi spunea un sociolog, încercînd să mă convingă că este „inutil să încerci să (le) explici importanța libertății de creație ori deosebirea dintre un poet profesionist și un tehnician versificator ocazional, premiat la «Cîntarea României» – este ca și cum ai încerca să explici

unui orb din naștere deosebirea dintre roșu și verde.” Pe lîngă „ifose elitiste”, cum numea în replică un politolog marxist aceste opinii, îmi pare că părerile amintite mai sus ilustrează destul de exact atitudinea de fond a multor intelectuali față de actuala putere politică.

Modul de evaluare a acestei situații, ca și estimarea consecințelor pe termen lung ale actualei stări de lucruri, apare diferențiat, după diverse categorii de intelectuali, probabil și după indicele de satisfacție și variația sa. Astfel, nu puțini intelectuali beneficiază personal de situația creată ca și de urmarea sa cea mai evidentă – și anume emigrarea unei importante părți a cărturarilor, dezgustați de condiția la care au fost reduși și de perspectivele culturii în România. Cînd spun „beneficii” mă refer desigur la avantaje personale, uneori nevisate și obținute acuma ca recompense firești în lipsa altor „combatanți”, scoși din competiție din diferite motive (emigrați, rude de emigranți, minoritari etnici, contestatari etc.). „Nu aș fi sperat niciodată să ajung aici și, dacă n-ar fi fugit atîția, n-aș fi avut nici o șansă să ajung – îmi mărturisea un coleg matematician instalat într-o funcție de conducere. De aceea nu cred că sînt oel mai indicat să estimez pierderile suferite de știința noastră, prin emigrare, în ultimii ani. Cred însă că ele nu sînt atît de mari pe cît se spune: și dintre cei plecați mulți s-au plafonat, intrînd în competiția internațională prea tîrziu și pierzînd și atuul «celui mai bun specialist» reprezentînd o știință mică”, conchidea el.

Alții sînt însă mai drastici, și văd peste tot degradări insuportabile. „Este suficient să vezi că, urmaș la catedrele reunite

unde au oficiat decenii Călinescu și Vianu se află acum Ion Dodu Bălan!” îmi spunea întristat și revoltat un literat, adăugînd: „Dacă ceilalți ar fi rămais cu toții, aceasta nu ar fi posibil”. Argumentul este însă pus in discuție de un alt coleg. „Emigrarea și actualul haos al valorilor din cultura noastră nu sînt cauzele, ci efectele politicii culturale începute in 1971”[48] îmi spunea tot un literat. „Răul este mult mai profund și, prin distrugerea instituțiilor culturale și instalarea unor false ierarhii de valori, el va avea efecte devastatoare pentru cultura noastră”.

Voi dezvolta puțin aceste argumente, cu evidentă încărcătură prospectivă. În perspectiva amintită, odată instalați în funcții de conducere științifică și culturală, „kulturnicii” – cum îi numește Vlad Georgescu pe activiștii ce au primit „sarcina” să devină oameni de știință sau oameni de artă – își iau rolul în serios, își marginalizează colegii și rivalii de valoare și își aleg urmași după chipul și asemănarea lor. Știința și cultura românească ar fi astfel în mod artificial trasă înapoi și condamnată la provincialism pentru generații de acum încolo. Alți intelectuali, dimpotrivă, scot în evidență impactul relativ mic pe care politica culturală retrogradă l-a avut asupra producției culturale. „Cine îi ia în serios pe șefii culturali? – îmi atrăgea atenția un om de litere, adăugînd: Din 1971, de la minirevoluția culturală și «tezele din iulie» de esență jdanovistă, s-au publicat și cărți mai curajoase și mai bune decît pînă atunci. Cultura

[48] Cea mai completă analiză a acestui fenomen, dintr-un punct de vedere la care ader, se află în cartea lui Vlad Georgescu „Politică și istorie – cazul comuniștilor români”. N. red: Cartea a apărut în 1991 la Ed. Humanitas.

are legile ei proprii, pe care politica culturală nu le poate atinge. Cu dificultăți și mari compromisuri, noi ne descurcăm totuși. Bineînțeles, ar fi cu totul altceva dacă… Dar s-a mai văzut cultură liberă și înfloritoare în regim totalitar?”

Intrați în zona comparațiilor, putem întîlni și opinii pe care le-am găsit de-a dreptul stranii. „Într-adevăr, noi scriem sub cenzură, ne zbatem cu greutățile, dar publicul ne așteaptă, ne înțelege și ne iubește, într-un cuvînt are nevoie de noi – îmi spunea un scriitor; în Vest însă, se scrie în libertate, dar nimeni nu are nevoie de literatură”. Evident, comparațiile cele mai excitante sînt însă acum cele cu „Estul”: „glasnosti”-ul lui Gorbaciov și implicațiile sale culturale sînt discutate de multă lume, și nu puțini intelectuali români cred într-o viitoare „glasnosti” în România, legată de viitorul regim. „Criza culturii românești este trecătoare, îmi spunea un filosof, vezi doar ce renaștere are loc în Rusia, după atîta vreme de întuneric și cînd nimeni nu se mai aștepta la asta. Esențialul este să supraviețuim, să nu facem imprudența să ne arătăm cum sîntem prea devreme și să așteptăm schimbările politice ce pot descătușa energiile neconsumate în lupte fără perspective” (ca cele disidente, aș termina eu gîn-dul nerostit al prietenului meu). Iată o viziune ce contrastează puternic cu cele atît de pesimiste pe care le-am citat înainte.

Un ultim cuvînt despre starea și evoluția legăturilor dintre cultura românească și alte culturi, ca și despre perspectivele acestor legături. Și aici opiniile diferă. „Înainte de 1945, cultura noastră nu avea complexe față de cultura europeană, îmi explica unul din foștii

mei profesori; puteam să fim, desigur, mai buni ori mai puțin buni, dar *nu* eram *altfel* decît ceilalți. Cu venirea comunismului, lucrurile s-au schimbat, am fost practic separați de Occidentul european și obligați să mergem mai degrabă împotriva tendinței istorice din ultimul secol. Pe la jumătatea anilor '60 am avut sentimentul că această izolare față de Vest ar putea fi depășita și că măcar o parte din vechiul curs ar putea fi reluat: independența politică față de Moscova era desigur o condiție necesară unei europenizări a României, după stalinismul întunecat al anilor '50. Creditul moral și sprijinul pe care le-am acorv dat tînărului Ceaușescu și echipei sale era întemeiat pe aceste speranțe. Am văzut însă, în decursul timpului că ne-am înșelat: izolarea față de Vest a continuat în aspectele sale esențiale, și la aceasta s-a adăugat și izolarea de Est, producînd tot ceea ce poate fi mai periculos pentru o cultură: *insularizarea* ei, ori cum spuneți voi uneori, «albanizarea» noastră”, a încheiat profesorul.

Alți intelectuali văd lucrurile sub un alt unghi. „Cultura română era în fapt tributară occidentului pînă la primul război mondial, dar între cele două războaie s-a creat aici o adevărată cultură națională, originală și puternică; întrerupt în perioada «obsedantului deceniu», firul a fost reluat după 1965 și, cu toate dificultățile, continuă și astăzi” – îmi spunea un intelectual aliniat, adăugînd: „Dacă prin «albanizare» înțelegeți izolare, atunci ea este desigur un pericol. Dar dacă vedeți aici grija de a ne păstra identitatea, ferindu-ne de contacte ce ne-ar putea deforma și de succesele facile ale urmării modelor străine, același fenomen se arată

a fi mai degrabă benefic”. Acestei aprecieri sînt legate desigur de „indicele de satisfacție” personală al purtătorului. ,,În lipsa contactelor și schimburilor cu marile culturi, în cultura noastră apar structuri ierarhice extrem de confortabile pentru unii, îmi explica un intelectual. Apar astfel «papi» și «episcopi» locali, venerați de curți provinciale, refuzînd arogant orice confruntare cu cei din afara culturii căreia îi aparțin și exercitînd puternice influențe asupra tineretului dezorientat, îmi spunea un estetician. Nu este de mirare că oei ce se văd astfel onorați au impresii mai degrabă bune despre starea culturii noastre și perspectivele sale”.

Un alt punct de vedere insistă asupra caracterului relativ al „albanizării”. „Într-adevăr, schimburile oficiale cu străinătatea au fost practic monopolizate de «kulturnici» și fluxul de informații și idei venind din afară, întreținut de stat, devine tot mai subțire. Sînt însă gata să cedez oricînd locul (devenit și destul de jenant) de reprezentant ori ambasador al culturii oficiale, dacă în schimb mi se dă libertatea de a călători ca invitat ori particular, și posibilitatea de a mă „conecta” singur, prin mijloace proprii, la fluxul mondial de informații și idei”, îmi spunea un coleg.

În sfîrșit, pentru prima dată în secolul nostru[49], ca urmare a emigrării masive a cărturarilor, s-a constituit o cultură românească în afara frontierelor României actuale – o cultură de exil. Ce influență are această cultură asupra stării actuale și evoluției culturii

[49] Un prieten istoric crede că singura perioadă oarecum analogă cu cea prin care trecem acuma este cea de la 1848…

românești? Și ce viitor are ea, dezvoltată în afara hotarelor țării?

Răspunsurile la aceste întrebări și comentariile asupra lor ar justifica singure un studiu de dimensiunile oelui de față. Mă voi mărgini deci să consemnez doar cîteva opinii ce mi s-au părut mai relevante pentru cercetarea mea.

Asupra excelenței „în sine” a producției culturale de exil părerile interlocutorilor mei au fost, firește, împărțite; dar nu de puține ori am întîlnit, pe lingă explicabile sentimente de invidie pentru cei ce „au scăpat de cenzură” și „se exprimă liber” (în artă) ori „se pot afirma fără opreliști” (în știință) și grija și regretul că între străini, unii dintre cei plecați s-ar putea pierde. „Orice s-ar spune, scena românească este aici și șansa de a juca un rol principal este mai mare aici decît în alte părți, îmi spunea un literat; oare nu greșesc «tenorii» noștri cînd speră să găsească aceleași «roluri» în alte părți?”. Alții socot că, despărțiți de „subiect”, mulți intelectuali intră în criză. „Vom vedea iar lamentări de exil, îmi spunea un scriitor, a fiind de emigrarea unui confrate. Și tot el se întreba apoi: Nu ar fi cîștigat oare dacă rămînea aici și făcea eventual contestație din interior?”.

În paranteză fie zis, puțini au răspuns „în clar” întrebărilor mele, ce urmăreau de altfel numai să înregistreze o reacție (la comentariul meu: poate au plecat fiindcă nu mai puteau suporta existența în captivitate, răspunsul a fost: dar noi, cei rămași, ne împăcăm cu ea?). Problema libertății pare a fi, pentru mulți intelectuali români, o problemă iritantă. „Noi nu sîntem, în fapt, mai

puțin liberi decît cei din Vest, îmi spunea un psiholog; dar sîntem – ori, mai bine zis, putem deveni – liberi *altfel* decît ei”. Alți intelectuali sînt mai preciși: „Ne cîștigăm libertatea de a gîndi și a scrie (fără a deranja sistemul), izolîndu-ne de realitate: contractul este clar, sîntem în schimb tolerați” este de părere un estetician, continuînd: „Este un gen de libertate ca oricare altul. Oare cei ce depind de capriciile publicului ori ale pieței libere se simt mai liberi decît noi?” Unele explicații sînt de-a dreptul paradoxale: „Eu sînt un spirit religios, îmi spunea un poet: îmi cîștig libertatea interioară prin supunere fără crîcnire în fața voinței puterii seculare, pe care o respect pentru că vine de la Dumnezeu”. Pentru simetrie, voi trece aici și pe cei (puțini) ce își cîștigă libertatea interioară protestînd deschis la abuzurile puterii. „Toate acestea sînt sofisme, conchidea un prieten: în fond, toți cei de aici avem sentimentul că «dincolo» este mai multă libertate, dar și că cei de acolo nu știu să se bucure de ea”. O remarcă interesantă: intelectualii se gîndesc de obicei la libertatea pentru ei înșiși, și aproape de loc la „libertatea maselor”.

În schimb, mulți intelectuali consideră că existența comentariului independent și adesea moralizator al exilului are un efect benefic asupra culturii noastre. „Fără frica de sarcasmele «Europei libere» mulți confrați s-ar fi «dat în stambă» și mai mult, lătrînd cu lupii în admirația regimului, îmi spunea un literat. Și tot el continua: Numai teama de ridicol și urmările pe termen lung ale faptelor pe care «cronica rușinii» le înregistrează a temperat zelul colaboraționist”. În felul acesta, aș adăuga eu, „exilul cultural”

românesc influențează – destul de marcat – nu numai prezentul dar și viitorul culturii române.

Dar are oare cultura română din exil un viitor al ei? Și aici părerile se împart. Unii cred că, în mod fatal, ea se va topi în cultura gazdă, evident adăugîndu-i aerul specific al malurilor Dunării sau spațiului carpatin. Alții, invocînd exemplul Rusiei, socotesc că este posibilă dezvoltarea și menținerea mai mult timp a unei culturi românești, alternative la cultura comunizată din țară, cu șansa viitoare a unei fuziuni, în condiții politice care să o permită.

Are însă cultura de exil șanse reale să influențeze, nu viitorul culturii românești, ci chiar viitorul României? Interlocutorii mei au răspuns în majoritate negativ la această întrebare. „Adevărat, numai intelectualii din exil pot face cunoscut adevărul despre România opiniei publice internaționale, îmi spunea un coleg; dar oare informația e cea care lipsește? Politica are legile ei; și dacă nici Soljenițin, nici Saharov n-au reușit, o să reușească de-ai noștri să determine schimbarea dorită a cursului lucrurilor?” Pentru simetrie, voi menționa însă și opinia contrară – mult mai puțin răspîndită, după cîte am văzut. „Orice pariu cu viitorul este nesigur, socotește un istoric. Trecutul însă ne oferă exemple de acest fel. Astfel, exilații (intelectuali) de la Paris din 1848 sînt în fond cei ce au condus modernizarea și europenizarea României; și mai recent, exilații de la Moscova din anii '30-'40 sînt cei prin care s-a comunizat România după 1945. De ce oare astfel de întîmplări nu s-ar repeta și în viitor?”

4. Am reprodus și comentat pînă acum unele din răspunsurile

pe care urmăream să-mi dezvolt comunicarea privind viitorul României (așa cum îl percep cei din interiorul țării). Prin aprilie 1986, materialul meu brut era deja adunat. Nu voi plictisi cititorul cu detalii tehnice privind modul în care, din aceste atît de evident întîmplătoare răspunsuri am încercat să reconstitui ponderile atitudinilor față de problemele puse în dezbatere. Este suficient să menționez că am încercat să construiesc o tipologie a atitudinilor, după răspunsurile primite și să estimez procentul celor ce, din motive felurite (origine socială, pregătire profesională, rol în viața socială, perspective de promovare) ar adera la una sau alta dintre atitudini.

Evident însă, numai atitudinile nu puteau constitui baza unor scenarii. Am asociat deci elementelor *subiective* pe care le obținusem și elementele *obiective,* serioase, ce fac prestigiul studiilor previzionale profesioniste: am cercetat anuarele statistice (încereînd că corectez perturbațiile provocate prin manipularea cifrelor), am consultat studiile de specialitate publicate de economiști și sociologi (făcînd eforturi să decodific mesajul adesea critic ce se ascunde sub limbajul de serviciu) și am parcurs chiar și discursuri și materiale oficiale încereînd analize de conținut cu tehnici semiotice. Am proiectat astfel tendințe viitoare (ale unor indicatori economici și sociali), am găsit unele ciclicități, am estimat (anticipativ) ponderile perturbațiilor și am înregistrat factori caro ar putea să modifice aceste evoluții tendențiale. Am imaginat și evenimente viitoare (ipotetice) și impactul lor asupra tendințelor. În listarea factorilor și a evenimentelor am ținut desigur seama de atitudinile subiective și de

portofoliul de idei recoltat pînă atunci. Era însă muncă multă, iar eu eram, practic, singur[50].

Mai mult cu schițe de concluzii decît cu concluzii propriu-zise am început, presat de timp, să-mi dezvolt comunicarea. Trebuie să recunosc că rezultatele păreau, pentru mine cel puțin, mai degrabă descurajante. Ca de atîtea ori în cercetarea viitorului, am descoperit că puține dintre elementele de care dispuneam erau relevanta pentru anticipație; și că, prospectiv, aparenta lor diversitate era mai degrabă aparentă. Mulți factori diverși, și de naturi diferite, duceau în fapt la aceleași concluzii pentru viitor. Am verificat astfel încă o dată acea mult citată butadă a prospectologilor, care spune că, cercetînd viitorul, partea cea mai interesantă a rezultatelor se va referi de fapt la cunoașterea (altfel) a prezentului. Destul de dezamăgit de produsul obținut după un efort considerabil am început să construiesc, după principiile metodologice standard, scenarii alternative.

Primul era de tip *statu-quo:* ce se va întîmpla dacă evoluția va continua inerțial și tendențial, ca pînă acum. Aceasta nu înseamnă pentru mine o evoluție liniară, ci „în condițiile de pînă acum", fiind compatibilă cu creșteri, descreșteri și saturații. Orizontul de evoluție inerțială dat de dinamica factorilor economici și sociali părea relativ mare (aproximativ zece ani), dar evenimentele care l-ar putea perturba puteau apărea mai devreme (în circa cinci ani). Am identificat astfel un posibil *moment de bifurcare,* cu șanse de

[50] Precizez că întreaga cercetare a fost dezvoltată în afara activității mele normale (program la universitate, investigații aproape zilnice ale organelor de securitate etc.).

schimbare a tendinței, pe la începutul sau mijlocul anilor '90, cînd mai multe crize ar trebui să acționeze simultan: criza „la vîrf” (vîrsta liderului), a aparatului (cu indicele respectiv de satisfacție coborît), criza economică (cînd se va observa că lichidarea datoriei externe nu duce automat la sfîrșitul crizei și, în plus, economia ce se va vedea complet secătuită de eforturile de pînă atunci); criza tineretului (ce amenință să-și piardă răbdarea, așteptînd vremuri mai bune), poate asociate și cu crize externe (cum ar fi cele generate de succesul evident al reformelor de tip Gorbaciov în alte țări socialiste – U.R.S.S., Bulgaria, Ungaria etc). Destabilizat de aceste crize, sistemul ar putea-o lua pe mai multe căi alternative: una ce ar continua tendențial „cam cum a fost pînă acum” corectînd excesele trecutului, una ce ar urmări să se alinieze la curentul reformist de tip Gorbaciov, și una ce ar urmări să desăvîrșească, liniar ceea ce este început deja, fără nici o preocupare de corecție.

Scenariile asociate aici au fost numai consecințele explorării modurilor de realizare ale acestor alternative. Ani încercat apoi să estimez *factorii care favorizează* și *factorii care se opun* realizării fiecărui scenariu în parte, utilizînd, desigur ponderile atitudinilor obținute prin cercetarea mea empirică. Voi evoca, drept o curiozitate, cîteva rezultate.

Scenariul *cel mai probabil* mi-a apărut a fi cel în care, după o perioadă în care se va simula „continuitatea” (scenariul tendențial), se va trece pe calea reformelor – întîi, prin corectarea exceselor trecutului și apoi prin restructurări și schimbări. Este probabil ca

tempoul modificărilor să fie lent, perioada de trecere extrem de dificilă, iar primele rezultate încurajatoare nu înainte de anul 2000. Acest scenariu ar urma să fie independent de actorii ce ar popula scena politică: dar el ar putea să fie încetinit ori accelerat de anumite conjuncturi de putere (de pildă, *încetinit* dacă lui N. Ceaușescu i-ar urma întîi soția, fiul, ori cineva din grupul său și abia apoi reformiștii; *accelerat* dacă reformiștii ar veni direct la putere). Am dezvoltat și alte alternative, mai puțin probabile dar nu imposibile.

Am cercetat astfel posibilitatea ca *bifurcarea* să apară într-un moment de mare încordare Est-Vest, moment mai degrabă dificil pentru reforme destabilizatoare și în care soluția tendențială și continuitatea la putere ar fi putut să pară mai realiste; am explorat și alternativa unui eșec al reformismului în Europa de Est, bifurcarea așezîndu-se deci pe recrudescența neostalinismului în întreaga zonă sovietică; în sfîrșit, am imaginat și o variantă în care bifurcarea apare pe un moment nu al reformelor, ci al dezintegrării lagărului comunist și, ca urmare a presiunilor externe și interne, a repunerii în discuție a sistemului de partid unic.

După destulă muncă deci, dar cu rezultate ce mi s-au părut sărace, am trecut la redactarea comunicării propriu-zise. Din motive evidente, textul cu care urma să plec în valiză era text tehnic, mai curînd plicticos, păstrînd foarte puțin din aventura care i-a dat naștere. Eram pregătit să argumentez faptul că numai asta – ori așa ceva – ar fi răspunsul unui profesionist la întrebarea *Ce va fi în România după Ceaușescu.*

5. Ce a urmat este mai degrabă un subiect de roman decît de cercetare științifică.

Întîi, autoritățile române m-au ajutat să nu fac cunoscute, la Paris, speculațiile mele profesioniste privind viitorul țării mele. Nu am primit viza de ieșire din România (al 35-lea refuz din 1976; dar primul după 1985, astfel încît nu aveam argumente serioase să mă plîng). În același timp la *Europa liberă* (și la BBC și VOA) am ascultat, evident incomplete și neterminate, cu intermitențe, comentarii privind atît simpozionul de la Paris cît și alte reuniuni pe aceeași temă (poate justificate de știrile foarte persistente în acea perioadă privind starea precară a sănătății lui Ceaușescu). Am înțeles astfel că era o temă la care se lucrase, deși eu nu aveam habar de rezultatele ce se vor fi obținut.

E adevărat, opiniile exprimate de alți autori nu erau foarte diferite de cele la care ajunsese încercarea mea. Dar vechi și așezate deprinderi cărturărești mi-au impus justificate rezerve: poți să nu consulți bibliografia temei, cînd știi că ea exista, și poți oare să trimiți spre publicare rezultate fără a le confrunta cu cele deja obținute?

Am început o disperată campanie de procurare a scrierilor de care acum aveam cunoștință. Rugam pe toată lumea să mi le trimită: diplomați, ziariști, prieteni din străinătate. Poate unii dintre ei mi-au expediat cîte ceva. Eu însă nu am primit nimic. În plus, organele Securității statului au început a se interesa nu numai de soarta mea în general – ca pînă atunci – ci și de *ceea ce lucrez*. Între timp a apărut

un prim eveniment: un articol mai vechi consacrat relațiilor româno-americane, difuzat de Radio «Europa Liberă» și publicat la Paris are consecințe de bombă cu efect întîrziat, mai ales în mediile diplomaților occidentali acreditați la București. Supărarea este mare; xerocopii ale textului meu sînt circulate în București cu o notiță în care un diplomat american își exprimă dezacordul față de opiniile (considerate de el „diletante”) ale articolului, reproducînd (deși fără a și le însuși) și părerile unui anonim expert de la Washington, ce mă considera „manevrat de fracțiunea pro-sovietică din guvernul român” și urmărind „să distanțez pe președintele Ceaușescu de S.U.A.”.

Nu am să știu probabil niciodată ce impact a avut aceasta în mediul diplomatic de la București. Este însă sigur că marja mea de manevră se redusese simțitor. În același timp, oficiali români se .arătau extrem de satisfăcuți de această reacție „realistă”, povățuindu-mă „să-mi văd de treburile mele” și „să nu mă amestec unde nu-mi fierbe oala – că vedeți ce iese”. Faptul că mulți colegi, chiar politologi din străinătate și din țară, au apreciat munca mea, a venit ca o reparație incompletă, destul de tardivă și platonică.

M-am gîndit atunci, extrem de serios, dacă mai era cazul să-mi expun public părerile (desigur independente) și despre viitorul țării ,mele. Și, cu notele (cifrate) ale comunicării pregătite pentru simpozionul de la Paris neexpediate, fără absolut nimic din materialul documentar pe care îl socoteam necesar pentru finisare, am găsit o soluție de compromis: utilizînd un procedeu pe care l-am

mai folosit cîndva[51], mi-am rescris comunicarea sub forma unei recenzii la o carte (inexistentă) consacrată viitorului României ce ar fi trebuit să cuprindă cam la întîmplare toate opiniile pe care, incomplet, le auzisem la posturile de radio și pe care mi le aminteam. Metoda îmi permitea să discut oarecum liber „în replică” teme altfel dificil de tratat direct (ca succesiunea, de pildă).

Textul era vag polemic. Cum mijloacele de comunicare cu exteriorul se impuținaseră simțitor, am expediat materialul cum am putut și eu unui prieten din Vest interesat de subiect. După cîte am înțeles, nu i-a ajuns nici pînă acum; cine știe unde or fi rătăcind speculațiile mele?

Un al doilea eveniment avea să se adauge „șirului negru” început. După ani de zile de căutări găsisem în sfîrșit un editor interesat să publice cartea mea, scrisă în 1980, *Lumea a doua.* Înțelegerea cerea ca traducerea, făcută în contact direct cu autorul, să se facă la București, iar textul – expediat spre o ultimă editare în străinătate. Traducătorul stabilit de editor – și prieten cu mine de altfel – are neplăceri. Manuscrisul dispare (aparent confiscat la o percheziție), înțelegerea de publicare evident se rupe, iar mie mi se cer oficial „explicații”. Am sentimentul că, de fapt, ceea ce fusese căutat spre a fi confiscat era nu studiul meu din 1980 (cunoscut probabil de multă vreme organelor securității), ci cel recent, privind viitorul.

---

[51] *Literatura, viitorul și dilemele retoricii prospective* în volumul „Arta și viitorul”, Editura Minerva, București, 1980.

Cu mare efort reconstitui o variantă a studiului „pierdut” în străinătate și o trimit din nou. Tot fără rezultat.

Mi se explică că a fost oprit de prieteni și este ținut acolo pentru protecția mea.

Între timp, ceea ce se petrecea în România – eram deja în 1987 – venea să confirme speculațiile mele din 1985-1986 privind viitorul. Criza se adîncea: dar nici dezastrul alimentar, nici coșmarul transportului și nici tragedia încălzirii nu sînt percepute ca atare de o putere ce a pierdut orice legătură cu realitatea și pare preocupată exclusiv de propria sa măreție și perpetuarea ei. Se moare de foame și de frig, dar, în aceeași vreme, se construiesc palate și canale pe locuri istorice, unde demolările urmăresc să omoare memoria oricăror alte timpuri. Și, în fața situației, aceeași aparentă lipsă de reacție a poporului, a aparatului, a străinătății.

Îndelung amînată și pregătită, vizita lui M. Gorbaciov în mai 1987 îmi confirmă anticipațiile. Tonul oaspetelui este dur, și pledoaria sa pentru reformă – neașteptată și impresionantă. Succesul de public este considerabil, iar aparatul recepționează evident mesajul: sovieticii nu sînt deloc de acord cu ceea ce se întîmplă acum în comunismul românesc, și avertizează că orice asociere Cu actuala familie domnitoare ar putea fi primejdioasă pentru viitorul politic, desigur diferit de prezent. Dar își exprimă și convingerea că numai tovarășii români pot opera aceste schimbări necesare, spre mai bine. Oficialii români răspund cu repetarea argumentelor privind „dreptul fiecărui partid de a-și stabili linia politică”, refuzînd astfel (din

motive de independență, cu mare trecere în ochii Vestului) alinierea la reformismul lui Gorbaciov. Izolarea ideologică a ceaușismului apare și mai marcată, în schimb pe tabla șahului politic totul rămîne neschimbat. La întrebarea „oare cit mai poate rezista Bucureștiul valului reformist”, răspunsurile nu sînt acum mai clare decît fuseseră cu doi ani înainte.

Între timp, soarta mea personală se schimbă. După peste 20 de ani de muncă în București (unde sînt și născut), și peste 17 ani petrecuți în Universitate, sînt transferat, împotriva voinței mele, la un centru de calcul din provincie, lîngă granița sovietică, la Tulcea. Motivul (posibil): interviuri în presa străină. Justificarea (reală): la Tulcea sînt mai greu de găsit de străini – diplomați, gazetari etc. – și devin deci din ce în ce mai puțin vizibil, și, deci, mai puțin incomod.

… Și, în mica mea cameră cu numărul 302 de la hotelul „Egreta” din Tulcea (pe care nu o pot niciodată schimba; mi s-a dat a înțelege de binevoitori că este special amenajată pentru mine), în serile lungi cînd telefonul meu nu funcționează, cînd unicul post de TV accesibil mie este Bucureștiul (totdeauna festiv), cînd radioul nu poate fi ascultat din cauza „paraziților”, și cînd, la orice încercare de ieșire din odaie, se aprinde lumina în camera de alături, mi-a venit ideea scrierii istoriei acestei cercetări privind viitorul țării mele. Și tot acolo am încheiat manuscrisul, într-o seară de vară, luminoasă și caldă.

Tulcea, iulie 1987

POSTFAȚĂ

DUPĂ CINCI ANI

Cînd scriam aceste rînduri nu știam că ele aveau să încheie ultimul meu text care, în spiritul rigorii, poate fi inclus în categoria „scrierilor disidente”[52]. Și, după aproape cinci ani ele văd lumina

[52] Aici și în cele ce urmează înțeleg prin *disident* (într-un sistem comunist, desigur) un cetățean al unui stat comunist ce dezvoltă opinii critice asupra unor aspecte fundamentale ale societății comuniste în care trăiește și își exprimă deschis aceste opinii asumîndu-și toate consecințele pe care atitudinea sa le implică. Disidenții nu epuizează desigur categoria oponenților sistemului comunist așa cum au dovedit-o cu prisosință evenimentele din 1989 și din perioada ce urmează. În lipsa unui studiu sistematic al opoziției anti-comuniste, mă mărginesc numai să menționez că, în România cel puțin, aceasta pare să fi cuprins o arie largă, de la elemente ale nomenklaturii, tăcută în perioada dictaturii, dar dezamăgită de performanța economică și socială a sistemului comunist, și sperînd confuz că piața liberă și o anume democratizare ar fi de dorit, pe calea deschisă de M. Gorbaciov, trecînd prin pături largi ale majorității tăcute, dar care s-a arătat gata să devină activă în apărarea drepturilor sale (în decembrie 1989) și terminînd cu veteranii partidelor politice interbelice, ce după decenii de ostilitate anticomunistă tăcută par să-și fi regăsit o a doua tinerețe politică. „Fugiții” (cei autentici, desigur, și nu cei „plantați” afară), ca și mulți emigranți legali, și-au dovedit și ei adevăratele sentimente față de comunism prin simpla despărțire fizică de pămîntul pe care s-au născut (să ne amintim de vorbele lui Lenin, el însuși emigrant, ce scria că emigranții votează împotriva guvernului cu picioarele). Cititorul va înțelege, deci, că nu folosesc termenul *disident* ca sinonom cu *opozant,* ci ca desemnînd o anume parte bine definită a opoziției – și anume opoziția deschisă din interiorul sistemului comunist. De pildă, Paul Goma, Dorin Tudoran, Gh. Calciu-Dumitreasa, V. Frunză, L. Cangiopol ori semnatarul acestor rînduri, cel puțin în ultima perioadă în care au trăit în România, *au fost* disidenți. Doina Cornea, Ion Puiu, R. Filipescu, M. Celac, N. Stăncescu, I. Fiștioc, Dan Petrescu, M. Dinescu, G. Andreescu ori S. Brucan sînt (foști) disidenți; dar R. Câmpeanu, C. Coposu ori I. Rațiu, deși redutabili adversari ai comunismului, nu intră în cadrul disidenței, ceea ce desigur nu le știrbește cu nimic meritele în construcția noii democrații. Trebuie de asemenea adăugat că disidența nu este aprioric sinonimă cu eficiența maximă în doborîrea dictaturii: disidentul A. Saharov, de pildă, poate fi cu greu făcut „mai” răspunzător de dezmembrarea Uniunii Sovietice decît fostul lider comunist M. Gorbaciov. Cititorul va înțelege că toate aceste precizări nu urmăresc să introducă primitive și discutabile „scale de valori” în măsurarea anticomunismului, ci numai să lămurească termenii folosiți în text.

tiparului[53] într-o Românie pe care, în 1987, nu o credeam posibilă, și care pare foarte depărtată de anticipările mele de atunci. Ce ar justifica deci aducerea în fața publicului a unor speculații prospective care, la prima vedere cel puțin, par să fi fost infirmate de fapte?

Am pus această întrebare celor ce au inițiat prezenta publicare, iar răspunsul pe care l-am primit a fost neașteptat: mi s-a spus (oare cu îndreptățire, ori numai din politețe?) că multe din părerile „românilor despre ei înșiși", așa cum apar în încercarea mea de analiză, nu și-au pierdut de tot relevanța… Cum n-am revenit încă în România, după revoluția din decembrie 1989, și cum nici nu cred că într-o ipotetică vizită de cîteva zile aș putea să mă dumiresc de cum s-au schimbat lucrurile, nu-mi rămîne decît să accept această, mărturisesc, flatantă părere. Las deci cititorul să decidă singur în ce măsură românii din 1986, așa cum au fost descriși în analiza mea, sînt și cei care au ieșit în stradă în decembrie 1989, și cei care au votat cum au votat în mai 1990, și cei ce s-au dus în Piața Universității în 1990, și cei ce au venit în diferite rînduri din zonele miniere în București, de atunci încoace.

De altfel, voi reveni mai tîrziu asupra posibilei relevanțe actuale a acestui text. Înainte de asta, mi se pare însă, o datorie elementară de politețe față de cititor să descriu contextul în care cercetarea mea a fost dezvoltată, deoarece mă tem că altfel ea rămîne neinteligibilă. Și mă simt astfel obligat, deși detest să vorbesc și să se

[53] Trebuie însă menționat că largi părți ale acestui text au fost difuzate și comentate de postul de radio *Europa liberă* în 1987-1988.

vorbească despre mine, să-mi prezint singur „cazul”, desigur uitat, dacă nu total necunoscut pentru cititorul român din 1992[54].

Două au fost astfel cauzele care m-au îndepărtat de la traiectoria standard a unui profesionist mai degrabă de succes[55] și m-au făcut să aleg calea disidenței: prima ținea de urmările devastatoare interne ale politicii economice și sociale ceaușiste din anii '70, și a doua de urmările nefaste ale imaginii pe care o avea țara noastră în cancelariile politice occidentale. Le prezint pe scurt în cele ce urmează.

Interesele mele profesionale de cercetător al dinamicii sistemelor sociale și de analist al problemelor „pe termen lung” m-au

---

[54] Într-adevăr, disidenții est-europeni, a căror voce se auzea exclusiv la posturile de radio occidentale *(Europa liberă* și arareori, la Vocea *Americii* ori *BBC)* au rămas, cu puține excepții destul de puțin cunoscuți în țările lor, în comparație cu reputația lor în Occident – cel puțin pînă în „anul libertății” 1989; iar popularitatea lor, de atunci încoace, rămîne firesc legată de rolul pe care și l-au asumat în epoca post-comunistă. Prin profesiunea mea – nu de scriitor ori „om de public” – nu aveam să fiu prea cunoscut în România nicicum; în perioada disidenței mele – aproximativ între 1977 și 1987 – am trăit apoi în „exil interior” și, în afara gazetarilor occidentali și a prietenilor de la *Europa liberă,* puțini au vorbit despre mine, din motive lesne de înțeles; iar după revoluția din decembrie 1989, din rațiuni personale, am rămas departe de vacarmul vieții politice din România. Nu mă mir deloc astfel, cu toate că presa occidentală m-a numit ani în șir „Saharov al românilor” ori „Havel al românilor”, că numele meu rămîne probabil necunoscut românului din 1992; iar cititorul va înțelege singur că precizările pe care le fac nu sînt deloc vindicative – căci ar fi stupid să te superi că nu cîștigi într-un joc de unde singur te-ai retras – ele urmăresc numai să ofere acel minim de informații asupra autorului fără de care textul nu poate fi înțeles.

[55] Într-adevăr, atunci cînd am intrat în disidență, la 36 de ani, eram directorul Centrului Internațional de Metodologie a Studiilor asupra Viitorului și Dezvoltării și conferențiar cercetător principal la Universitatea din București; retrogradarea și „pedepsirea” mea *au urmat* deci, *nu au precedat* activitatea contestatară. De altfel, în numeroase luări de poziție – în țară și în străinătate, atunci ca și acum – am precizat că nemulțumirile mele nu aveau nimic a face cu situația mea personală, de care de altfel nu m-am plîns niciodată. Precizez și că dintr-o serie de funcții am demisionat singur.

pus în contact, probabil înaintea altor colegi, cu implicațiile catastrofale ale opțiunilor economice și sociale operate la începutul anilor '70 sub pavilionul „dezvoltării multilaterale a României”. Și, dacă la început am sperat că liderii comuniști – de incompetența cărora eram desigur conștient, dar de buna-credință a cărora nu aveam atunci motive să mă îndoiesc – vor opera ei singuri corecțiile care să evite catastrofa, am constatat apoi, cu stupoare, că ei, liderii, merg mai departe „neabătut”, cum se spunea pe atunci, pe aceeași cale, refuzînd să învețe din eșecuri și tranformînd cu neomenie costul aventurii lor iresponsabile pe spinarea populației. Am văzut astfel resursele naturale ale țării secătuite și m-au înspăimîntat urmările crizei alimentare cronice – ca să nu spun ale foametei – pentru sănătatea fizică și mai ales mentală a noii generații. Și mi-a părut că două din „adevărurile” cu care am crescut – și anume că avem o țară „bogată” și că, vorba lui Camil Petrescu, „românii e deștepți” – vor rămîne numai amintiri pentru urmașii noștri. Studiul comparativ al așa-numitelor pe atunci „strategii de dezvoltare” din lumea a treia, ca și analiza comparativă a evoluției țărilor comuniste vecine – iarăși, cercetate exclusiv cu ochi de profesionist – m-au făcut să remarc și relativa singularitate tragică a fenomenului românesc; într-adevăr, economiile comuniste erau peste tot în criză, și nici nu se prea întrevedeau perspective roz ale dezvoltării lumii a treia pe o cale proprie, dar alte guverne îmi păreau mai preocupate de starea propriei populații și mai responsabile față de generațiile viitoare decît naționalistul și „independentul” nostru grup de la conducere.

Recunosc că, în candoarea mea de atunci, am crezut la început că liderii noștri „nu știu” ce se întîmplă căci îmi era greu să cred că, măcar de-ar fi să luăm în considerație numai propriul avantaj de a conduce o țară care „merge bine”, aceștia pun ambiția imbecilă de a nu-și recunoaște greșelile deasupra interesului poporului peste care prezidează. Și am „bombardat” așadar ani de zile ceea ce credeam eu că sînt factorii responsabili, cu memorii (nesolicitate) în care semnalam, demonstram și avertizam… Singura reacție la aceste memorii era întrebarea „ce vreau eu să obțin” – ideea că ar exista naivi interesați și de altceva decît de obținerea unor avantaje personale imediate fiind de la început părăsită de pragmaticii mei interlocutori. Exasperat de lipsa de rezultat a demersurilor mele am încercat să găsesc alte căi prin care ceea ce eu credeam că nu am dreptul să mai țin „secret profesional” să ajungă la cetățeanul țării mele, cu speranța (vagă) că acesta ar putea reacționa și astfel ar opri nenorocirea. Privind în urmă, recunosc acum că aceasta a fost calea ce m-a dus la disidență. Deși n-am avut niciodată convingeri comuniste – cu toate că, din considerente pe care acum le-aș numi oportuniste, am fost o perioadă membru al PCR[56], și am părăsit voluntar și cu oarecare scandal această organizație-fantomă a cărei dispariție recentă din viața politică sînt ultimul a o deplînge – trebuie

[56] Îmi aduc astfel aminte că, în februarie 1970, cînd am intrat în PCR, îmi argumentam cererea prin convingerea că, din interiorul partidului voi putea fi „mai de folos” țării mele decît din afara lui; iar în scrisoarea care însoțea carnetul de partid pe care-l restituiam în 1982, scriam că am căpătat convingerea că din afara partidului voi putea fi mai folositor țării decît din acea organizație cu totul depășită… Simetria, peste ani, îmi pare mai degrabă amuzantă…

să mărturisesc că nu atît dezgustul pentru totalitarismul comunist – pentru mine, la acea dată indisolubil legat de calitatea de român cu care m-am născut –, ci dorința (ce mi se pare acum de o aproape ridicolă candoare) de a fi de folos poporului meu trebuie puse la rădăcina disidenței mele. Am crezut sincer că, riscîndu-mi ce mi-a mai rămas din viață și carieră – căci, să nu uităm, în 1978 nu aveam motive să cred că disidența ar putea eventual deveni un capital politic, ori măcar moral, cum s-a arătat a fi după 1989 – aș putea contribui la mai-binele țării mele.

Nu trebuie să uităm apoi și atmosfera generală „post-Helsinki" de la finele anilor '70. Semnînd imprudent, în 1974, Acordurile de la Helsinki (cu inconfortabilul lor „coș trei", referitor la drepturile omului), guvernele comuniste, s-au pus singure în situația de a putea fi judecate, nu după normele tradiționale ale democrației – pe care, din motive ideologice, le respingeau de multă vreme – ci după norme la care aderaseră ele însele și pe care deci nu le mai puteau contesta. Faptul nu a scăpat celor interesați să pună în discuție totalitarismul comunist, prin definiție incompatibil cu respectarea drepturilor omului. Oameni curajoși și de bună-credință din Cehoslovacia, Polonia, Germania de Est și Ungaria nu scapă prilejul de a-și manifesta public dorința de schimbare a ordinei totalitare. Și în țara noastră mișcarea inițiată de Paul Goma – pentru al cărui curaj civic am nutrit de totdeauna multă stimă – urmărea să pună în discuție neostalinismul liderilor de la București; dar autoritățile reușesc relativ repede să „rezolve" problema, oferind mai tuturor

participanților alternativa emigrării, desigur preferabilă închisorii ori exilului intern. În 1978, regretatul istoric Vlad Georgescu încearcă din nou să strîngă semnături, de data aceasta de la cărturari, pe un program al unei Mișcări pentru sprijinirea democrației, dar intelectualii cărora li se adresează refuză în quasi-unanimitate, să-și facă publice, în felul acesta periculos, părerile pe care de altfel, cu toții le cunoșteam.[57] În sfîrșit, în 1979 am redactat, așa cum mă pricepeam eu, un Memoriu al intelectualilor români[58], care, mai prudent și modest, nu se definea de la început drept document politic contestatar, ci ca o candidă și bine-intenționată invitație la discuție liberă a crizei prin care trecea țara, deschisă tuturor celor ce ar fi vrut să ia parte la ea – din conducere și din afara sa, deci din eventuala contestație. Așa cum aveam să scriu nai tîrziu prietenului meu V. Georgescu, „aventura” acestui text – pe care mai toți marii

[57] Îmi aduc aminte că, pe lîngă soția sa Mary Georgescu, manifestul lui V. Georgescu a mai primit semnăturile Marianei Celac și a lui M. Botez. Forma ultimă a documentului, dacă îmi amintesc bine, propunea formarea grupului „Madrid”. Majoritatea celor ce au refuzat să ni se alăture s-au refugiat în Occident în anii ce au urmat. Textul a fost publicat mai tîrziu în Occident și rămîne, după părerea mea, un exemplu de ținută și măsură, de un nivel intelectual cu totul comparabil cu documentele (mult mai cunoscute) elaborate în aceeași perioadă în alte țări comuniste, ca celebra „Cartă '77”.

[58] Inițial, acest Memoriu s-a dorit o reluare contemporană a faimosului *Memoriu al Intelectualilor* adresat Mareșalului I. Antonescu în 1944, prin care constatînd catastrofa ce amenința țara – era vorba de invazia sovietică și inevitabilitatea pierderii războiului – se cereau măsuri drastice de reevaluare a situației și schimbarea hotărîtă a politicii (respectiv, ieșirea din război și alianța cu Națiunile Unite). (Prima frază a memoriului începea chiar cu cuvintele: „La 35 de ani de la terminarea războiului, România…” Plimbat mai mulți ani printre intelectualii bucureșteni, și modificat neesențial de mai multe ori, Memoriul nu a primit, după știința mea, decît o semnătură în afara celor ale inițiatorilor.) A fost însă difuzat la Europa *liberă* și apoi publicat în *La Nouvelle Alternative* (Paris), și, recent, în revista *„22”*.

intelectuali au refuzat, din felurite motive, să-l semneze – a fost departe atunci de a-mi întări sentimentele patriotice și încrederea în viitorul disidenței în România.[59] Dar într-una din acele vizite penibile în care interlocutorul meu îmi explica „de ce” nu mi se alătură – ori „nu mă poate ajuta”(?), cum spunea un regretat profesor, ca și cum de ajutorarea mea era vorba – am întrezărit o posibilitate de a articula o rezistență „de grup” și fără periculoasa asociere de care toată lumea fugea. „Iartă-mă, dar nu semnez Memoriul dumitale dintr-un principiu de la care nu mă îndepărtez”, m-a refuzat ferm un mare profesor, precizînd: „niciodată în viață n-am semnat texte scrise de alții”… I-am replicat, timid, că nimeni nu-l oprește să scrie Domnia-Sa un text mai bun, și că eu sînt primul care să renunțe la textul meu, în fața unuia mai bun – pe care deci l-aș semna imediat. Propunerea mea n-a avut, evident, nici un succes, dar scena mi-a sugerat ideea contestației (ori disidenței) solitare, pe care am încercat apoi s-o teoretizez. Experiența mișcării Paul Goma, ca și a încercării lui Vlad Georgescu, ca și aceea a sindicatelor libere SLOMR arătau clar că liderii comuniști români nu erau dispuși să tolereze nici o formă de asociere în contestație, și că românii, înțelegînd asta, nu-și riscă (inutil, socoteau ei) pielea în aventuri (ce păreau atunci) fără viitor. Dar, în fond, ce diferență rămîne între un text cu 20 de semnături –

---

[59] Cu ochii de astăzi lucrurile se văd însă destul de schimbate. Prietenul N. Manolescu crede acum, retrospectiv, că pe vremea aceea „nu sosise încă momentul”. Și eu înclin să cred că nu atît frica ori neîncrederea în mine ca „provocator” cît mai degrabă analize simple cost-beneficiu au prevalat în această, la prima vedere, descurajantă „lipsă de reacție” a intelectualității noastre la problemele obștei… Căci, în 1989, în condiții diferite, se pare că nimeni nu s-a mai temut.

care, deci, denotă asociere – și 20 de texte diferite, dar cu conținut similar (ori complementar) și ducînd la aceleași concluzii? Nici unul din autorii solitari nu ar cădea sub directa incidență a legii ce, în lumea fără-de-lege comunistă, poate ușor transforma orice asociere în „grup dușmănos, manipulat din afară … etc. etc.” (și pedepsei în consecință) – căci libertatea de opinie personală rămîne mai departe garantată… Textele contestatare trebuiau însă aduse la cunoștința opiniei publice românești, iar astfel, autorii contestatari „aflau” unii de existența altora și se articulau nevăzut într-un grup ce nu era direct condamnabil ca rezultat dintr-o ilegală asociere, ci rezulta firesc din convergența unor opinii critice. Asocierea lui Vlad Georgescu grupului de oameni minunați ce de ani de zile se străduiau să mențină curajul românilor prin *Europa liberă* (unde a fost numit director), mi-a oferit și modul concret în care această, să-i spun, strategie putea deveni operantă: scrise solitar, individual, textele contestatare urmau să fie difuzate de *Europa liberă* – desigur, sub semnăturile reale – și, în felul acesta, „grupul” contestatarilor ar fi prins cheag. Mă gîndeam chiar la eventuale discuții în contradictoriu și polemici între disidenți ajunse „pe calea undelor” înapoi în țara în care ne aflam cu toții și de care nu aveam de gînd să ne despărțim vreodată.

Două erau obiectivele urmărite de promovarea și difuzarea disidenței solitare în intenția mea. Primul era instalarea unui anumit statut social oficializat al „celui ce zice nu”: mai ales dacă era vorba de oameni cunoscuți și care puteau ajunge în paginile presei internaționale, aceștia ar fi trebuit să fie protejați de represiunea care

nu putea invoca nici un temei legal și se vedea în situația incomodă de a fi generată exclusiv de inexistentul, oficial, „delict de opinie”. Un astfel de cetățean, ale cărui păreri se deosebesc profund de cele ale puterii, nu putea desigur aștepta să fie promovat ori măcar răsplătit după meritele sale profesionale și era, desigur, marginalizat: în profesiile ne-ideologice, de pildă în cîmpul activității productive, însă, un astfel de statut îmi părea posibil. În particular, îmi părea posibilă deci delimitarea pe această cale și la noi a intelectualului critic, cu statut și reputație deja stabilite în Polonia ori Ungaria. Al doilea obiectiv era, aș spune, să ne numărăm noi, cei ce spuneam *nu*; prin *Europa liberă* puteam să creăm, speram eu, în naivitatea mea, un climat de același tip cu cel instalat în Polonia de prima vizită a Papei Ioan Paul al II-lea – cînd, în pofida ordinului oficial „de a nu ieși în stradă”, toată Polonia a fost pe străzi, dovedind indirect „ponderea” celor nemulțumiți și gata să-și arate deschis nemulțumirea. Formarea „Solidarității” a fost urmarea firească a acestei conjuncturi, cred eu.

Perspectiva creării prin astfel de mijloace ad-hoc a unui grup de intelectuali critici ori, mai general, a unui nucleu de societate civilă, independent și critic, îmi părea fascinantă la începutul anilor '80. În plus, disidenții hotărîți să rămînă, nu să se auto-exileze, ar fi putut funcționa și ca un eventual grup de presiune în fața puterii totalitare[60]: aceasta era obligată măcar să renunțe la farsa unanimității

[60] Protestele izolate aveau într-adevăr, poate, relevanță morală, dar deloc politică. „Dumneavoastră ați călătorit și ați văzut că și în alte părți e la fel: nici un guvern nu este obligat să țină seama de părerile unui singur cetățean, îmi spunea un

depline… Această viziune a unei disidențe ce se transformă în opoziție pasivă de termen lung reclama desigur și o altă perspectivă asupra fenomenului contestatar și a modului de utilizare a informației asupra sa. Astfel, prima preocupare – pe care probabil românii din 1992 o înțeleg deja cu greu – era de a rămîne, pe cît se poate, în limitele și așa strîmte ale strîmbelor legi comuniste. Ne plăcea ori nu, România avea un guvern acceptat drept legal de comunitatea internațională și o constituție – iarăși acceptată formal o dată cu recunoașterea legitimității guvernului. Această constituție stipula că România este o țară comunistă și că forța politică conducătoare (și unică) este partidul comunist. A pune în discuție aceste două lucruri – cum ar fi cerut desigur bunul simț – însemna însă, formal, să calci constituția și să te așezi singur – formal iarăși, dar ca în toată lumea civilizată – în afara legii și, într-un fel, a societății. În ochii comunității mondiale, așadar, deveneai un infractor practic de neprotejat: nu este firesc să invoci, în sprijin, respectarea legilor țării – de pildă, în domeniul drepturilor omului – dacă singur calci legile țării tale. Contestația trebuia deci să rămînă, cel puțin în linii mari, și măcar într-o primă etapă, în limitele legii ori să evite încălcarea lor

---

anchetator. Nu vedeți că sînteți singur? A, dacă ar fi mai mulți… poate că ar trebui să se țină seama de astfel de opinii." Și adăuga filosofic și protector: „Dumneavoastră văd că vă dați de ceasul morții pentru alții, dar ei nu numai că nu vă urmează, dar rîd cît pot între ei și, în plus, se bucură că le rămîne ciolanul mai mare, călcîndu-se pe picioare să vă ia locul la care renunțați… Păi știți ce spune X despre dumneavoastră lui Y? Ori lui Z?…" Aflam, astfel, de pildă, că prietenilor străini li se spunea, după caz: dacă erau europeni radicali și antiamericani, că sînt agent american; dacă erau americani, că sînt agent KGB; dacă erau ruși, că sînt agent imperialist (occidental) ș.a. Din nefericire, după ani, unii dintre acești prieteni mi-au confirmat multe din aceste, pentru mine, inutile și inexplicabile invenții…

prea vizibilă.[61] În plus, viziunea „de termen lung” a disidenței schimba și modul de popularizare a contestației, în presa internațională mai ales – de unde, pe calea *Europei libere* ori a altor posturi străine, informația urma să ajungă înapoi în țară. Accentul nu trebuia pus atît de mult pe represiune – și, implicit, pe greutățile pe care le întîmpină cei ce se declară independenți – tocmai pentru că acestea puteau să aibă un efect descurajator asupra „candidaților” viitori posibili la independență[62]: căci, pe bună dreptate, atunci cînd singurul rezultat al disidenței este pedeapsa și aceasta este dură, și actul contestatar tot nu destabilizează puterea și nu schimbă nimic, de ce ar mai apărea noi doritori să se „exprime” critic? Accentul trebuia deci pus pe avantajele morale ale revenirii la normalitate, pe efectul benefic al eliberării de frică și minciună, pe implicațiile de termen lung posibil avantajoase ale unei temporare marginalizări. Trebuia deci sugerat poporului că disidentul este el cel ce domină moral în competiția cu puterea, și că el merită în primul rînd stimă, și nu compătimire pentru bătăile primite… În plus, trebuia evitat,

[61] Într-adevăr, marea enervare a anchetatorilor mei venea din faptul că, poate dus de un norocos instinct, mă feream de excese în luările mele de poziție. „Iarăși pierdem vremea, îmi spunea odată un ofițer plictisit de liricele mele justificări prin interesul pentru «mai binele țării». De ce nu recunoașteți Dumneavoastră, cinstit, că nu vă place comunismul? Dacă faceți această declarație pentru noi problema este clară: nu vă rămîne decît să plecați, ori să înghițiți în tăcere – căci n-o să schimbăm noi constituția și țara ca să vă facem pe plac Dumneavoastră, așa însă, ne dați de lucru. – Și nu înțelegem ce vreți…”.

[62] De altfel, în decursul interogatoriilor am avut uneori sentimentul că larga popularizare a represiunii și a urmărilor nefericite ale contestației – de regulă, de către victimele directe ale represiunii – era chiar dorită de autorități: de cele mai multe ori greu de verificat din surse independente, aceasta demonstra implicit eficiența poliției și avea efecte evident descurajante asupra populației, căreia i se arăta indirect „ce poate păți” dacă nu rămîne docilă.

credeam eu, cît se poate de mult – dacă nu chiar de tot – apelul la soluția extremă, și anume la emigrare. Știam că mulți români socoteau că probe „de curaj” nu dau decît cei ce știu că pot scăpa de urmările periculoase ale gestului lor cerînd plecarea definitivă din țară: într-o conjunctură internațională în care violarea dreptului de emigrare, de altfel moral justificat de represiune, căpăta imediat semnificația unui „caz” disputat între guverne, astfel de situații erau destul de dese. Înțelegerea pe care o aveam pentru disidenții deveniți emigranți nu îmi părea însă că ar trebui să umbrească esența gestului contestatar, dacă acesta urmărea să devină un factor destabilizator al ordinei totalitare: protestul trebuia consumat în interior, iar obiectivul său trebuia să rămînă critica responsabilă a sistemului comunist, cu toate implicațiile acestei atitudini.[63] Consecința firească era că, odată

[63] De altfel, în cazul meu cel puțin, am încercat să urmez toate aceste comandamente morale ale disidenței. Astfel, contestația mea s-a străduit să rămînă „în limitele legii”, evitînd cel puțin „excesele de stil” (oare revoluția cu voie de la poliție a lui Caragiale era tot așa?); adevărat, asta mi-a subminat mult reputația în emigrație care aștepta de la contestatari în special cuvinte tari și sarcasme definitive. Am încercat apoi să vorbesc cît mai puțin – (și am făcut chiar eforturi să descurajez și pe alții să vorbească – despre persecuțiile și momentele grele prin care am fost nevoit să trec) cu toate că, slavă Domnului, acestea nu au lipsit; și este suficient să notez anul în care, retrogradat la Centrul de calcul al Universității, am avut drept umilitoare sarcină de serviciu să copiez lucrarea unui coleg mai tînăr *(sic)* și accidentele, în care „huliganii necunoscuți” cît pe-aci să mă expedieze în lumea drepților, popularizate poate prea zgomotos de presa occidentală. Trebuie însă să recunosc că, peste ani, în Occident, lipsa martirajului pe care l-am evitat, după cum se vede, din rațiuni programatice – mi-a fost nu de puține ori imputată, mulți fiind cei ce consideră (după părerea mea, în mod cu totul discutabil) că eficiența gestului contestatar este direct proporțională cu intensitatea represiunii … În sfirșit, am refuzat emigrarea (oferită cu destulă transparență de autorități) timp de 8 ani (1978-1985) și n-am acceptat-o nici după aceea: întors dintr-o vizită în Occident în 1985, am continuat să *nu* cer plecarea definitivă – și, în 1987, am plecat în S.U.A., la invitația Institutului Smithsonian din Washington D.C., pentru o vizită de 3 luni. În S.U.A. am aflat că acordarea vizei mele de ieșire făcuse obiectul unor îndelungi

plecați în vest, disidenții rămîneau să joace numai un rol moral și că tot interesul presei trebuia redirijat către contestatarii din interior, singurii care într-adevăr justificau denumirea de opozanți posibil destabilizatori ai ordinei comuniste.

După aproape 10 ani de speranțe (1978-1988), trebuie însă să recunosc că încercarea mea de constituire a unui nucleu de societate civilă, articulînd disidența solitară prin intermediul Europei libere, a eșuat. Cauzele sînt multiple și analiza lor retrospectivă – interesantă pentru cercetătorii fenomenului românesc –, depășește cadrul acestor însemnări. Menționez numai cîteva aspecte.

În primul rînd trebuie trecută dificultatea popularizării proiectului ca atare. Condițiile de fapt nu-mi permiteau redactarea unui text programatic, de tipul celui de față. Nu era vorba de riscurile pe care mi le asumam, făcînd publice intențiile de destabilizare premeditată a ordinei comuniste, ci de condițiile concrete în care eram nevoit să acționez. Puțini români nu s-ar fi simțit manipulați, dacă ar fi avut impresia că sînt chemați „să joace” într-un scenariu dinainte pregătit: apelul la contestație deschisă trebuia deci să apară indirect, prin aluzii și sugestii care să „treacă” prin singurul meu canal de comunicare cu țara – și anume, *Europa liberă*. Nici aici însă lucrurile nu erau simple. Conducătorii americani ai *Europei libere* nu ar fi acceptat niciodată, din motive ce țin de statutul acestui post, ca emisiunile destinate exclusiv informării corecte a românilor să fie utilizate și pentru alte scopuri – ca apelul la destabilizarea regimului

negocieri diplomatice: sincer să fiu, aceasta nu m-a făcut deloc să mă cred mai

comunist. În plus, încercarea de constituire a unei posibile „opoziții interne”, tolerate de nevoie de liderii comuniști, nu era, firesc, de natură să stîrnească entuziasmul colaboratorilor români ai postului, ei înșiși emigranți ori disidenți deveniți emigranți. Acești oameni minunați își închinau viața cauzei românești și erau convinși, așa cum simțeam atunci și cum aveam să-mi confirm mai tîrziu, că în România „nu se poate face nimic”, doar de aceea plecaseră, nu-i așa? – și că numai „de afară” poate fi apărată cu succes „cauza” țării. Unii dintre ei – ca și mulți din exilul românesc, de altfel – s-ar fi simțit probabil chiar jigniți de posibilitatea unei disidențe interne stabile, cunoscute și acceptate – de nevoie – de guvernanții comuniști.[64] Obiectivul prioritar al emigrației rămînea deci înfierarea și demascarea regimului comunist. Atenția presei internaționale – reproduse de *Europa liberă* – a rămas deci fixată la persecuția disidenților și la denunțarea violării dreptului la emigrație – factori desigur importanți, dar neesențiali pentru construcția dorită a nucleului societății civile.

Nici cu ziariștii occidentali veniți la București comunicarea nu era totdeauna ușoară. Întîi conceptul de „disidență solitară” nu le

---

„important” ci, în marginea ridicolului, numai împovărat.

[64] Reproduc astfel opinia unui emigrant, de a cărui bună credință nu am motive să mă îndoiesc: „Disidența voastră anticomunistă a fost ori inițiată de puterea comunistă, ori încurajată conștient de aceasta – îmi spunea venerabilul meu interlocutor; ea trebuia să creeze, în Occident, impresia falsă că acolo este «ca peste tot» în lumea liberă – respectiv, opoziția este acceptată. Nu v-ați dat nici unul seama că făceați jocul comuniștilor?...” Așa să fie oare? Oare acceptarea fără crîcnire – căci, desigur, emigrarea nu putea deveni o soluție „de masă” — era preferabilă? Și oare și Saharov, și Havel, și Walesa, și Kiss au fost tot, conștient ori inconștient, manipulați de puterea comunistă? Sincer îmi pare excesiv...

spunea nimic: pentru cei ce vin din țări unde oricine își poate spune părerea despre guvern și guvernanți era desigur greu de înțeles de ce era nevoie de un nou termen spre a desemna ceea ce, peste tot, se numește sinceritate. Apoi, prin comparație cu grupurile organizate (și tolerate de guverne tot comuniste) din Polonia, Cehoslovacia ori Ungaria, opoziția „individuală” și moderată din România nu putea să facă mare impresie…

Astfel încît „disidența (ori contestația) solitară” și posibilitatea ca prin ea să se nască germeni de societate civilă au rămas proiecte și au devenit curiozități istorice. Unicul mod în care proiectul meu putea ajunge la public erau scrisorile, pe care le declaram personale – dar, după cum se vede, nu erau numai scrisori de familie – către prietenul Vlad Georgescu și pe care acesta le comenta apoi „pe post”; în arhivele *Europei libere* am regăsit astfel, recent, toate ideile expuse în acest text[65] – desigur, în forme comunicabile la momentul respectiv și cu ajustările de rigoare. Este tot ceea ce a rămas din cei aproape 10 ani de speranțe și dezamăgiri…

În așteptarea „grupului” ce pregeta să se încropească, cu toate activitățile mele benevole de „cutie poștală” ce dirija textele disidente, prin amabilitatea unor prieteni străini către *Europa liberă* (printre beneficiari numărîndu-se prietenul D. Tudoran, I. Puiu, I. Fiștioc și alții), îmi continuam producția de memorii nesolicitate (sub

[65] Ajuns în Occident am văzut cu oarecare mirare că „principiile” disidenței românești, expuse aici, sînt practic identice cu cele ce au guvernat contestația și în Polonia, Cehoslovacia și Ungaria. Cititorul interesat poate consulta de pildă scrierile lui A. Michnik, V. Havel, ori J. Kiss.

semnătură și cu numere de înregistrare) în care criticam politica guvernului. Speranța mea era că parte din argumentele avansate (de pildă tot felul de analize cost-beneficiu[66]), cu concluzii ce se opuneau versiunilor oficiale) vor putea fi măcar utilizate în luptele pentru putere și în „mîncătoriile” dintre potentați, contribuind indirect la destabilizarea regimului – dacă nu erau capabile să aducă corectivele necesare. Poate că în arhivele guvernului s-ar mai găsi urme ale acestor texte…

Un lucru însă trebuie precizat. Disidența (solitară) a fost pentru mine o atitudine morală, generatoare de gesturi ce-mi par, cu ochii de acum, don-quijotești. Dar, cu toată naivitatea mea, n-am crezut niciodată că, fie chiar transformată în mișcare de masă, contestația internă ar fi putut zdruncina serios puterea comunistă și, mai puțin, că ar fi putut s-o doboare. După cum nici nu așteptam să culeg cîndva „roadele” gestului disident – mai ales în cîmpul, de totdeauna străin mie, al politicii. Nu am socotit niciodată că disidența trebuie răsplătită în vreun fel: finalitatea actului contestatar rămîne în afirmarea lui. Evenimentele de după decembrie 1989 nu au făcut decît să-mi întărească aceste convingeri.

Voi dezvolta mai puțin argumentele ce m-au dus la disidență ca o cale nu de ameliorare a situației interne din țara noastră, ci de corectare a imaginii pe care, din afară, lumea și-o făcuse despre noi,

---

[66] Un astfel de memoriu a fost tipărit în *La Nouvelle Alternative*, Paris, 1988. Marea majoritate a textelor mele se orienta însă spre aspecte concrete, de pildă, adevăratul cost al așa-zisei economii de energie (care dovedea că „frigul” planificat este risipă). Îmi amintesc și de un memoriu ce protesta împotriva… interzicerii circulației taxiurilor în București în lunile de iarnă, arătînd „cît se pierde” prin asta!

în special după 1964.[67] Într-adevăr, s-a spus de multe ori că gălăgioasa independență față de Moscova, inițiată de echipa lui Gh. Gheorghiu-Dej, promovată cu și mai multă ostentație de urmașul său, N. Ceaușescu, a pus România într-o situație de excepție față de celelalte țări comuniste, cel puțin în ochii Occidentului. Și, cum pentru mulți din acea vreme, sovietic și comunist se cam confundau, părea firesc ca anti-sovietic și anti- ori măcar ne-comunist să fie iarăși asociate. Liderii români au creat astfel impresia că ei sînt mai mult naționaliști decît comuniști și că sînt urmați de popor așa cum au fost urmați și alți lideri ai mișcărilor anti-coloniale din lumea a treia. Consecința era că România este „un caz aparte” și că dictatura – mai mult naționalistă decît clasic-comunistă – era în fapt acceptată de un popor oricum fără tradiția democratică a altor vecini întru comunism, ca cehii, polonezii, germanii ori maghiarii, dar sensibil la afirmarea independenței față de foștii coloniști sovietici. Se prefigura astfel o nouă împărțire – a cîta oară? – a Europei după diviziunea nefericită dintre Europa de Est și cea de Vest, și Europa de Est urma a fi împărțită – între o Europă Centrală cu tradiție democratică și „nobilă”, pentru care Occidentul merita să lupte (cuprinzînd Polonia, Cehoslovacia, Germania de Est și Ungaria), și Balcanii, care au acceptat lucrurile așa cum sînt și apar împăcați cu totalitarismul. Implicațiile unei astfel de diviziuni îmi păreau extrem de grave. Motivul formal pentru care România și Bulgaria erau separate de

[67] Aceste aspecte sînt prezentate pe larg în interviurile consemnate de A. Constantinescu și publicate în revista *Lupta*, Paris, 1987.

„clubul central” al europenilor făcea apel la reacția diferită a respectivelor popoare față de totalitarism; în Polonia, Cehoslovacia, Germania de Est și Ungaria disidența era vizibilă și articulată, în timp ce în România și Bulgaria nu. Am întîlnit, referitor la România, și următoarea explicație. Peste tot în Europa de Est disidența era asociată cu anti-sovietismul – și mișcările contestatare aveau și acea componentă de „eliberare națională” de sub jugul colonial sovietic care le asigura o oarecare bază de masă ca în Polonia, Cehoslovacia ori Ungaria. În România guvernul însuși era anti-sovietic, astfel încît disidența își pierdea în mod necesar „baza de masă”. Concluzia ce se trăgea era că, în fapt, în România nu există disidența de tipul celei întîlnite în Polonia ori Cehoslovacia: convinși că nu au cum să aibă audiență la un public ce nu știe ce înseamnă democrație de tip occidental (din motive geografice și istorice), cei (puțini) ce sînt nemulțumiți de ordinea totalitară vor să se stabilească în Occidentul mai apropiat de aspirațiile proprii, iar unii dintre aceștia, înainte de, ori ca substitut la „cererea de emigrare”, trec prin disidență ca printr-o stație pe drumul ce duce la destinația aleasă – emigrarea.

În sprijinul acestei teze, după părerea mea profund nedrepte, se cita și tematica și calitatea „producției” literare și/ori științifice a disidenților români (de altfel, extrem de săracă, în comparație cu a confraților din așa-zisa Europă Centrală): în afara unor amintiri de închisoare ori de represiune, ori a unor pamflete ori scrisori „de atitudine”, nu era mai nimic cunoscut[68]. Lipseau astfel încercările de

[68] Chiar apariția (în anii '80 dacă nu mă înșel) a unui volum meritoriu ca

analiză obiectivă (deși pasionată) a realității comuniste, ca și eforturile de a teoretiza „ieșirea posibilă” din ordinea roșie – cum rămîn, de pildă, cercetările poloneze asupra socialismului monopolist ori a revoluției auto-limitate, eseurile cehe asupra puterii celor fără de putere ori ideile maghiare privind anti-politica și rolul ei. Ignorarea „de fapt” a realității comuniste în scrierile disidenților români era interpretată, tendențios după părerea mea, drept demonstrație indirectă a faptului că aceștia în fond nu erau deloc preocupați de ea, ci de modul în care ar putea scăpa de ea (desigur, cel mult în grupuri mici – căci nu ar fi de imaginat emigrarea unui popor întreg, nu-i așa?)

Logicienii știu că o propoziție referitoare la o categorie largă nu poate fi demonstrată prin exemple, dar poate fi infirmată printr-un contra-exemplu.[69]

Teza „toți disidenții români vor să emigreze” (subînțeles, cît mai repede) și „toți disidenții români neglijează realitatea comunistă prezentînd exclusiv viziuni apocaliptice spre a-și justifica emigrarea”, aparent substanțiată de unele exemple (să nu uităm că sîntem în 1978), ar fi putut fi infirmată numai printr-un contra-exemplu. Și mi-am propus să fiu acest contra-exemplu, care ar fi trebuit, în intenția mea, să corecteze imaginile atît de nedrepte pe care Occidentul și le făcea despre contestația noastră și, indirect,

„Cetatea totală” de C. Dumitrescu (la Paris) a trecut aproape neobservată: tonul „eseului” părea a rămîne departe de cel al disidenței europene…

[69] Într-adevăr, de pildă, propoziția „toți oamenii sînt blonzi” nu poate fi corect demonstrată citind „cazuri” (oricît de multe) de oameni care sînt într-adevăr blonzi, dar poate fi infirmată imediat ce aduci în discuție un brunet.

despre poporul nostru.

Într-o oarecare măsură demonstrația mea a reușit. Intrat în contestație deschisă în 1978, n-am cerut niciodată plecarea definitivă din România. În plus, în 1985, după 34 de refuzuri de aprobare pentru plecare temporară, am fost în sfirșit lăsat să iau parte la un Congres la care participau mulți disidenți, și la care am ajuns datorită invitației lui Paul Goma și relațiilor personale în lumea diplomatică bucureșteană ale Marianei Celac, ea însăși cunoscută disidentă dar, ajuns la Paris, după convorbiri radiofonice cu Vlad Georgescu și Virgil Ierunca – convorbiri în care, desigur, n-am făcut decît să repet criticile pe care le adresam de mulți ani la adresa guvernului român și care au fost difuzate în țară – am luat un alt avion decît cel „planificat” (de teamă de a nu fi oprit la graniță să intru în țară) și am ajuns înapoi la București – spre uimirea și chiar neîncrederea quasi-generală. Putusem deci să rămîn în Vest și m-am întors, tot ca disident; după aproape 8 ani de exil intern se mai putea oare susține că, de fapt, voiam să emigrez și că toți disidenții români în fond vor să plece? Demonstrația era încheiată.

În plus, din 1979 cel puțin mi-am asumat sarcina – nu prea ușoară, recunosc – de a fi „românul care spune nu”, într-un anume fel de serviciu, față de presa internațională[70]. Zeci, dacă nu chiar sute de

[70] Trebuie să menționez aici rolul cu totul deosebit pe care l-a avut și în relațiile cu presa internațională Mariana Celac. În fapt, am operat toată vremea ca o echipă de tipul, iertată-mi fie lipsa de modestie, cuplului Saharov-Bonner. Multe din textele difuzate sub numele meu s-au conturat în cursul discuțiilor noastre de mulți ani, și poate că era mai normal ca, cel puțin uneori, să fi apărut doi autori. Ni s-a părut însă important, din motive de „luptă în ilegalitate”, ca unul dintre noi să fie

ziariști occidentali, în trecere prin București, veneau să vorbească cu mine spre a putea eventual introduce și un „punct de vedere alternativ” la cel oficial în comentariile lor. Mulți dintre acești ziariști mă citau pe nume, alții mă numeau, după caz, „un disident”, ori „interiocutorul meu”; eram însă sigur că autoritățile știau totdeauna (chiar dacă, de cele mai multe ori, după vizita gazetarului, totdeauna urmărit) cine era „anonimul”… Urmau scene grele, la Securitate, de care prefer să nu-mi aduc aminte: esențialul este că totul a rămas doar o amintire…

N-am avut curiozitatea să revăd acum, peste ani, acele interviuri ori articole difuzate la data apariției lor de *Europa liberă*. Bănuiesc că, desigur pline de inevitabile erori și stîngăcii, ele nu m-ar face totuși să roșesc. Căci, să nu uităm, sîntem la începutul anilor '80, esențial era ca, la rubrica „români care spun *nu*”, să nu se înregistreze cifra 0…

Tot spre a umple ceea ce îmi părea un gol[71] am început și analiza sistemului comunist. Porneam de la observația că științele sociale, așa cum au fost ele dezvoltate în Occident, nu sînt utilizabile pentru cercetarea fenomenului comunist. Într-adevăr, în tradiția Vestului știința prelucrează informația socială – cu caracter obiectiv, ca aceea rezultată din statistici ori indicatori economico-sociali sau subiectiv, ca aceea produsă de anchete de opinie și sondaje. Dar

---

mai puțin expus, spre a proteja astfel continuitatea contestației noastre: de aș fi fost eu arestat, de pildă, rămînea cineva în urmă – și, desigur, și vice-versa.

[71] Un prieten matematician îmi spunea, numai pe jumătate în glumă, că justificările mele sînt de tipul caragialesc al lui „să avem și noi faliții noștri”; așa o fi oare?

guvernele comuniste manipulează și alterează datele, deci fac inutilizabilă informația „obiectivă”, iar oamenii sînt prea înfricoșați de dictatură ca să se exprime sincer în anchete și sondaje – ceea ce face inutilizabilă și informația „subiectivă” în cercetarea acestor societăți. Mi s-a părut astfel necesară dezvoltarea unei comunismologii structurale, care să facă mai puțin apel la date și informații – după cum am văzut, nesigure – și să promoveze alte demersuri. În *Lumea a doua: introducere în comunismologia structurală*, terminată în 1980[72], am încercat construcția unei cibernetici a societăților totalitare (fără feed-back ori cu feed-back alterat): am propus astfel, un model (calitativ) canonic (în sens de esențial) al societăților comuniste, am imaginat perturbațiile-standard ale acestui model și am explorat factorii destabilizatori ai lumii comuniste. Concluziile acestui demers structural ar părea cititorului de astăzi ridicole: ele sugerau trăinicia ordinei totalitare comuniste (sic) – dar mă întreb și cîți dintre disidenții din alte țări în 1980 credeau altceva… Au urmat alte încercări de analiză, cu arie mai modestă. Iar eseul de față, *Românii despre ei înșiși*, trebuie privit,în acest șir ce își propunea deci să demonstreze că în România nu se scriau numai pamflete nimicitoare, scrisori lacrimogene ori lamentări intimiste.

În perspectiva timpului, trebuie să recunosc că nici ca analist al fenomenului comunist n-am avut mai mult succes decît am avut ca

[72] La prima versiune a acestui studiu a colaborat și M. Ioanid, azi stabilit în Franța.

disident solitar. Lucrările mele nu au plăcut prietenilor români cărora le-au fost trimise, și aceștia nu le-au făcut drum spre marele public. Despre *Lumea a doua* mi s-a spus că este pesimistă și descurajantă (într-adevăr, era; dar nici scrierile lui Kuron ori Havel nu păreau atunci prea optimiste. Alte studii, ca cel privind relațiile româno-americane (citat în cartea de față), au fost ori publicate în contexte diferite de cele cărora le erau destinate, ori ciuntite pînă la ne-recunoaștere. Nici *Românii despre ei înșiși* n-a plăcut cu adevărat: mi s-a reproșat „lipsa de metodă științifică” și absența datelor – ca și cum acestea nu ar fi făcut parte din însuși demersul meu, special destinat cercetării fenomenului comunist.

Cînd am părăsit (cu o viză turistică de 3 luni) România, la finele anului 1987, îmi fixasem drept principal obiectiv să-mi public chiar aceste cărți, care așteptau de ani un editor, iar apoi să mă întorc acasă. Dar condițiile se schimbaseră. Disidenții est-europeni care își trimiteau studiile spre publicare în Vest aveau de regulă prieteni ori organizații care se ocupau de traducerea, editarea și difuzarea lor; în plus, unor scrieri disidente li se permitea, în mod tacit, să nu îndeplinească toate canoanele producției științifice standard – integrarea, prin citate adecvate în literatura consacrată subiectului, ținerea „la zi” cu contribuțiile colegilor etc. Dar eu nu am avut norocul să fiu publicat „din România”. Iar ca membru al Centrului Woodrow Wilson al Institutului Smithsonian nu îmi mai era permis să scriu comunismologie ca în România, „mai mult ori mai puțin după ureche”. A început o dureroasă muncă de documentare și

readaptare la o viață profesională serioasă, de care aventura disidentă mă despărțise. Îmi prelungesc așadar șederea în SUA.

Între timp, și condițiile revenirii mele în România se schimbaseră. Desigur bine intenționat, un emigrant generos, convins că mă întorsesem deja, îmi trimite în România bani spre a susține contestația. În condiții confuze, banii cad în mîna autorităților, care mă avertizează că, de mă întorc (necumințit, aș adăuga), au probe pentru condamnarea mea ca agent plătit al unor „cercuri ostile”. Prietenii-avocați de la Amnesty International pe care îi consultasem și cu alte ocazii, mă avertizează că, date fiind noile condiții – apariția unor sume de bani – apărarea mea ar fi extrem de grea, dacă nu imposibilă. Îmi amîn astfel revenirea în țară.

Extraordinarul an revoluționar 1989, anul „libertății” cum este numit acum în Occident, mă găsește astfel spectator entuziast și comentator la emisiunile TV americane al fantasticelor evenimente pe care, deși le-am dorit de totdeauna, nu le-am crezut posibile – și, desigur nici nu le-am anticipat decît ridicol de tîrziu, atunci cînd deznodămîntul era firesc. Prăbușirea spectaculoasă – întîi a „imperiului extern”, cum numeau unii analiști occidentali Europa de Est comunizată împotriva voinței ei de ocupantul sovietic, și apoi a însuși imperiului roșu – pe lîngă evidentă bucurie[73] îmi oferă însă și prilejul să-mi revăd, cu o altă privire, textele vechi consacrate

[73] Într-adevăr, nicăieri în vest prăbușirea comunismului nu a fost întîmpinată cu mai multă bucurie decît în lumea comunismologilor, care erau, desigur, mai informați decît alți occidentali asupra tragediei totalitare. Și aceasta, în pofida faptului că își pierdeau, în fapt, „obiectul de studiu”…

evoluției comunismului. Oare unde era greșeala – atît a mea, cît și a atîtor altora ca mine?

Răspunsurile la această întrebare ar justifica probabil multe texte de lungimea celui de față. Mă mărginesc așadar să amintesc numai cîteva aspecte.

În primul rînd, cred că am nesocotit importanța informației, imposibil de controlat și blocat în epoca noastră, cu toate eforturile guvernelor totalitare. Informația asupra propriului trecut al societăților comuniste – cu evocarea fărădelegilor trecutului ca și informația asupra performanței societăților democratice – în termeni economici în special, au zdruncinat puternic în orice caz mult mai profund decît socoteam eu, bazele sistemului totalitar. Răspunsul la întrebarea firească „De ce a fost oare nevoie de atîta suferință spre a obține ceva evident mai rău decît s-ar fi putut probabil obține fără această suferință” nu mai era ușor de dat exclusiv în termeni doctrinari. Și nici stîlpii puterii – partidul și securitatea – nu au rămas neatinși de această profundă neîncredere în posibilitatea comunismului de a oferi ceea ce promitea inițiat – și anume o societate mai bună și mai dreaptă decît societatea pe care o distrusese prin revoluție.

În al doilea rînd, cred că imaginea mea asupra partidului și securității, în toate statele comuniste, a rămas primitivă și simplistă: realitatea a arătat că aceste organizații s-au erodat și ele, o dată cu întregul sistem. Birocratizarea și îmburghezirea (dacă nu și occidentalizarea) elitelor comuniste au subminat sistemul totalitar,

care, în 1989, nici măcar n-a încercat să se apere pînă la ultimele resurse, așa cum ne-am temut cu toții.

Iar dacă ideea că există și unii comuniști de bună credință, care se îndoiesc sincer de capacitatea sistemului așa-cum-este de a răspunde năzuințelor legitime ale oamenilor și care promovează schimbarea, nu părea de tot nouă, în schimb posibilitatea ca un astfel de comunist să ajungă la cîrma sistemului sovietic îmi părea, mie cel puțin, extrem de îndepărtată. Nu am prevăzut „fenomenul M. Gorbaciov”, după părerea mea esențial în dezintegrarea comunismului.

Mulți ani de-acum înainte analiștii se vor întreba dacă, inițiind „perestroika” și „glasnost”, cu potențialul lor sinucigaș pentru dictatura comunistă, M. Gorbaciov a vrut de fapt să salveze sistemul, îmbunătățindu-l, ori a dorit într-adevăr să-l schimbe. După cum se vor scrie tomuri despre cum a fluctuat fostul lider sovietic ani în șir între conservatori și reformiști – spre a fi apoi înlăturat de la putere, cel puțin temporar, de valul de nemulțumiri pe care l-a provocat atît conservatorilor cît și reformiștilor. Ceea ce însă puțini ar putea contesta este că, fără M. Gorbaciov la Kremlin – ori, mai precis, cu un lider sovietic de tip Brejnev, Cernenko ori chiar Andropov – „anul libertății” 1989 ar fi fost de neconceput.

Cît despre mine, sincer să fiu, „ce a vrut” inițial M. Gorbaciov nu îmi pare prea relevant acum. Este suficient că, animat de bune intenții, acest activist comunist, susținut de generalii KGB, și-a declarat intenția de a moderniza comunismul; că într-un mod pe care

nu l-am crezut posibil, a acceptat pierderea – în sensul decolonizării – imperiului exterior (respectiv Poloniei, Cehoslovaciei, RDG și Bulgariei), conduse de considerente pur pragmatice ori așteptînd ca, în acest mod, Vestul să-l ajute în refacerea economiei sovietice, că „fluctuațiile” sale au permis, în fapt, reformatorilor și adepților democrației să se cunoască, să se numere și să se organizeze, demoralizînd în schimb pe conservatori care-l considerau de-al lor; și, în sfîrșit, că a evitat cît a putut folosirea forței, retrăgîndu-se cînd a pierdut partida cu o demnitate niciodată întîlnită înainte la un lider comunist. Iar faptul că valul reformist, odată pornit și nestăpînit prin forță, a depășit limitele „ameliorării” sistemului ducînd la căderea comunismului pare mai degrabă firesc: nu este prima oară în istorie cînd reformele se transformă în revoluție – Revoluția Franceză oferă exemplul cel mai direct.

În sfîrșit, ceea ce a rămas în afara anticipărilor mele, în cazul românesc, a fost importanța conjuncturii externe în susținerea ceaușismului. Aș fi fost înclinat să cred că, după ani de independență agresivă și xenofobie primitivă, măcar din dorința de „a nu face ca toți ceilalți” și de „a rămîne noi înșine” (respectiv, „național-comuniști retrograzi”) aparatul va rezista valului reformator (ca în China, de pildă). Realitatea nu mi-a dat dreptate. Și, în decembrie 1989 am avut, încă o dată, sentimentul că opiniile mele asupra aparatului de partid, securității, ca și asupra armatei – controlată tot de partid – erau nenuanțate: nu toți cei „cu funcții” s-au comportat după așteptatul standard stalinist al represiunii cu orice preț, ci mulți

– poate chiar majoritatea – au trecut de partea reformei. Iar faptul că dictatorul a fost judecat și executat de oameni care cu siguranță cu cîteva luni înainte votaseră, unanim și entuziast, pentru „realegerea” iubitului conducător – mă refer la, sper, ultimul Congres al comuniștilor români – ilustrează suficient de clar cît de „unită” s-a arătat elita comunistă în fața poporului dezlănțuit.

În sfirsit, este greu de negat că, în România, comunismul a rămas o amintire de coșmar: anticipările mele din *Românii despre ei înșiși* s-au dovedit, astfel, depărtate de realitate. Ce ar mai justifica oare editarea unui studiu depășit? Revin astfel la întrebarea din prima parte a acestor poate prea lungi explicații.

După părerea mea, dacă într-adevăr comunismul a trecut – ca o boală – în schimb multe sechele rămîn și nu vor dispărea dintr-o dată. Astfel, reflexele de comportament individual și de grup – formate și cultivate de dictatură prezidează încă zone largi ale vieții sociale din România. Atît guvernanții cît și guvernații rămîn contaminați de germenii intoleranței. Toți românii pe care i-am întîlnit după revoluție sînt convinși că ei – și numai ei – au dreptate în discutarea problemelor atît de dificile ale ritualului tranziției, cum spune prietenul V. Tismăneanu; ideea că și adversarul-partener de discuție ar putea avea dreptate, și că „dreptatea” amîndurora se obține prin negociere între dreptățile „părților”, idee atît de naturală democraților, pare românului de după 1989 o aberație. Din punct de vedere psihologic, deci, despărțirea de dictatură nu s-a produs încă, după părerea mea: și, dacă doctrina comunistă ar fi înlocuită cu o altă

„învățătură” – de pildă, cea naționalistă, atît de „à la mode” în lumea post-comunistă s-ar putea ca țesutul social să reacționeze pozitiv, ca în prezența unei vechi cunoștințe – abandonînd ușor încă ne-așezatele reflexe ale democrației pluraliste.

Un astfel de scenariu, după părerea mea catastrofal pentru viitorul României eliberate de frică, pare acum foarte puțin probabil: și, într-o țară cu peste 200 de partide politice și cu presă liberă, ideca unui nou autoritarism, chiar aparent benign, pare cu totul străină de realitate, îl asigur însă pe cititorul textului meu că cel puțin la fel de utopice păreau, în 1986, prezența într-un Parlament ales al României a domnilor Rațiu și Câmpeanu, condamnarea comunismului ori discuțiile privind reinstaurarea monarhiei.

Relevanța textului meu apare astfel mai degrabă mediată. Această încercare prospectivă, care se publică exact în forma inițială, din 1987 – tocmai spre a nu introduce nici un fel de perturbații am redus la minimum și notele din 1992 – spune cititorului din 1992 că granițele dintre ce este logic să se întîmple și utopie rămîn extrem de imprecise și că, deci, nu este o dovadă de lipsă de realism „apărarea anticipativă” de variante ce par azi imaginare, mai ales dacă este vorba de variante periculoase, în 1986 se aflau printre noi, nevăzuți și FSN-iștii, și liberalii, și țărăniștii, și partizanii Alianței Civice și cei ai României mari ori ai UDMR din 1992; se aflau și minerii, și cei din Piața Universității, și șirul ar putea fi continuat. Cine oare se află printre noi astăzi, în 1992?

Din punctul de vedere al vieții mele personale, am simțit

revoluția din decembrie 1989 și evenimentele ce au urmat ca pe o mare eliberare. Din 1978, de cînd intrasem în disidență, mă simțeam – poate ridicol, dar adevărat – împovărat cu grija de a face auzit glasul românului care din felurite motive, nu se „exprimă”, atît în țara lui cît și în afara ei. Cînd, în primele zile după doborîrea dictaturii, am văzut că se reconstituie partidele politice istorice și se înființează atîtea altele, și cînd am primit primele „ziare libere” din România devenită anticomunistă am simțit că mandatul meu – pe care de fapt mi-l asumasem singur, aș spune nedemocratic, dar ce era să fac dacă alții mai acătării nu se arătaseră pînâ atunci? – luase sfirșit. Era sigur că românii puteau vorbi liber, ei înșiși, în țara lor; nu mai aveau nevoie de interpreți și meditatori ca semnatarul acestor rînduri. Încercasem aproape zece ani să stabilesc un dialog social în țara mea, acest dialog era acum o realitate. Știam că meritele mele reale erau extrem de mici în această eliberare: nu știu ce cred ori ce au făcut alți disidenți, dar este sigur că nu eu am făcut „22 decembrie”.

Reveneam deci un posibil glas, și un posibil vot, ca toată lumea în România post-ceaușistă. A cere eu mai mult decît atît mi se părea nefiresc: ar fi însemnat să reclam ceva în numele activității contestatare, ceea ce îmi părea moral de neacceptat. Nu aveam de asemenea nici o chemare pentru competiția politică ce caracterizează democrațiile de peste tot: dacă mă vedeam scriind memorii ori cărți, ori dînd interviuri, mă imaginam greu zîmbind telegenic, strîngînd mîini, fotografiindu-mă cu copii și cerînd (dacă nu și cerșind)

voturile alegătorilor în discursuri prefabricate, cu grija de a-i discredita pe opozanți…

Astfel încît aventura mea disidentă nu s-a convertit într-o carieră politică.

Am rămas deci să-mi petrec ce mi-a mai rămas din viață văzîndu-mi de ale mele…

Am fost și sînt încă întrebat, de multe ori, dacă nu regret cei peste zece ani, din perioada profesională cea mai bună, consacrați aproape exclusiv activității contestatare. Întrebarea pare legitimă. În ochii noilor generații post-comuniste, disidența pare în cel mai bun caz o bizarerie. Nu ea a doborît dictatura – deși desigur a contribuit la erodarea regimului totalitar. În plus, încercările de analiză a fenomenului comunist dezvoltate în toate țările foste comuniste s-au arătat în covîrșitoare majoritate de prisos: poporul eliberat de frică a răsturnat comunismul, fără a ține seama de rafinatele explorări disidente – cu toate că se pot stabili, cred eu, corelații între nivelul contestației anti-comuniste și calitatea democrației post-comuniste. Merita oare să ieși din profesiunea ta, și în parte și din viața ta, pentru atît de puțin?

Răspunsul meu nu poate fi decît unul. Și las cititorului satisfacția să-l ghicească singur.

Santa Barbara, California,
aprilie 1992

MIHAI HORIA C. BOTEZ
sau, mai pe scurt,
MIHAI BOTEZ